

SOSYOLOJİ DERNEĞİ'NİN ARAŞTIRMA VE YAYINLARI

1. **Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde Sosyoloji'nin 53. Yılı Toplantısı**, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları No:1, 1992.
2. **Toplum ve Çevre**, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları No:2, 1993.
3. **Gecekondularda Ailelerarası Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü**, Ankara: T.C. Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı, 1993.
4. **GAP Bölgesi Göl Aynası Altında Kalacak Yörelerde İstihdam ve Yeniden Yerleştirme Sorunları Araştırması**, Ankara: GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 1994.
5. **Dünyada ve Türkiye'de Güncel ve Sosyolojik Gelişmeler I-II, I. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildirileri**, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları No:3, 1994
6. **Ailenin Çevre Eğitimindeki Rolü**, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları No:4, 1995.
7. **Kırsal Kadınlara Yönelik Bir Dizi Eğitim semineri**, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Şanlıurfa ve Sinop.1996 -1997.
8. **Toplum ve Göç, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildirileri**, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları No:5, 1997*
9. **Sosyoloji araştırmaları Dergisi**, Yıl:1998-99, 2000, 2002, 2003, 2004, 2005,2006 Sayı: 1-2*
10. **Sağlık Sosyolojisi**, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları No:6, 1999.
11. **20. Ölüm Yılında Cavit Orhan Tütengil**, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları No:7, 1999*.
12. **III. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildirileri Özetleri**, Eskişehir: Sosyoloji Derneği Yayınları, 2000*.
13. **Aytül Kasapoğlu-Mehmet Ecevit**, Deprem sosyolojik Araştırması, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları No:8, 2001*.
14. **Dünya'da ve Türkiye'de Farklılaşma/ Çatışma/ Bütünleşme-I**, III. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildirileri, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları No:9, 2001*.
15. **Dünya'da ve Türkiye'de Farklılaşma/ Çatışma/ Bütünleşme-II**, III. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildirileri, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları No:10, 2002*.
16. **Doğumlarının 100. Yılında Ziyaeddin Fahri FINDIKOĞLU ve Hilmi Ziya ÜLKEN**, (Yayına Hazırlayan: Nevin Güngör Ergan), Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları No:11, 2002*.
17. **Ali Çağlar, Barajlar: Yeniden Yerleşim ve Sosya' Etkiler**, Ankara: Sosyoloji Derneği Yay. No 12, 2003*.
18. **Değişen Dünya ve Türkiye'de Eşitsizlikler**, IV – Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildirileri, Ankara: Sosyoloji Derneği Yay. No 13, 2004*.
19. **Türkiye'deki Sosyoloji Bölümlerinin ve Sosyoloji Derneği Üyelerinin Adres bilgileri**, (Yayına Hazırlayan: Gökhan Savaş), Ankara: Sosyoloji Derneği, Yay. No:14, 2005*.
20. **Prof. Dr. Birsen Gökçe- Dr. İsmet Parlak**, Öncesi ve Sonrasıyla Keban Barajı: 30Yıl Ağın Ve Keban Köylerinin Sosyo-Ekonomik durumu, Ankara: Sosyoloji Derneği Yay. No:15, 2005*.
21. **Prof Dr. Fatma Taşkıngöl Başaran, Manisa Şehri Üzerinde Sosyal Bir Araştırma**, Ankara: Sosyoloji Derneği Yay. No:16, 2005*.
22. **Suyun Öteki Yüzü**, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları, No:17, 2006*. Ankara: GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 1994.
23. **Social Dynamics of Global Terrorism and Prevention Policies**, : Sosyoloji Derneği Yayınları, No:18, 2006*.

* İlgili kitaplar, dernek merkezinden temin edilebilir.

Sosyoloji / Journal of Araştırmaları / Sociological Dergisi / Research

Cilt / Vol.: 9

Sayı / Nr.: 2

Güz / Autumn 2006

Çisil AKALIN Duygusal Örgütsel Bağlılık, Algılanan Örgütsel Destek ve Örgüt Temelli Öz-Saygı İlişkisi Üzerinde
Öznur AŞAN Bazı Demografik Faktörlerin Etkisi: Özel ve Kamu
Semra GÜNEY Sağlık Kuruluşu Çalışanları Üzerine Bir Araştırma

Şehriban Şahin KAYA Kimlikler Çağında Toplumsal Sınıf
İbrahim KAYA

Elif KUŞ Nitel Araştırmalarda Veri Analiz Süreci ve Bilgisayar Programlarının Katkıları

Cevdet ÖZDEMİR Yeniköy'de Yaşayan Arnavut Göçmenler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma

Serap SUĞUR Türkiye'de Uzaktan Öğretim Sistemi: Açık Öğretim
Nadir SUĞUR Öğrencileri Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme
Temmuz GÖNÇ ŞAVRAN

Suna TEKEL Örgütsel Değişme

Cengiz YANIKLAR Bakkal ve Süpermarket: Geleneksel ve Modern Tüketim Mekanlarının Akılcılaştırma Süreci Çerçevesinde Değerlendirilmesi

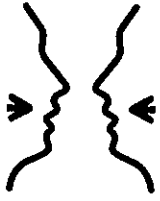
Yasemin SOYSAL Küreselleşme ve İyi Yurttaşın Ölçüsü

ISSN: 1302-4426

SOSYOLOJİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ / JOURNAL OF SOCIOLOGICAL RESEARCH

Güz - Autumn 2006

SOSYOLOJİ DERNEĞİ, TÜRKİYE/SOCIOLOGICAL ASSOCIATION, TURKEY

Sosyoloji / **Journal of**
Araştırmaları / **Sociological**
Dergisi / **Research**

Cilt / Vol.: 10

şayı / Nr.: 2

Giiz / Autumn 2006

- Sosyoloji Araştırmaları Dergisi / Journal of Sociological Research yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir.
- TÜBİTAK ULAKBİM tarafından Sosyal Bilimler Veri Tabanına dahil edilmiştir.
- 'International Bibliography of the Social Sciences' endeksine kabul edilmiştir.

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Yakın ERTÜRK (ODTÜ)

Prof. Dr. Birsen GÖKÇE (H.Ü.)

Prof. Dr. Aytül KASAPOĞLU (Ankara.Ü.)

Prof. Dr. Faruk KOCACIK (C.Ü.)

Prof. Dr. Enver ÖZKALP (Anadolu Ü.)

Prof. Dr. Sevinç ÖZEN GÜÇLÜ (Akdeniz Ü.)

Prof. Dr. A. Yaşar SARIBAY (Uludağ Ü.)

Prof. Dr. Önal SAYIN (E.Ü.)

Prof. Dr. İhsan SEZAL (Gazi Ü.)

Prof. Dr. Barlas TOLON (Galatasaray Ü.)

Prof. Dr. Müzeyyen GÜLER (Mimar Sinan Ü.)

Sosyoloji Derneği
Adına Sahibi, Genel
Yayın Yönetmeni,
Yazı İşleri Müdürü
ve Editör/General
Director
Birsen GÖKÇE

Yayın Kurulu/
Editorial Board
Ayşe GÜNEŐ –
AYATA
Nilgün ÇELEBİ
Aykan ERDEMİR
Demet ULUSOY
Ayşe GÜNDÜZ
HOŐGÖR

Yazışma Adresi/Address
Sosyoloji Derneği
Mareőal Fevzi Çakmak Cad. No:
9/7 Nur Apt.
Beőevler / ANKARA
Te l: 0312. 215 67 54
Faks: 0312. 222 12 52
e-mail: e-sosder@gmail.com
www.sosyolojiderneği.org.tr

Teknik Sorumlu: Önder GÜNEŐ

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Sayfa/Pages

Çisil AKALIN - Öznur AŞAN - Semra GÜNEY

Duygusal Örgütsel Bağlılık, Algılanan Örgütsel Destek ve Örgüt Temelli Öz-Saygı İlişkisi Üzerinde Bazı Demografik Faktörlerin Etkisi: Özel ve Kamu Sağlık Kuruluşu Çalışanları Üzerine Bir Araştırma5

Şehriban Şahin KAYA- İbrahim KAYA

Kimlikler Çağında Toplumsal Sınıf29

Elif KUŞ

Nitel Araştırmalarda Veri Analiz Süreci ve Bilgisayar Programlarının Katkıları51

Cevdet ÖZDEMİR

Yeniköy'de Yaşayan Arnavut Göçmenler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma.....76

Serap SUĞUR - Nadir SUĞUR - Temmuz GÖNÇ ŞAVRAN

Türkiye'de Uzaktan Öğretim Sistemi: Açık Öğretim Öğrencileri Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme.....106

Suna TEKEL

Örgütsel Değişme.....131

Cengiz YANIKLAR

Bakkal ve Süpermarket: Geleneksel ve Modern Tüketim Mekânlarının Aktılcılaşma Süreci Çerçevesinde Değerlendirilmesi146

Yasemin SOYSAL

Küreselleşme ve İyi Yurttaşın Ölçüsü.....171

Anahtar Kelimeler

Algılanan Örgütsel Destek, Duygusal Örgütsel Bağlılık, Örgüt-Temelli Öz-Saygı, Demografik Faktörler.

ABSTRACT

Organization-employee linkages are exchange of benefits, which are becoming more and more important in an era of increased competition. Perceived organizational support is the belief that employees form concerning the extent to which the organization values their contributions and cares about their well-being. When employees feel that their organization is ready to reward their efforts and fulfill their socioemotional needs, they reciprocate this favorable treatment with affective commitment, which is a sense of belonging and identification, that improves their organizational involvement and willingness to achieve organizational goals and remain with the organization. An individual's self-esteem, formed around work and organizational experiences, is expected to influence such an organization-employee exchange. In this study we have investigated the relationship between the main variables such as perceived organizational support (POS), organization-based self-esteem (OBSE) and affective organizational commitment (AOC) and demographics, such as age, sex, level of education, task, tenure and the sector, and for how different groups of these demographics differ from each other in terms of POS, OBSE and AOC. According to the findings of the study, sector leads to statistically significant difference on POS, OBSE and AOC while tenure leads to statistically significant difference on POS and OBSE. The level of education leads to statistically significant difference only on POS.

Keywords

Perceived Organizational Support, Affective Organizational Commitment, Organization-Based Self-Esteem, Demographical Factors.

GİRİŞ

İşgörenlerin çalıştıkları örgüte duydukları bağlılık, bütün örgütler için çok önemlidir. Dolayısıyla örgütler, işgörenlerinin bağlılığı, işgücü devri ve devamsızlık gibi konulara artan bir biçimde önem verirken; işgörenler de örgütlerinden refahlarını önemsemelerini ve kendilerine sadakat göstermesi-

ni beklemeye başlamışlardır. İşgörenin bireysel bakış açısı ile bir örgüte katılmak ve o örgütte uzun süre çalışmak, gündelik ihtiyaçların ve belirli bir yaşam standardının sağlanabilmesi için sürekli bir ekonomik ödül kaynağı ve gelecek için de belli bir derecede ekonomik güvence olarak algılanmaktadır. Bunun yanı sıra, bir işgören açısından bir örgüte üye olmak, işsel tatmin, bir arkadaş ve hatta bir aile ortamı sağlama gibi birtakım psikolojik ödüller de sunmaktadır. O halde bir işgören, örgüte kendini adadığı ölçüde örgütten ekonomik ve psikolojik ödüller almayı sürdürecektir. Benzer şekilde, bu ödülleri aldığı sürece de örgüte maddi ve manevi anlamda daha çok bağlanacaktır.

Örgütsel konuları ele alırken göz ardı edilemeyecek bir nokta, bireysel farklılıklardır. Bireylerin örgütsel etkilere cevap veriş biçimi kişisel farklılıklar nedeniyle farklı olabilmektedir. Örneğin öz-saygı, bireylerin çevreleriyle etkileşiminde önemli bir faktördür (Brockner, 1988). Diğer bir deyişle, öz-saygı, işgörenlerin birtakım örgütsel etkilere karşı gösterecekleri tutumu etkilediği düşünülen bir psikolojik değişkendir. Bireysel farklılıkların yöneticiler tarafından doğru kullanılması, bir örgütü hedeflerine ulaştırmaya götürecektir önemli bir yoldur. Örgüt-temelli öz-saygısı yüksek olan örgüt üyeleri, çalıştıkları kurumda kendilerine güvenildiği, değer verildiği ve örgüte katkı sağladıkları şeklinde algılara sahiptirler (Pierce vd., 1989: 1993).

Bu çalışmanın amacı, cinsiyet, ünvan, medeni durum, hastane türü, eğitim durumu, yaş, çalışma süresi gibi bazı demografik değişkenlerin, algılanan örgütsel destek, duygusal örgütsel bağlılık ve örgüt temelli öz-saygı değişkenleri ile ilişkilerini analiz etmek ve bu değişkenler üzerinde anlamlı farklar yaratıp yaratmadıklarını araştırmaktır. Öncelikle algılanan örgütsel destek, duygusal örgütsel bağlılık ve örgüt temelli öz-saygı kavramlarının tanımlanması anlamlı olacaktır.

1. KAVRAMSAL ve TEORİK YAKLAŞIM

1.1. Algılanan Örgütsel Destek Kavramı

Algılanan örgütsel destek (AÖD), örgütsel çevrede çok temel bir toplumsal değiş-tokuş mekanizmasıdır. Algılanan örgütsel destek, örgütün işgörene, işgörenin de karşılığında örgüte gösterdiği bağlılığın değiş-tokuşunda, örgüte düşen payın, işgören tarafından algılanış biçimidir. Çalışanlar, çalıştıkları örgütü kişileştirerek, örgütün, iş çabalarını arttırdıklarında kendilerini ödüllendirmek ve gurur ve onaylanma ihtiyaçlarını karşılamak için ne derece gönüllü olduğuna karar vermek isterler. Bunun için, örgütlerinin, kişisel olarak katkılarında ne kadar değer verdiğine ve re-

fahlarıyla ne ölçüde ilgilendiğine dair genel inançlar geliştirirler. Bu genel inançlar algılanan örgütsel destek olarak adlandırılır (Eisenberger vd.,1986,1990). Basit bir dille, algılanan örgütsel destek, işgörenlerin, örgütün katkılarına değer verdiğine ve refahlarını önemseydiğine dair inancıdır. Algılanan örgütsel destek, örgütün hedeflerine ulaşmasına yardım etmeye dair bir zorunluluk hissi, örgüte karşı duygusal bir bağlılık, kişinin becerilerine dair bir güven, ihtiyaç duyulduğunda örgütün yardım edeceğine dair bir inanç, ve örgütün, kişinin üstün iş başarımını fark edeceğine ve ödüllendireceğine dair bir inanç yaratmak suretiyle arzu edilen sonuçları doğurmaktadır.

Çeşitli örgütlerin çalışanlarından oluşan karışık bir 295 kişilik örnekleme yapılan çalışma göstermiştir ki, örgütün şahsen karar verdiği olumlu iş koşulları ile algılanan örgütsel desteğin ilişkisi, dış etkenlerin katkısıyla belirlenmiş olan olumlu iş koşulları ile algılanan örgütsel destek ilişkisine göre çok daha kuvvetlidir (Eisenberger vd., 1997).

Doğu Amerika'daki 308 devriye polis memuru üzerinde yapılan bir araştırma göstermiştir ki, algılanan örgütsel destek ile, alkol veya uyuşturucu etkisi altında araç sürme nedeniyle yapılan tutuklamalar ve aşırı hız nedeniyle yapılan mahkeme çağruları arasındaki ilişki, polis memurunun saygı, sevgi, duygusal destek ve sosyal takdir ihtiyaçlarının güçlü olması durumunda genellikle artmaktadır. Sosyo-duygusal ihtiyaçları güçlü olan devriye polislerde, algılanan örgütsel destek ile iş başarımı arasında olumlu bir ilişki görülmüş; oysa zayıf olanlarda böyle bir ilişki tespit edilmemiştir (Armeli vd., 1998).

1. 2. Duygusal Örgütsel Bağlılık Kavramı

Çalışanların örgüte duygusal bağı (DÖB), kendini adama ve sadakatin önemli bir belirleyicidir. Duygusal bağlılığı olan çalışanlar, örgütün faaliyetlerine katılımlarını, örgütün hedeflerine ulaşmasına dair istekliliklerini ve örgütle kalma arzularını arttıran bir ait olma ve özdeşleşme hissine sahip olarak görürlür (Meyer ve Allen, 1991; Mowday vd. 1982).

Mowday et al. (1982), övülme ve onaylanma ihtiyaçlarının tatmininin, duygusal bağlılığı etkileyen en önemli faktörlerden olduğunu öne sürmüştür. Örgütsel üyeliğin ve rol statüsünün, kişinin öz-kimliğine dahil edilmesi sürecini konu alan duygusal bağlılık, daha fazla katılmanın beklenen değerini şu yollarla arttıracaktır:

(a) Duygusal bağlılık, işgörenin, örgütün kazançları ve kayıplarını, kendisininmiş gibi yorumlaması eğilimini artırır.

(b) Duygusal bağlılık, örgütün hareketlerini ve niteliklerini yargılamak, olumlu bir taraflılık yaratır.

(c) Duygusal bağlılık, örgütün değerlerinin ve normlarının içselleştirilme derecesini artırır (Eisenberger vd., 1986).

Bir örgüt, tipik olarak, çalışanlarının yaptıkları veya yapamadıklarına karşılık ödüller veya cezalar sağlar ve çalışanlar da alınan ödüllere veya kaçınılan cezalara karşılık kendilerini örgütlerine adarlar. Duygusal bağlılık, böylece, büyük ölçüde, ödüllerin veya cezaların sonucudur. Allen ve Meyer'in (1990), örgütsel bağlılık modeline göre duygusal bağlılık, örgüte duygusal bir bağlı ve o örgütle özdeşleşmeyi ifade eder. Öyle ki, duygusal bağlılığa sahip işgörenler, bunu arzu ettikleri için o örgütte kalmaya devam etmektedirler. Devam bağlılığı olan işgörenler, buna mecbur oldukları için o örgütte kalırlarken, normatif bağlılık ise, kişinin ahlaki yönden buna mecbur hissetmesi nedeniyle çalışma örgütü ile kalma arzusunu yansıtmaktadır ki bu durumdaki işgörenler, doğru olanın o örgütte kalmak olduğuna inanırlar.

Meyer ve Allen, istihdam sağlayan kurumda geçen ilk ayların, iş tutumlarının gelişiminde özel bir önem taşıdığını belirtmiştir (Meyer ve Allen, 1988: 197). Yeni işgörenler, işlerinin zorlayıcılıktan, büyüme imkanından ve destekten yoksunluğunu algıladığında hayal kırıklığına uğramakta , bunun sonucunda da örgütleri ile bir bağ oluşturamamakta ve daha yolun başında çalıştıkları örgütten ayrılmaktadırlar. Bunun aksine, olumlu bir iş atmosferi, 6 ay gibi kısa bir sürede işgörenlerin, çalışma örgütleri ile önemli bağlar geliştirmesine neden olmaktadır.

Wasti'nin (2002) çeşitli örgütlerden Türk çalışanlarla derinlemesine görüşmeler ve anketlerle veri toplayarak gerçekleştirdiği çalışma, duygusal bağlılığın, arzu edilen iş sonuçları ve kişisel sonuçlarla ilişkili olan olumlu iş tecrübelerinin bir fonksiyonu olduğunu ve bu ilişkilerin, kolektif kültürel değerleri farklı ölçülerde onaylayan bireyler arasında farklılık göstermediğini destekler niteliktedir.

Uysal (2005) tarafından 276 banka çalışanı üzerinde yapılan bir araştırmada insan kaynakları uygulamaları ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki incelenmiş ve yapılan veri analizi sonucuna göre, işgören bulma ve seçme, eğitim ve gelişim, performans değerlendirme ve ödüllendirme ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı, pozitif ve zayıf ilişki tespit edilmiştir vardır.

Özyer (2004), tarafından akademisyenler üzerinde yapılan araştırmada ise duygusal zeka ile örgütsel bağlılık ve bağlılığın alt formları (duygusal bağlılık, normatif bağlılık ve zorunlu bağlılık) arasında ilişki olup olmadığı araştırılmış ve anlamlı ilişkilere rastlanmamıştır.

Bir bakış açısına göre de, örgüte bağlanmayı ve hatta kendini adamayı olumlu gören bireyler, örgütün değerlerini, kendi değerleriyimişçesine içselleştirme eğilimindedirler ve bunun sonucunda da örgüte karşı duygusal bir bağ geliştirirler. Bir örgüte bağlanmaya olumlu bakma, kişinin genel değer sisteminin bir bileşenidir. Bu kişilik yapısı daha geniş çerçevede, kolektif kültürün bir parçası olmanın sonucu olarak gelişebilmektedir. Çin'deki 510 çalışan üzerinde yapılan bir araştırma kolektif yönlendirmenin, duygusal örgütsel bağlılığın bir belirleyeni olduğunu ortaya koymuştur (Wang vd., 2002).

Meyer ve arkadaşlarının analizleri (2002), erkeklerin kadınlara göre daha yüksek bağlılık gösterdiğini ortaya koyarken, Dixon ve arkadaşlarının (2005), son sınıf üniversite öğrencisi olan 71 stajyer üzerinde yaptığı çalışmada bunun tam tersi gözlemlenmiştir.

Mathieu ve Zajac (1990) örgütsel bağlılık ile ilgili çalışmalarında, yaşın tutumsal bağlılık ile ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Aslında pek çok yazara göre yaş, davranışsal bağlılıkla daha fazla ilişkili olmalıdır. Çünkü kişinin örgütte kaldığı süre ölçüsünde yan bahisleri de artacak ve bu da kişinin davranışsal bağlılığını geliştirecektir.

1.3. Örgüt Temelli Öz-Saygı Kavramı

Öz-saygı, hayatın pek çok alanında etkisi olan önemli bir kişilik değişkenidir. İnsanların, yetersiz, güvenilmez, çekici veya sevilen biri olmaları şeklinde örneklendirilebilecek olan öz-saygı bilgilerine kayıtsız kalmaları neredeyse imkansızdır. Bu çalkantılar genellikle yaşamdaki başarılar ve başarısızlıklarla orantılıdır. Kişisel tecrübeler, öz-saygının bir yarışmanın kazanılması, bir ödüle layık görülme, bir sorunu çözmeye veya toplumsal bir gruba kabul edilme gibi durumlarda arttığını, bu gibi konulardaki başarısızlık durumunda ise azaldığını göstermektedir (Baumeister vd., 2003) Öz-saygı, kişilerin kendilerine ne kadar değer verdiklerinin bir ifadesi, öz bilgisinin değerlendirici bileşenidir. Bu kavramı örgüt temelinde ele alırsak örgüt temelli öz saygı (ÖTÖS) kavramından söz etmiş oluruz ki, örgüt çerçevesinde, bu öz-değerin farklı düzeyleri, farklı örgütsel sonuçlara veya çeşitli örgütsel değişkenler arasında farklı ilişki düzeylerine neden olmaktadır.

Avustralya'daki evrensel bir farmakoloji şirketinin 139 satış temsilcisi üzerinde yapılan bir araştırmanın ilginç bir sonucu, astlar arasında en yüksek öz-saygı düzeyinin, yöneticinin kadın, astın erkek olduğu durumlarda tecrübe edilmesidir. Ayrıca, en yüksek bağlılık düzeyleri de, yönetici kadın olduğunda söz konusu olmuştur (McCull-Kennedy ve Anderson, 2005).

Carson ve arkadaşları (1997), Amerika'daki ambulans ve cankurtaran hizmetleri teknisyenleri arasında yaptıkları bir çalışmanın sonucunda, örgüt temelli öz-saygıyı arttırmanın önemli bir yolunu, rolü açık hale getirmek olarak tanımlamışlardır. Örgüt-temelli öz-saygı kavramının, bireyin çalışma örgütü sınırlarında algıladığı öz-yeterliliğini yansıttığı kabul edilirse, rol belirsizliği ve rol çatışması açıkça öz-saygıyı azaltmaktadır.

Pierce, Gardner, Cummings ve Dunham (1989), farklı örgütleri ve meslekleri temsil eden 2000'in üzerinde bireyden toplanan verileri içeren yedi ayrı çalışma yapmış ve sonuçta, örgüt-temelli öz-saygıyı etkileyen faktörlerin yönetsel saygıyı, örgütsel yapıyı ve iş karmaşıklığını içerebileceğini söylemişlerdir. Örgüt-temelli öz-saygıdan etkilenen faktörler ise, evrensel öz-saygı, iş başarımı, içsel motivasyon, genel tatmin, vatandaşlık davranışı, örgütsel bağlılık ve örgütsel tatmin olarak belirlenmiştir.

Mossholder ve arkadaşları (1981), 206 hemşire üzerinde yaptıkları çalışmada, öz-saygısı düşük işgörenlerin çalışma çevrelerindeki koşullara, öz-saygısı yüksek olanlara göre daha olumlu tepki verdiği sonucuna ulaşmışlardır. Buraya kadarki bölümde algılanan örgütsel destek, duygusal örgütsel bağlılık ve örgüt-temelli öz-saygı kavramları kısaca açıklanıp, literatürde yer alan bazı araştırma sonuçlarına yer verilmiştir. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde, bu üç temel değişkenin çeşitli demografik değişkenlerle ilişkileri, Bursa il merkezindeki hastanelerde gerçekleştirilen bir uygulama çerçevesinde ele alınacaktır.

2. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

2.1. Araştırmanın Amacı

Duygusal örgütsel bağlılık, örgütsel yaşamda, sıklıkla araştırılan (Meyer ve Allen, 1991; Mowday vd. 1982) konulardan birisi olmakla birlikte, bu çalışmanın diğer değişkenleri, algılanan örgütsel destek ve örgüt temelli öz-saygı yeterince araştırılmamıştır. Duygusal örgütsel bağlılığı yüksek olan işgörenler örgütün faaliyetlerine katılıma ve örgütün hedeflerine ulaşılmasına destek verme konusunda daha fazla çaba harcayacakları gibi, o örgütte kalma ve örgütle özdeşleşme açısından daha fazla istek duyacaklardır. Çalışanların duygusal örgütsel bağlılık geliştirme sürecinde etkisi olduğu düşünülen ve en basit anlatımla, işgörenlerin, örgütün katkılarına değer verdiğine ve refahlarını önemseydiğine dair sahip oldukları inanç olarak tanımlanabilecek "algılanan örgütsel destek" kavramı, örgütün hedeflerine ulaşmasına yardım etmeye dair bir zorunluluk hissi, örgüte karşı duygusal bir bağlılık, kişinin becerilerine dair bir güven, ihtiyaç duyulduğunda örgütün yardım

edeceğine dair bir inanç, ve örgütün, kişinin üstün iş başarımını fark edeceğine ve ödüllendireceğine dair bir inanç yaratmak suretiyle olumlu sonuçlar yaratmaktadır. Örgütsel açıdan olumlu sonuçlar yaratabilecek bir diğer kavram olan öz-saygı kavramıdır. Öz-saygı kişilerin kendilerine ne kadar değer verdiklerinin bir ifadesi iken, bu kavramın örgüt temelinde ele alınması sonucunda ortaya çıkacak örgüt temelli öz saygı (ÖTÖS) kavramı, örgüt çerçevesinde, bu öz-değerin farklı düzeyleri, farklı örgütsel sonuçlara veya çeşitli örgütsel değişkenler arasında farklı ilişki düzeylerine neden olabilecek bir unsur olarak düşünülebilecektir. Örgütsel açıdan büyük öneme sahip bu üç değişkenin çeşitli demografik faktörlerden etkilenme düzeyinin tespiti, olumlu sonuçları artırma açısından son derece gerekli ve önemli olarak düşünüldüğünden, bu çalışmanın amacı, eğitim, yaş, cinsiyet, ünvan, medeni durum, çalışma süresi ve hastane türü, gibi bazı demografik değişkenlerin, algılanan örgütsel destek, duygusal örgütsel bağlılık ve örgüt temelli öz-saygı değişkenleri ile ilişkilerini analiz etmek ve bu değişkenler üzerinde anlamlı farklar yaratıp yaratmadıklarını araştırmaktır.

2.2. Evren Örneklem ve Veri Toplama

Sağlık sektörü, yapılan işin niteliği ve önemi gözönüne alındığında, çalışma yaşamının en yoğun faaliyet sürdürülen alanlarından birisini oluşturmakta ve bu nedenle bilimsel araştırmalar için gerekli verilerin güçlüklerle toplanabildiği bir sektörü ifade etmektedir. Sorun tespiti ve bu sorunlara çözüm bulmak adına, sağlık çalışanları üzerinde yapılan araştırmaların sayısının hızla artırılması gerektiği düşüncesinden hareketle, bu çalışma, Bursa'da yer alan ve çalışmaya katılmaya isteklilik gösterip, zaman ayıran 4 hastane-nin doktor ve hemşireleri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışma evreni, 196 doktor ve 310 hemşire olmak üzere toplam 506 kişiden oluşurken, bu evren üzerinden çekilen örneklem toplam 208 doktor ve hemşireden oluşmaktadır. Bu anketlerden 3 tanesi analize elverişli olmadığı için araştırma kapsamına alınmamıştır. Bu durumda araştırmanın örneklem hacmi 205'tir. Soru kağıtları, veri toplama sürecinde bütün örnekleme yüz yüze görüşmeler sırasında verilmiş ve örneklemden bu soru kağıtlarını objektif bir biçimde yanıtlamaları istenmiştir. Tablo 1'de bu 205 çalışanın bazı demografik özellikleri yer almaktadır:

Tablo 1. Katılımcılara Ait Demografik Özellikler

Demografik Faktörler	Devlet	Özel	Devlet	Özel	
<u>Görev</u>			<u>Cinsiyet</u>		
Doktor	62 (% 57.4)	42 (% 43.3)	Kadın	50 (%46,3)	67 (% 69,1)
Hemşire	46 (% 42.6)	55 (% 56.7)	Erkek	58 (%53.7)	30 (%30,9)
<u>Eğitim Durumu</u>			<u>Medeni Durum</u>		
Lise	9 (% 8.3)	30 (%30,9)	Evli	94 (%87)	70 (%72,2)
Üniversite	51 (% 47.2)	36 (% 37.1)	Bekar	11 (%10,2)	26 (%26,8)
Yüks. Lis.	48 (% 44,4)	31 (% 32.0)	Dul	3 (%2,8)	1 (%1,1)
<u>Yaş</u>			<u>Çalışılan Süre</u>		
20-29	15 (% 13.9)	41 (% 42.3)	0-3 Yıl	6 (% 5,6)	43 (%44,3)
30-39	33 (%30,6)	32 (%33)	3-5,5 Yıl	23 (%21.3)	25 (%25,8)
40-49	36 (% 33.3)	8 (% 8.2)	5,5-13 Yıl	36 (%33.3)	23(%23.7)
50 ve üzeri	24 (% 22)	16 (%16.5)	13 ve üzeri	43(%39,8)	6 (%6,2)

2.3. Ölçekler

Anketin girişinde katılımcılara çalışmanın amacı, verilecek bilgilerin gizliliği ve araştırmacı için önemi izah edilmiştir. Anketin ilk bölümünde katılımcılara, eğitim durumu, cinsiyet, yaş, görev, medeni durum buldukları kurumdaki çalışma süreleri ve çalıştıkları kurumun türü gibi bazı bilgiler sorulmuştur.

Anketin ikinci bölümünde, toplam 36 sorudan oluşan Algılanan Örgütsel Destek Ölçeğinin (Eisenberger vd., 1986), daha önce de çeşitli araştırmalarda (Rhoades vd., 2001; Eisenberger vd., 1997) kullanılmış olan 8 soruluk kısa versiyonu yer almaktadır. Ölçekte, “Çalıştığım kurum fikirlerimi önemser”, “Çalıştığım kurum yaptığım dürüst bir hatayı bağışlayacaktır” ve “Çalıştığım kurum fırsat bulsa beni istismar eder” gibi işgörenlerin algıladıkları örgütsel desteği ölçmeye yönelik sorular yer almaktadır.

Anketin üçüncü bölümünde Örgüt-Temelli Öz-Saygı Ölçeği yer almaktadır (Pierce vd., 1989). Ölçek “Çalıştığım kurumda bir itibarım var”, “Çalıştığım kurumda bir fark yaratabilirim”, ve “Çalıştığım kurum bana sadakat gösteriyor” gibi 10 adet ifadeden oluşmaktadır.

Anketin son bölümü ise, katılımcıların kurumlarına karşı duygusal bağlılıklarını ölçmeye yöneliktir. Bunun için Meyer, Allen ve Smith’in geliştirdiği, 6 sorudan oluşan Duygusal Bağlılık Ölçeği kullanılmıştır. Ölçekte “Kariyerimin geri kalan bölümünü çalıştığım kurumda geçirmekten mutluluk duyarım”, “Çalıştığım kuruma duygusal olarak bağlı hissetmiyorum”, ve “Çalıştığım kurum benim için büyük bir kişisel anlam taşıyor” gibi ifadeler bulunmaktadır. Çalışmaya katılan doktor ve hemşirelerden, anketleri 7’li Likert Ölçeği (1-Kesinlikle Katılmıyorum; 7- Kesinlikle Katılıyorum) kullanarak yanıtlamaları istenmiştir.

Bu üç anket, Türkiye’de yapılan bir araştırmada ilk kez birarada kullanılmıştır. Bu çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliğini belirlemek üzere Cronbach Alfa Güvenirlik Katsayısı tercih edilmiştir. Yapılan güvenilirlik analizlerinin sonuçlarına göre anketin Cronbach Alfa Güvenirlik Katsayısı 0,93 olarak tespit edilmiştir. Araştırmanın temel değişkenlerine ilişkin ölçeklerin güvenilirlikleri teker teker araştırıldığında Algılanan Örgütsel Destek ölçeğinin Cronbach Alfa Güvenirlik Katsayısı 0,87, Örgüt Temelli Öz-Saygı ölçeğinin Cronbach Alfa katsayısı 0,93 ve Duygusal Örgütsel Bağlılık ölçeğinin Cronbach Alfa katsayısı 0,78 olarak hesaplanmıştır. Bu değerlerden de anlaşılacağı üzere, yapılan güvenilirlik analizi sonucunda elde edilen Cronbach Alpha değerleri oldukça yüksek çıkmıştır. Bu değerler, istatistik literatüründe yüksek derecede güvenilirliğin, yani, verilerin içsel tutarlığının çok iyi olduğunun bir göstergesidir (Özdamar, 1999).

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmanın temel amacı, eğitim, cinsiyet, yaş, unvan, medeni durum ve çalışma süresi şeklindeki demografik etkenlerin, Algılanan Örgütsel Destek (AÖD), Örgüt Temelli Öz-Saygı (ÖTÖS) ve Duygusal Örgütsel Bağlılık

(DÖB) şeklindeki araştırmanın değişkenleri üzerinde anlamlı farklılıklar yaratıp yaratmadığını tespit etmektir. Demografik değişkenlerin araştırmanın temel değişkenleri üzerindeki etkisini incelemek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır.

Çalışmanın amacı kapsamında “AÖD, ÖTÖS ve DÖB, örneklemin demografik özellikleri (eğitim düzeyi, cinsiyet, yaş, ünvan, medeni durum, çalışma süresi ve kurum gibi bağımsız değişkenler) açısından farklılık gösteriyor mu?” biçimindeki bir araştırma sorusu herbir temel değişken için ele alınarak incelenecektir:

2.4.1. Algılanan Örgütsel Destek ve Demografik Faktörler

“Algılanan Örgütsel Destek, araştırmaya katılan örneklemin demografik özellikleri açısından farklılık gösteriyor mu ?” sorusuna yanıt bulmak amacıyla tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Yapılan varyans analizi sonucunda anlamlı farklılık bulunan ve ikiden fazla bağımsız değişkenin bulunduğu demografik değişkenler için Tukey HSD testi yapılmıştır.

Tek yönlü varyans analizinin sonuçlarına göre eğitim düzeyinin [$F(2,204)= 3,867$; $p < 0.05$], çalışma süresinin [$F(3,204)= 3,461$; $p < 0.05$] ve çalışılan kurum türünün [$F(1,204)= 53,365$; $p < 0.05$], örneklemin algıladığı örgütsel destek düzeyinde istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık yarattığı gözlenmiştir. Tukey HSD testi ile şu bulgulara ulaşılmıştır: Örnekleimde lise mezunu ($\bar{x}=4,91$) ile üniversite mezunlarının ($\bar{x}=4,22$) algıladığı örgütsel destek düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık ($p=0,02$) bulunmuştur. Başka bir deyişle, lise mezunu olan sağlık personeli, üniversite mezunlarına göre daha yüksek düzeyde bir örgütsel destek algılamaktadır. Örnekleimde 0-3 yıl arası çalışanlar ($\bar{x}=4,79$) ile 13 yıl ve üzeri çalışanlar ($\bar{x}=3,94$) arasında anlamlı bir farklılaşma ($p=0,009$) tespit edildiğinden, işe yeni girenlerin, 13 yıl ve üzeri çalışma süresine sahip çalışanlardan daha fazla bir örgütsel destek algıladıklarını söylemek mümkündür. Çalışılan hastanenin özel ya da kamu hastanesi olmasına göre de özel hastane ($\bar{x}=5,03$) çalışanlarının, kamu hastanesi çalışanlarına ($\bar{x}=3,82$) göre daha yüksek düzeyde bir örgütsel destek algıladıklarını ifade etmek mümkündür .

Tablo 2. Algılanan Örgütsel Destek ile Demografik Faktörler Arasındaki Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları ve Ortalamalar

	AÖD	Ortalama (\bar{x})	Kişi	F	Anlamlılık
Eğitim Düzeyi	<i>Lise</i>	4,91	39	3,867	0,022*
	<i>Üniversite</i>	4,22	87		
	<i>Yüksek Lisans</i>	4,32	79		
Cinsiyet	<i>Kadın</i>	4,54	117	3,497	0,063
	<i>Erkek</i>	4,19	88		
Yaş	<i>20-29</i>	4,68	56	2,469	0,063
	<i>30-39</i>	4,51	65		
	<i>40-49</i>	4,04	44		
	<i>50 ve üzeri</i>	4,17	40		
Ünvan	<i>Doktor</i>	4,32	104	0,549	0,459
	<i>Hemşire</i>	4,46	101		
Medeni Durum	<i>Evli</i>	4,34	164	0,966	0,382
	<i>Bekar</i>	4,65	37		
	<i>Dul</i>	4,03	4		
Çalışma	<i>0-3 yıl</i>	4,79	49	3,461	0,017*
	<i>3-5,5 yıl</i>	4,45	48		
	<i>5,5-13 yıl</i>	4,38	59		
	<i>13 ve üzeri</i>	3,94	49		
Kurum	<i>Devlet</i>	3,82	108	53,365	0,000*
	<i>Özel</i>	5,03	97		

p* < 0.05 anlamlı olarak farklılık vardır.

2.4.2. Örgüt Temelli Öz-Saygı ve Demografik Faktörler

Örgüt temelli öz-saygı , araştırmaya katılan örneklemin demografik özellikleri açısından farklılık gösteriyor mu ?” sorusuna yanıt bulmak amacıyla

Özel ve Kamu Kuruluşu Çalışanları Üzerine Bir Araştırma

tek yönlü varyans analizi yapılmıştır.Yapılan varyans analizi sonucunda anlamlı farklılık bulunan ve ikiden fazla bağımsız değişkenin bulunduğu demografik değişkenler için Tukey HSD testi yapılmıştır.

Tablo 3. Örgüt Temelli Öz-Saygı ile Demografik Faktörler Arasındaki Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları ve Ortalamalar

	AÖD	Ortalama (\bar{x})	Kişi sayısı	F	Anlamlılık
Eğitim Düzeyi	<i>Lise</i>	5,43	39	0,362	0,697
	<i>Üniversite</i>	5,25	87		
	<i>Yüksek Lisans</i>	5,24	79		
Cinsiyet	<i>Kadın</i>	5,33	117	0,468	0,495
	<i>Erkek</i>	5,21	88		
Yaş	<i>20-29</i>	5,27	56	0,694	0,556
	<i>30-39</i>	5,44	65		
	<i>40-49</i>	5,21	44		
	<i>50 ve üzeri</i>	5,10	40		
Ünvan	<i>Doktor</i>	5,33	104	0,32	0,572
	<i>Hemşire</i>	5,23	101		
Medeni Durum	<i>Evlü</i>	5,33	164	0,903	0,407
	<i>Bekar</i>	5,10	37		
	<i>Dul</i>	4,77	4		
Çalışma Süresi	<i>0-3 yıl</i>	5,66	49	3,175	0,025*
	<i>3-5,5 yıl</i>	5,16	48		
	<i>5,5-13 yıl</i>	5,33	59		
	<i>13 ve üzeri</i>	4,94	49		
Kurum	<i>Devlet</i>	4,97	108	15,650	0,000*
	<i>Özel</i>	5,62	97		

p* < 0.05 anlamlı olarak farklılık vardır.

Tek yönlü varyans analizinin sonuçlarına göre, çalışma süresinin [$F(3,204)= 3,175; p< 0.05$)] ve çalışılan kurum türünün [$F(1,204)= 15,65; p< 0.05$)], örneklemin algıladığı örgüt temelli öz-saygı düzeyinde istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık yarattığı gözlenmiştir. Tukey HSD testi ile şu bulgulara ulaşılmıştır: Örnekleme 0-3 yıl arası çalışanlar ($\bar{x}=5,66$) ile 13 yıl ve üzeri çalışanlar ($\bar{x}=4,94$) arasında anlamlı bir farklılaşma ($p=0,016$) tespit edildiğinden, işe yeni girenlerin, 13 yıl ve üzeri çalışma süresine sahip çalışanlardan daha fazla bir örgüt temelli öz-saygı algıladıklarını söylemek mümkündür. Çalışılan hastanenin özel ya da kamu hastanesi olmasına göre de özel hastane ($\bar{x}=5,62$) çalışanlarının, kamu hastanesi çalışanlarına ($\bar{x}=4,97$) göre daha yüksek düzeyde bir örgüt temelli öz-saygı algıladıklarını ifade etmek mümkündür .

2.4.3. Duygusal Örgütsel Bağlılık ve Demografik Faktörler

Duygusal örgütsel bağlılık, araştırmaya katılan örneklemin demografik özellikleri açısından farklılık gösteriyor mu ?” sorusuna yanıt bulmak amacıyla tek yönlü varyans analizi yapılmıştır.Yapılan varyans analizi sonucunda anlamlı farklılık bulunan ve ikiden fazla bağımsız değişkenin bulunduğu demografik değişkenler için Tukey HSD testi yapılmıştır.

Tek yönlü varyans analizinin sonuçlarına göre çalışılan kurum türünün [$F(1,204)= 6,183; p< 0.05$)], örneklemin duygusal örgütsel bağlılık düzeyinde istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık yarattığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışılan hastanenin özel ya da kamu hastanesi olmasına göre de özel hastane ($\bar{x}=4,99$) çalışanlarının, kamu hastanesi çalışanlarına ($\bar{x}=4,53$) göre daha yüksek düzeyde duygusal örgütsel bağlılık hissettiklerini ifade etmek mümkündür .

Tablo 4. Duygusal Örgütsel Bağlılık ile Demografik Faktörler Arasındaki Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları ve Ortalamalar

	AÖD	Ortala- ma	Kişi sayısı	F	Anlamlılık
Eğitim	<i>Lise</i>	4,91	39	0,558	0,573
Düzeyi	<i>Üniversite</i>	4,76	87		
	<i>Yüksek Lisans</i>	4,64	79		
Cinsiyet	<i>Kadın</i>	4,76	117	0,032	0,858
	<i>Erkek</i>	4,72	88		
Yaş	<i>20-29</i>	4,80	56	0,136	0,939
	<i>30-39</i>	4,66	65		
	<i>40-49</i>	4,76	44		
	<i>50 ve üzeri</i>	4,77	40		
Ünvan	<i>Doktor</i>	4,78	104	0,137	0,711
	<i>Hemşire</i>	4,71	101		
Medeni Durum	<i>Evli</i>	4,78	164	0,366	0,694
	<i>Bekar</i>	4,57	37		
	<i>Dul</i>	4,87	4		
Çalışma Süresi	<i>0-3 yıl</i>	4,77	49	0,018	0,997
	<i>3-5,5 yıl</i>	4,75	48		
	<i>5,5-13 yıl</i>	4,71	59		
	<i>13 ve üzeri</i>	4,76	49		
Kurum	<i>Devlet</i>	4,53	108	6,183	0,014*
	<i>Özel</i>	4,99	97		

p* < 0.05 anlamlı olarak farklılık vardır.

2.5.Bulgular

Bu çalışmada eğitim düzeyi, cinsiyet, yaş, ünvan,medeni durum, çalışma süresi ve kurumun ait olduğu sektör gibi bazı demografik değişkenlerin, algılanan örgütsel destek, örgüt temelli öz-saygı ve duygusal örgütsel bağlılık şeklinde ifade edilebilecek olan çalışmanın temel değişkenleri ile ilişkileri ve bu değişkenler üzerinde anlamlı farklar yaratıp yaratmadıkları araştırılmıştır.

Araştırmada elde edilen sonuçlara algılanan örgütsel destek açısından yaklaşıldığında eğitim düzeyi, çalışma süresi ve çalışılan kurum türü, örgüt temelli öz-saygı açısından bakıldığında çalışma süresi ve çalışılan kurum türü ve duygusal örgütsel bağlamında yaklaşıldığında çalışılan kurum türü anlamlı farklılıklar yaratan demografik değişkenler olarak belirmektedir.

Algılanan örgütsel destek konusunda farklılık yaratan demografik değişkenlerden birisi eğitim düzeyidir. Lise mezunu işgörenlerin algıladıkları örgütsel destek, üniversite mezunlarına göre anlamlı ölçüde fazladır. Bu, daha çok, eğitim düzeyi yükseldikçe beklentilerin artıyor olması gerçeğine paralel olarak yorumlanmaktadır. Eğitim düzeyi bireyin hayat görüşünü, algılamalarını, öz-değerini etkileyen bir faktördür. Üniversite mezunlarının, kendilerini, gördükleri destekten daha fazlasına layık görmeleri ve dolayısıyla verilen desteği yetersiz bulmaları olağan bir sonuçtur. Blau (1964), toplumsal değiş-tokuşun en önemli ilkeleri olarak, ilişkiye koyulanlar ve ilişkiden alınanlar arasındaki dengely ve hak edilen ilişki biçimini vurgulamıştır.

Literatürde, çalışma süresi de dahil olmak üzere, demografik değişkenler ile algılanan örgütsel destek arasında anlamlı bir ilişki görülmemişse de (Rhoades ve Eisenberger, 2002), bu çalışmada, kurumdaki çalışma süresi, özellikle de algılanan örgütsel destek ile ilişkisinde düzenli bir negatif eğilim göstermektedir. Yani, çalışma süresi arttıkça, algılanan örgütsel destek azalmaktadır. Bu durum, başlangıçta kurumun da, işgörenlerin de birbirlerine karşı daha destekçi, hoşgörülü ve iyi niyetli iken, zamanla tüm toplumsal düzenlerde olduğu gibi karşılıklı çatışmaların ve memnuniyetsizliklerin devreye girmesine bağlanmaktadır.

Çalışma süresi, hem örgüt-temelli öz-saygı ile hem de algılanan örgütsel destek ile anlamlı olumsuz ilişkiler göstermektedir. Öyle ki, buldukları kurumda 3 yıla kadar çalışmış olan işgörenlerin örgüt-temelli öz-saygı ve algılanan örgütsel destek ortalamaları, 13 yıldan uzun süredir çalışmakta olanlara göre anlamlı bir şekilde daha yüksektir. Cheung'un (2000), kurumların, değiş-tokuş teorisine uygun olarak uzun süreli çalışanlarını daha fazla destekleyeceği beklentisine ters düşen bu durum, zaman içinde kurumlarda pratiğin teoriye uymadığının görülmesiyle açıklanabilir.

Çalışmada, algılanan örgütsel destek ve örgüt-temelli öz-saygı ile beraber, işgörenlerin buldukları kurumdaki çalışma sürelerinin de duygusal örgütsel bağlılığın açıklanmasında anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür. Zaman içinde işgörenler, artıları ve eksileri ile kurumlarını daha iyi tanımakta; kendileri için yaptıklarını daha olumlu, yapmadıklarını ise yapamadıkları olarak değerlendirmektedirler. Ortak hedefler ve değerler doğrultusunda daha uzun süreyi kurumları ile bir arada geçirdikçe, giderek duygusal olarak daha fazla bağlanmakta, kurumlarını, hayatlarının vazgeçemeyecekleri bir parçası olarak görmektedirler.

Örgüt temelli öz-saygı düzeyinin etkileyen demografik faktörlerden birisinin çalışma süresi olduğu ifade edilmişti. İşgörenlerin, kendilerini başlangıçta ciddiye alınan, değer verilen, kurum için önemli bireyler olarak görmeleri, doğal bir insani durumdur. Ancak zamanla, kendilerinin ve fikirlerinin sandıkları kadar önemsenmediğini görmekte ve bu nedenle de örgüt-temelli öz-saygı düzeylerinde genellikle kalıcı bir düşüş olmaktadır. Pierce ve Gardner (2004) örgüt-temelli öz-saygının, anlık değil, geçmiş tecrübelerin birikiminden oluşan bir psikolojik durum olduğunu vurgulamaktadır. Yeni işgörenler, bir örgütte çalışmaya başladıkları andan itibaren, örgütün yapısı, insanlardan aldıkları mesajlar ve elde ettikleri başarı veya başarısızlıklar gibi, öz-saygılarını etkileyen pek çok tecrübeler biriktirirler. Bireyin başlangıçta oluşan yüzeysel öz kavramı, zaman içinde daha kalıcı ve değişime direnen bir bireysel özelliğe dönüşür (Campbell, 1990).

Çalışmanın en önemli katkılarından biri de, algılanan örgütsel desteğin, örgüt-temelli öz-saygının ve duygusal örgütsel bağlılığın devlet hastanesi çalışanları ile özel hastane çalışanları arasında anlamlı farklılıklar gösterdiğinin ortaya konmuş olmasıdır. Genel olarak, özel hastanede çalışan doktor ve hemşireler için, bu temel değişkenler arasındaki anlamlı olumlu ilişkiler, aynı değişkenlerin devlet hastanesinde çalışan doktor ve hemşireler için gösterdiği olumlu ilişkilerden daha kuvvetlidir.

Gerçekten de, her üç değişken için de, farklı örneklem kitleleri arasındaki en anlamlı farklılıklar, devlet hastanesi ile özel hastane işgörenleri arasında görülmektedir. Bu farklar iki hastane grubu aynı hizmetleri veriyor olmasına rağmen, örgütlenme biçimlerinin, yapılarının ve hedeflerinin temelde farklılık göstermesinden kaynaklanmaktadır. Özel hastaneler, çalışan personelden istediği verimi alabilmek için, ona sonuna kadar destek vermeye hazırdır. Özel hastaneler zaten bu personeli kendisi seçerek almaktadır. Bu anlamda, birlikte çalışmak istedikleri kişileri daha hoşnut kılıp, kurumdaki devamlılıklarını sağlamak ve onlardan maksimum faydayı alabilmek için onları desteklemek, memnun etmek zorundadırlar. Bir özel hastanenin, vereceği destek sonucunda ortaya çıkması beklenen olumlu işgören tutum ve

davranışlarının sağlayacağı maddi ve manevi kazançlar tamamen kurumun kendisine ait olacaktır.

Örgüt-işgören ilişkilerinin kalitesi ve değiş-tokuş ideolojisi, özel hastaneler için daha fazla anlam ifade etmekte, daha büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü, özel hastane çalışanlarının daha en başta, karşılıklı bir istekle işe başlamaları söz konusudur. Örgüt, bireyle, birey de örgütle çalışmayı ister ve kabul eder; böylece de karşılıklı değiş-tokuşlar başlar. Oysa ki kamuda, bir işgörenin belirli bir kurumda işe başlaması, devlet tarafından atanmasına bağlıdır. Ayrıca kurumun, devlet memurunun işine son verme yetkisi de yoktur. Özel hastanelerde ise, kurum çalışanı başarılı olduğu ve değerlerini ve hedeflerini örgüt ile uyumlu tuttuğu sürece sahiplenir ve destekler; aksi takdirde de işine son verir.

Özel hastanelerin hedefi, iyi hizmet vermek, başarılı olmak ve böylece ekonomik olarak büyümektir. Her tür özel işletme, yatırımının karşılığını olabildiğince fazla almayı amaçlar. Bu ekonomik kaygılar da, özel kurumları, çalışanlarını, kendilerinden en yüksek verimi alacak şekilde desteklemeye iter. Bu desteği, devlet hastanesi çalışanlarına göre daha fazla algılayan özel hastane doktorlarının ve hemşirelerinin de, hem örgüt-temelli öz-saygılarının daha yüksek olması, hem de kurumlarına daha büyük bir duygusal bağlılık geliştirmiş olmaları beklenen sonuçlardır. Durumu açıklayabilecek diğer bir bakış açısı da, devlet hastanelerinin çalışanlarını destekleyebilme gücünün daha kısıtlı oluşudur. Özel hastanelerde, kurumsal politikaları kurum sahibi belirlerken, kamuda, sağlık sektörünün nasıl şekilleneceğini tamamı ile o an için mevcut politik koşullar belirlemektedir.

2.6. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma sadece Bursa İli'nde bir devlet hastanesi ve üç özel hastenin doktor ve hemşireleri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Örneklemin Bursa İli ile sınırlandırılma nedeni, yazarların önceki bir çalışmasında Ankara İli'nde yer alan özel ve kamu hastaneleri doktor ve hemşirelerinden veri toplamakta karşılaştıkları güçlük olmuştur. Özellikle doktorlar, çok meşgul olduklarını ifade ederek ve pekçoğu da hiçbir mazeret bildirmeden araştırma sorularını yanıtlamamış ve araştırmanın yapılmasını engellemişleridir. Araştırmacılar, sağlık sektöründe yapmayı planladıkları bu araştırma için gerekli verileri Bursa'da ki kişisel ilişkileri sayesinde daha kolaylıkla toplayabileceklerini bildiklerinden Bursa İli tercih edilmiştir. Bu nedenle elde edilen bulgular, Türkiye'nin genel sağlık sistemine ilişkin sonuçları değil, sadece Bursa İli'nde uygulandıkları örneklem özelini kapsamaktadır. Araştırmanın bir diğer kısıtı, sosyal bilimlerde anket kullanımının olumsuz sonuçlarından birisi

olarak kabul edilebilecek olan, “gerçekten çok beklenen yanıtları verme eğilimi” şeklinde ifade etmek mümkündür. Bu çalışmanın yalnızca sağlık sektöründe uygulandıkları örnekleme kapsadığı ve bu nedenle sonuçların, diğer sağlık dışındaki diğer sektörler için de genelleştirilemeyeceği göz ardı edilmemelidir.

SUMMARY

In this study we have investigated the relationship between the main variables such as perceived organizational support (POS), organization-based self-esteem (OBSE) and affective organizational commitment (AOC) and demographics, such as age, sex, level of education, task, tenure and the sector, and for how different groups of these demographics differ from each other in terms of POS, OBSE and AOC.

According to the findings of the study, sector leads to statistically significant difference on POS, OBSE and AOC while tenure leads to statistically significant difference on POS and OBSE. The level of education leads to statistically significant difference only on POS.

Different levels of education lead to differences in the perception of organizational support. High school graduates have a higher average of perceived organizational support than university graduates. This might be interpreted on the basis of ever-growing expectations parallel to higher education. Education influences view of life, perceptions and self-worth of a person. So, it is an expected event that the more educated an employee is, the less sufficient he finds the organizational support, as he believes that he deserves more.

Tenure has significant negative relationships with both organization-based self-esteem and perceived organizational support. They're both higher for employees that have worked under 3 years, compared to those, who have worked over 13 years. This shows that the theory and practice do not overlap in time. The employees, who, by human instinct, perceive themselves as important and valuable for their organization at the beginning of their employment, experience in time that they're not so much valued by the organization.

One of the most important contributions of this research is that the results are compared and implemented separately for public and private hospital employees to call attention to the striking differences. The mean of all three variables are higher and their dual positive relationships are stronger for the doctors and nurses working in private hospitals, than in public. These differences derive from different organizing styles, structures and goals,

although both public and private hospitals have a similar area of service. Private hospitals are ready to support their employees at highest, in order to get their best to maximize their profits. However, they support and care for their employees, so long as they perform well and keep their values and goals coherent with the organization's. Moreover, in private hospitals, employment begins with the mutual desire of both the employee and the organization to work together, whereas it is determined through governmental appointments for public hospitals, which also makes it impossible to be laid off.

It should be kept in mind that this research involves and so, the findings are limited to the health organization in Turkey and results cannot be generalized into any other sector or country.

KAYNAKÇA

ALLEN, N. J. ve, J. P. MEYER

1990 "The Measurement and Antecedents of Affective, Continuance and Normative Commitment", **Journal of Occupational Psychology**, No: 63, s.1-18.

ARMELI, S., R. EISENBERGER, P. FASOLO ve P. LYNCH

1998 "Perceived Organizational Support and Police Performance: The Moderating Influence of Socioemotional Needs", **Journal of Applied Psychology**, Cilt:83, No:2, s.288-297.

BAUMEISTER, R. F., J.D. CAMPBELL, J. I. KRUEGER ve K. D. VOHS

2003 "Does High Self-Esteem Cause Better Performance, Interpersonal Success, Happiness, or Healthier Lifestyles?", **Psychological Science in the Public Interest**, Cilt:4, Sayı:1, s.1-44.

BLAU, G. J. ve K. BOAL

1987 "Conceptualizing How Job Involvement and Organizational Commitment Affect Turnover and Absenteeism", **Academy of Management Review**, No:12, s. 288-300.

BROCKNER, J.

1988 **Self-Esteem at Work: Research, Theory and Practice**, Lexington: Lexington Books.

CAMPBELL, J. D.

1990. "Self-Esteem and Clarity of the Self-Concept", **Journal of Personality and Social Psychology**, Cilt:59, No: 3, s. 538-549.

CARSON, K. D., P. P. CARSON, H. LANDFORD ve C. W. ROE

1997 "The Effects of Organization-Based Self-Esteem on Workplace Outcomes: An Examination of Emergency Medical Technicians", **Public Personnel Management**, Cilt: 26, No: 1, s. 139-155.

CHEUNG, C.-K.

2000 "Commitment to the Organization in Exchange for Support from the Organization", **Social Behavior and Personality**, Cilt: 28, No: 2, s.125-140.

DIXON, M. A., B. A. TURNER, G. B. CUNNINGHAM, M. SAGAS ve A. KENT :

2005 "Challenge is Key: An Investigation of Affective Organizational Commitment in Undergraduate Interns", **Journal of Education for Business**, Jan / Feb: 172-180.

EISENBERGER, R., R. HUNTINGTON, S. HUTCHISON ve D. SOWA
1986 "Perceived Organizational Support", **Journal of Applied Psychology**, Cilt:71, No:3, s. 500-507.

EISENBERGER, R., P. FASOLO ve V. DAVIS-LAMASTRO
1990 "Perceived Organizational Support and Employee Diligence, Commitment, and Innovation", **Journal of Applied Psychology**, Cilt:75, No:1, s. 51-59.

EISENBERGER, R., J. CUMMINGS, S. ARMELI ve P. LYNCH
1997 "Perceived Organizational Support, Discretionary Treatment, and Job Satisfaction", **Journal of Applied Psychology**, Cilt:82, No:5,, s.812-820.

MATHIEU, J. E. ve D. M. ZAJAC
1990 "A Review and Meta-Analysis of the Antecedents, Correlates and Consequences of Organizational Commitment", **Psychological Bulletin**, Cilt:108, No:2,, s.171-194.

MCCOLL-KENNEDY, J. R. ve, R. D. ANDERSON
2005 "Subordinate-Manager Gender Combination and Perceived Leadership Style Influence on Emotions, Self-Esteem and Organizational Commitment ", **Journal of Business Research**, Cilt:58, No:2, s.115-125.

MEYER, J. P., ve N. J. ALLEN
1988 "Links between Work Experiences and Organizational Commitment during the First Year of Employment: A Longitudinal Analysis", **Journal of Occupational Psychology**, Cilt:61, s. 195-209.

MEYER, J. P.,ve N. J. ALLEN
1991 "A Three Component Conceptualization of Organizational Commitment", **Human Resource Management Review**, Cilt:1, No:1, s. 61-89.

- MEYER, J. P., Stanley, D. J., Herscovitch, ve L. TOPOLNYTSKY,
2002. "Affective, Continuance and Normative Commitment to the
Organization: A Meta-Analysis of Antecedents, Correlates and
Consequences", **Journal of Vocational Behavior**, Cilt:61, No:1,
s.20-52.
- MOSSHOLDER, K. W., Bedeian, A. G., ve A. A. ARMENAKIS
1981 "Role Perceptions, Satisfaction, and Performance: Moderating Affects
of Self-Esteem and Organizational Level", **Organizational
Behavior and Human Performance**, No:28,s. 224-234.
- MOWDAY, R. T., Steers, R. M., & L. W. PORTER
1982 **Employee-Organization Linkages: The Psychology of
Commitment, Absenteeism and Turnover**. New York: Academic
Press.
- ÖZDAMAR, K.
1999 **Paket Programlarla İstatistiksel Veri Analizi-1**, Eskişehir: Kaan
Kitabevi.
- ÖZYER, KUBİLAY
2004 "Duygusal Zeka ile Örgütsel Bağlılığın Alt Formları Arasındaki
İlişkilerin Saptanmasına Yönelik Ampirik Bir Araştırma", **Hacette-
pe Üniversitesi SBE**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- PIERCE, J. L., D.G. GARDNER, L.L. CUMMINGS ve R. B. DUNHAM
1989 "Organization-Based Self-Esteem: Construct Definition,
Measurement, and Validation", **Academy of Management Journal**,
No:32, s. 622-648.
- PIERCE, J. L. ve D. G. GARDNER
2004. "Self-Esteem Within the Work and Organizational Context: A
Review of the Organization-Based Self-Esteem Literature", **Journal
of Management**, Cilt:30, No:5, s. 591-622.
- RHOADES, L., R. EISENBERGER ve S. ARMELI
2001 "Affective Commitment to the Organization: The Contribution of
Perceived Organizational Support", **Journal of Applied
Psychology**, Cilt:86, No:5, s. 825-836.

RHOADES, L. ve R. EISENBERGER

2002 "Perceived Organizational Support: A Review of the Literature", **Journal of Applied Psychology**, Cilt:87, No:4, s.698-714.

UYSAL, GÜRHAN

2005 "İnsan Kaynakları Uygulamaları ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.

Wang, L, J. W. BISHOP, X. CHEN ve K. D. SCOTT

2002 "Collectivist Orientation as a Predictor of Affective Organizational Commitment: A Study Conducted in China", **The International Journal of Organizational Analysis**, No:10, s. 226-239.

WASTI, ARZU

2002 "Affective and Continuance Commitment to the Organization: Test of an Integrated Model in the Turkish Context", **International Journal of Intercultural Relations**, No:26, s. 525-550.

KİMLİKLER ÇAĞINDA TOPLUMSAL SINIF

Şehriban Şahin Kaya*

İbrahim Kaya**

ÖZ

Bu makale, günümüz koşullarında, toplumsal sınıfın politikaya olan ilişkisini konu almaktadır. Toplumsal analizdeki merkezi ilginin "kültürel kimlikler" üstüne odaklanmasının günümüz toplumsal koşullarını anlayamaya-çağını ya da en azından eksik anlayacağını tartışmaktayız. Bunun en önemli nedenlerinden birisi; toplumsal sınıfın hala toplumsal dünyanın gerçeklerini anlamada anahtar rolünü oynayabileceği düşüncesidir. Tarihsel bir yaklaşımla ele aldığımız toplumsal sınıfın hangi aşamalardan geçerek neden bugün "kimlikler çağında" önemini yitirdiği tartışmasının yapıldığını ele alacağımız bu makale kimlik politikalarını farklı bir gözle okumayı da hedeflemektedir. Öncelikle, toplumsal sınıf üstüne klasik sosyal teorilere göz atacağız. Marx ve Weber'in konu üstündeki yaklaşımlarını özetledikten sonra çağdaş toplumsal sınıf teorilerini değerlendireceğiz. Daha sonra, politikada toplumsal sınıfın anlamının çöktüğünü iddia eden yaklaşımları eleştirel anlamda irdeleyeceğiz. Sonuç olarak, küreselleşme ve ulus-ötesi kapitalizm bağlamında toplumsal sınıf ve kimlik politikaları arasındaki ilişkiyi farklı bir bakış açısıyla anlamayı hedefleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: *Kimlik Politikaları, Küreselleşme, Politika, Sosyal Sınıf, Ulus-ötesi Kapitalizm*

SOCIAL CLASS IN THE AGE OF IDENTITIES

ABSTRACT

This article examines the relation of social class to politics in current conditions. We argue that the central interest in social analysis has recently concentrated on "cultural identities" and this could not, or could partly, understand the current conditions of the social world. For this one of the

* Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

** Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

most important reasons is that social class can still play a key-role in understanding the realities of social world. We consider social class in an historical perspective by analyzing the stages it passed and ask why today, in the age of identities, it is argued that social class loses its importance. At the same time, we aim to understand identity politics in a different way. First, we will deal with classical social theories on class. By summarizing the views of Marx and Weber on the theme, we will go on to analyze the contemporary theories on social class. Afterwards, we will critically examine the perspective that assumes that the meaning of social class in politics has collapsed. As a consequence, in the context of globalization and transnational capitalism, we will aim to understand the relation between social class and identity politics by a different view-point.

Key Words: *Globalization, Identity Politics, Politics, Social Class, Transnational Capitalism*

Kimlik politikalarının ortaya çıkışının toplumsal sınıfların sınırlarını bulanık hale getirdiği ve bu nedenle politik açıdan sınıfın oynadığı rolün önemsizleştiği birçok toplum bilimci tarafından tartışılmaktadır (Dunn, 1998; Friedman, 1994; Melucci, 1985,1996). Bu sözü edilen tartışmayı yapan toplum bilimciler, çağdaş toplumlarda sınıf kimliğinin, sınıf bilincinin ve sınıf eyleminin önemini büyük oranda kaybettiği konusunda hemfikirdirler ve hatta sınıfın kaybolmaya yüz tuttuğu iddiasındadırlar (özellikle bkz. Melucci, 1994). Yirminci yüzyılın ortalarından buyana politik kimliğin temeli ve toplumsal değişimin aktörü olarak sınıfın ortadan kalkma sürecinde olduğu vurgulanmaktadır ve bu sürecin kimlik merkezli hareketlerin yükselişe geçişiyle paralellik taşıdığı iddia edilmektedir (Hall, 1989; Pakulski ve Waters, 1996).

Kuşkusuz ki sınıfın politik kimliğin belirlenişinde gücünü yitirdiğine ilişkin tartışmalara karşı itirazları olan toplum bilimciler de vardır (Edgell, 1993; Goldthorpe ve Marshall, 1998; Hout 1993). Edgell (1993) son derece muhalif bir tavır geliştirerek sınıfın ortadan kaybolmaya yüz tuttuğu anlayışını “sosyolojik bir fantezi” olarak değerlendirmektedir. Sözü edilen tartışmalar sınıf ile politik kimlik arasında ilişki kurdukları için bu noktada politikanın tanımı ilgiyi hak etmektedir. Klasik sosyal teorisyenlerden Max Weber’e göre politika, “gücü paylaşmak ya da gücün dağılımını etkilemek için devletlerarası ya da bir devletin içindeki gruplar arasındaki mücadeledir” (1961: 78). Ve Weber için, sınıflar, statü grupları ve partiler gücün dağılımının yapıldığı üç temel kanaldır. Politikayı tartışırken Schmitt (1996) arkadaş/düşman ayrımının merkezi önemi olduğunu düşünmektedir. Ona

göre, tam anlamıyla pasifleştirilmiş bir küre, arkadaş ile düşman arasındaki ayrımın ortadan kalktığı ve dolayısıyla politikasız bir dünya anlamına gelecektir (1996: 35). Schmitt'e göre, "arkadaş/düşman ikiliğini kullanarak güçlü bir biçimde insanları grup halinde bir araya toplamayı başardığında, her dinsel, ahlaki, ekonomik, etik veya herhangi başka bir antitez politik bir antiteze dönüşür," (1996: 37). İşçi sınıfının sermayeye karşı savaşımı veya azınlık gruplarının başat düzene karşı mücadeleleri Schmitt'in kavramsallaştırmasıyla anlaşılabilir.

Mouffe (2000) politikanın anlaşılması için Schmitt'in arkadaş/düşman ayrımını son derece yararlı bulmaktadır. Mouffe'a göre, politika kolektif ve kamusal eylemle ilişkilidir ve kolektif kimliklerle ilgilenmektedir. Politikanın ana hedefi; çeşitlilik ve çatışma bağlamında bir "biz" inşa etmektir. Kuşku yok ki "biz" in inşası "onlar" in inşasına da gereksinmektedir. Bu bağlamda her politika bir tür ikili hareket anlamına gelmektedir: "biz" ve "onlar" iki taraf olarak var olmak durumundadır (Mouffe, 2000). Bu tür kolektif kimliklerin inşasının gerekliliğini yadsımak güç ilişkilerini görme konusunda kör olmak ve aynı zamanda ötekilerin haklarının sınırlanmasına yönelik empoze etmeleri görmezden gelmek anlamına gelir.

Cornelius Castoriadis'e göre, politika, hukukun sorgulandığı anda doğmaktadır (Castoriadis, 1991). Castoriadis için "politika, amacı toplumun tümel anlamda kurumlandırılması olan düşünümsel ve berrak bir kolektif aktivitedir. Politika toplumda katılınabilecek ve paylaşılabilir her şeyle ilişkilidir" (1991: 169). Politik haklarını elde etmek için geliştirilen işçi sınıfı hareketleri ve zencilerin yurttaşlık haklarını elde etmek için giriştikleri çabalar, toplumun tümel anlamda yeniden inşasına yönelik hareketlere örnek oluşturmaktadır.

Kısaca özetlenen yaklaşımların ışığında, netlik kazanmaktadır ki, politika ile toplumsal sınıf arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur. Ancak, son dönem tartışmalarında politik kimliğin belirlenişi bağlamında sınıfın önemini yitirdiği anlayışı merkezi konum sahibidir. Bu makalede öncelikle sınıf politikaları üstüne olan klasik yaklaşımları değerlendireceğiz. Karl Marx ve Max Weber'in teorilerindeki sınıf tanımının bugünkü tartışmaları da etkilediğini göz önünde bulundurursak ciddi biçimde ele alınmaları gerekmektedir. Klasik sosyal yaklaşımları özetledikten sonra günümüzdeki sınıf teorilerine bakacağız. Son olarak, kimlik politikalarının sınıfsal temelden bağımsız olup olmadığını tartışmak için küreselleşme ve ulus-ötesi kapitalizm bağlamında sınıf konusunu ele alacağız.

Klasik Sosyal Teoride Sınıf Politikaları

Sınıf temelli politika hem Karl Marx hem de Max Weber tarafından tartışılmıştır. Bu iki klasik sosyal teorisyen, farklı modern politik partilerin farklı toplumsal sınıfların çıkarlarını temsil ettiği konusuna dikkat çekmişlerdir. Marx'ın bahsettiği gibi, örneğin, işçi sınıfının çıkarları sosyalist partiler tarafından temsil edilebilmektedir. Ancak Weber için politik partiler salt sınıf çıkarlarını temsil etmek için kurulmamaktadırlar. Marx ve Weber'in klasik sosyal teorilerinde, toplumsal sınıf eşitsizliğinin ve politikanın yapılanmasında merkezi konum sahibidir. Marx için bütün politikalar aslında sınıf politikalarıdır. Ancak, Weber ekonomik gücün toplumsal dağılımında sınıfın radikal önemini kabul etmesine karşın politik düzeyde şunu da önermektedir: "partiler insanların sınıf durumuyla belirlenen çıkarlarını temsil edebilecekleri gibi aynı zamanda statü durumlarıyla biçimlenmiş çıkarları tarafından da belirlenebilmektedir" (1961: 194).

"Modern" toplumsal sınıf teorileri Marx ile başlamaktadır. Marx'a göre, sınıf sistemi üretimin sosyal ilişkilerinden doğmaktadır ve karakteristik olarak politiktir. Marx'ın yazılarında toplumsal sınıfların şekillenmesinde üretim araçlarına sahip olup olmama belirleyici konuma sahiptir. *Komünist Manifesto*'da Marx ve Engels, sınıfın soyut modelini ifade etmektedirler: kapitalist toplumun iki büyük sınıfa bölünmesine yönelik gelişme eğilimi: burjuvazi ve proletarya. Kapitalist üretim biçiminde ve kapitalizmin gelişiminde işçi sınıfının konumu, politik örgütlenmede sınıf bilincini zorunlu hale getirecektir. Sınıf çatışması sosyal değişimin ajanıdır ve bu çatışmalar karakteristik olarak politik ve ideolojik form kazanmaktadırlar. Bu anlamda sınıflar politik örgütler ve kurumlar tarafından temsil edilmektedir. Örneğin, işçi sendikaları, politik partiler, devlet bürokrasisi, kültürel ve ideolojik kurumlar sınıfların çıkarlarını temsil etmektedir.

"Kendinde sınıf" konumundan "kendisi için sınıf" konumuna dönüşmek, tarihi yapacak kolektif aktör olmak için gereklidir. Kendinde sınıf, üyelerinin üretim organizasyonunda ortaklaşa sahip oldukları pozisyon tarafından belirlenir. Bu sınıf kendisi için bir sınıfa ancak üyelerinin sınıf bilincine sahip olmasıyla ulaşır. Bu sözü edilen sınıf bilinci bazı sosyal koşullarla birlikte ve kolektif eylem deneyimleri aracılığıyla kazanılabilmektedir. Sınıflar arasındaki bağlar üretim ilişkileri tarafından belirlenmektedir ve sosyal güçler olarak sınıflar sosyal koşullar bağlamında oluşmaktadır. Bu sözü edilen koşullar kolektif bilinç ve iletişimin temeli olarak sınıf dayanışmasını zorunlu kılmaktadır.

Eighteenth Brumaire'deki asıl hedef; sınıfları ve sınıfların politika ile olan ilişkilerini analiz etmektir. Ekonomik üretim biçiminin son tahlilde

politik formları belirlediği iddiasının geliştirildiği bu yapıtta Marx ortaklık, blok, politik temsil, politik ideoloji gibi kavramlar üstünde ayrıntılı olarak durmaktadır. Politik formlar ve ilişkiler kapitalist üretim biçiminin antagolist sınıf ilişkileri tarafından belirlendiği için onlar sınıf çatışmasının somut nesnelere ve pratikleridir. Bu alanda politik olan formlar ve ilişkiler sermayenin çıkarları için konumlanmaktadır ve sivil toplumu, ideolojiyi ve devleti belirlemektedirler. Sözü edilen politik sahada işçi sınıfı sermayeyi alaşağı etmek için mücadele edebilir ve toplumun ekonomik yapısını dönüştürme fırsatını yakalayabilir.

Bu anlayış bize ekonomik boyutun ötesinde sınıf olmanın iki koşulunu daha açıklamaktadır. Birincisi, sınıf bir söylemsel topluluk olarak adlandırılabilir ve ikincisi, sınıf politik bir öz-organizasyondur. İnsan grupları üretim biçiminde ortak bir konum üstlendikleri ve özgün bir sosyal formasyonda ortak söylemsel pratik kazandıkları zaman sınıflar ortaya çıkmaktadır. Ancak, aynı zamanda sınıf olabilmek için bir insan grubunun kendi ortak çıkarlarını gerçekleştirebilen parti, sendika gibi örgütler kurması gereklidir.

Yukarıda özetlenen anlayıştan ötürü, işçi sınıfının Marx'a göre, kolektif mücadele için kapasiteye sahip olmasının iki ana nedeni vardır. İlk olarak, işçiler toplumun zenginliğinin doğrudan üreticileridir ve böylece işçiler sosyal üretimi organize etmek için kolektif bilgiye sahiptirler. İkinci olarak, sermayenin birikimi ve merkezileşmesi işçilerin kitlesel anlamda birbirleriyle ilişki kurmasını ve birbirlerine bağlı olmasını getirmiştir ki bu kapitalist güce meydan okuyabilecek örgütsel kapasiteyi oluşturacak dayanışmayı yaratmıştır.

Marx'ın geliştirdiği sınıf teorisindeki "ekonomizm", modern Batı kapitalizminde sınıfın merkezi önemini kabul eden Weber tarafından eleştirilmiştir. Weber, sosyal yapı için sınıfın ne biricik ne de evrensel bir ilke olduğunu vurgulamaktadır. Weber'e göre, modern sosyal yapı, sınıfsal güç ilişkilerinden daha geniş anlamdaki güç ilişkileri bağlamında gerçekçi olarak anlaşılabilir. Bu sözü edilen modern sosyal yapıda sınıf, statü ve parti kurumsallaşmış güç dağılımının üç temel dinamiğidir. Sınıflar, statü grupları ve politik partiler gücün dağılımının gerçekleştirildiği temel kanallardır. Sınıflar ve statü grupları ekonomik ve sosyal düzenlere sırasıyla bağlı olmalarına rağmen, partiler doğrudan "gücün evinde" yaşamaktadırlar. Weber'in sınıf tanımındaki en önemli nokta şudur: sınıf durumu bireyin pazar durumuyla belirlenmektedir. Weber'in terminolojisinde, statü grupları (sınıflar değil) topluluklar olarak ele alınmaktadır. Statüler hayat kalitesine ve hayat sitiline ilişkin etkileyici iddialar içermekle belirlenmektedir. Sınıflar sadece özgün koşullar altında topluluklara dönüşebilmektedir: özellikle, tahakkümün netleştiği, etkili iletişimin sağlandığı, bütünleştirici politik liderliğin ve ideolo-

jinin sağlamlaştırıldığı dönemlerde. Sınıf ile statü grubu arasındaki farklılaşma kesinlikle gücün dağılımına bağlıdır ama parti gücün ana sahasıdır. Bir parti gücün pratik edilmesini etkileme amacındaki örgütlenmiş bir gruptur. Sendikalar, işveren örgütleri veya kiliseler parti olabilirler. Partiler, sınıfları ve statü gruplarını temsil etmelerine rağmen, Weber'e göre, bu temsil çoğunlukla kısmidir ve hatta bazen hiçbir temsil söz konusu değildir.

Weber, sınıfları yaratan faktörün ekonomik çıkarlar olduğunu kabul etmesine karşın, sınıf-çıkarcı kavramının net olmadığını tartışmaktadır. Weber'e göre, sınıfsal eylem kesin koşulların olgunlaşmasıyla ilişkilidir: karşılıkların varlığını kesinleyecek çıkar çatışmalarının ortaya çıkması ve geniş sosyal sınıfların yoğunlaşması, örneğin işçilerin büyük bir fabrikadaki birliktelikleri gibi, gerekmektedir (Weber 1978). Weber için sınıf, ekonomik çıkarlar ve sınıfsal eylem arasındaki ilişki doğrudan bir ilişki değildir. Sınıfsal eylem, statü gruplarının varlığıyla komplike olmaktadır.

Weber'in hiyerarşik ve çoğulcu sınıf ve statü grubu anlayışı şu durumu anlamamıza yardımcı olmaktadır: ekonomik çıkarlar sınıf eylemini belirlemede sorunsaldır çünkü sınıf ile statü grubu arasındaki ilişki ve bu her ikisinin politik partiyeye olan ilişkisi sorunsaldır.

Sınıf Politikaları Üstüne Çağdaş Teoriler

Çağdaş sosyal teorisyenler Marx'ın ve/veya Weber'in yazılarından hareketle sınıf politikaları konusunda daha ayrıntılı analizler yapmaktadırlar. Çağdaş toplumlardaki politik sahada sınıfın üstlendiği rolün incelenmesi sosyal analizlerdeki merkezi önemdeki konulardan birisidir. Anthony Giddens'a göre, Batı'nın modern kapitalist toplumları aslında sınıf toplumlarıdır. Sınıf toplumu "sosyal yapısının topyekun belirlenmesinde sınıf ilişkilerinin öncelikli konuma sahip olduğu toplumdur" (Giddens, 1973: 132). Modern kapitalist toplumlar, Anthony Giddens'a göre de, üç sınıf sistemine sahiptir: üst, orta ve alt sınıflar. Bu toplumlarda "sınıf sistemi sosyal yapının temel eksenini oluşturmaya devam etmektedir" (Giddens, 1973: 294). Bu anlayışın bize göstermek istediği şudur ki; modern toplumların kültürel ve politik analizlerinde sınıf hala anahtar olmaya yetkindir ve bu nedenle de sosyal değişime yönelmiş ya da değişime karşıt eylemler sınıf temeli üzerinden kavramsallaştırılabilir.

Giddens (1973) sınıf yapılaşması kavramını geliştirmektedir. Onun yapılaşma nosyonu sosyal süreçlere işaret etmektedir ve bu süreçler aracılığıyla farklılaşmış pazar kapasiteleri tanımlanabilir. Sonuç olarak, sosyal gruplaşmalar sınıflara dönüşebilmektedir (1973: 16). Sınıf toplumları sınıf yapı-

laşmasının doğasına ve sınıf bilinci türüne göre birbirlerinden farklılaşmaktadır. Bu noktada Giddens sınıf ile politika arasında ilişki kurmaktadır. Sınıf yapılarının biçimlenmesi ve gelişmesinin yorumlanmasında politik etkiler öncelikli role sahip olarak irdelenmeyi hak etmektedir. Sosyal yapının topyekun belirlenmesinde sadece sınıf ilişkileri öncelikli değildir fakat aynı zamanda sosyal yapı sınıf ilişkileri çerçevesinde açıklanamayacak politik ve sosyal faktörlerce de belirlenmektedir. Ancak, eğer sınıf ilişkileri sosyal yapının bütüncül anlamda şekillenmesinde önemli ve öncelikli ise, sınıf analizi politik yaşamda görülen mücadele biçimlerinin ve ajanlarının çoğulluğuna vurgu yapmak durumundadır.

Giddens'in sınıf biçimleniminin günümüzdeki sınıf ilişkilerini analiz etmede yardımcı olduğunu tartışmak mümkün olabilir. Demokrasiyi üretmiş olan kapitalizmin gelişimi ileri modern toplumlardaki sınıfların yapılaşmasının arkasında yatan temel dinamik olarak değerlendirilebilir. Serbest emek pazarını, endüstrileşmeyi ve sermaye birikimini gerekli kılan kapitalist gelişme işçi sınıfı hareketinin gelişmesi için bir temel sağlamıştır. 19. yüzyıl İngiltere'si ve 20. yüzyıl Kıta Avrupa'sında sınıf sorunu politik ve ekonomik mücadelelerin temelini oluşturmuştur. Endüstriyel ve politik mücadeleler toplumsal sınıflar tarafından başlatılmıştır (Katznelson ve Zolberg, 1986).

Toplumsal sınıfların sadece ekonomik düzeyde değil politik ve ideolojik düzeyde de belirlendiğini yapısalcı Marxist sınıf analizinin öncülüğünü yapan Polantzas da dile getirmiştir (1973). Poulantzas'ın sınıf analizinde toplumsal sınıf gerek ekonomik düzeyde gerek politik düzeyde gerek de ideolojik düzeyde belirlenebilir. Aslında burada son derece özgün bir düzeye göre konumlandırılabilme söz konusudur. İdeoloji ve politikanın görece özerkliğinden ve yapısal düzeydeki "sınıf belirlenimi" ile politik-ideolojik konjonktürdeki "sınıf konumu" arasındaki ayırmadan yola çıkarak, ekonomist bir sınıf tanımını yapmaktan kaçınan Poulantzas'a göre bir toplumsal sınıf, sınıf belirlenimiyle tanımlanmış olan çıkarlarıyla hiçbir ilişkisi olmayan bir sınıf konumu alabilir. Poulantzas'ın politika ve ideolojiye yönelik çözümlemesi elbette onu iktidar kavramını tartışmaya itmiştir. Ona göre iktidar bir sosyal sınıfın özgül nesnel çıkarlarını gerçekleştirme yeteneğidir (1973). İşçi sınıfının 'özgül nesnel çıkarlarını' gerçekleştirmesi için her şeyden önce oy kullanma hakkını elde etmesi gerekecekti.

İşçi sınıfının oy kullanma hakkından mahrum tutulması ki bu mahrumiyet mülkiyet, gelir, meslek ve eğitim ölçütleriyle belirlenmiştir, kitlesel işçi hareketlerinin gelişmesinde önemli bir belirleyici olmuştur. Ancak, evrensel anlamda bütün "erkeklerin" oy kullanma hakkının elde edilmesine yönelik sosyal mücadele sadece işçi sınıfının mücadelesi olmamıştır. Örneğin, İsveç'te kentli orta sınıfın oy kullanma hakkı için verdiği mücadeledeki yan-

daşları köylüler olmuştur. (Luebbert, 1991; Therborn, 1977). İsviçre’de silahlı erkek zanaatkarlar ve köylüler birlikte geliştirdikleri şiddet içeren mücadeleler sonucunda demokratik haklarını elde etmişlerdir. İşçi sınıfı sadece ücretlerin ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi için mücadele etmemiştir ama aynı zamanda politik haklar ve demokrasi için de mücadele etmiştir. Ancak, işçi sınıfı hiçbir yerde küçük burjuvazinin, orta sınıfların ve köylülerin koalisyonu olmadan demokrasiyi kuramamıştır.

Kapitalizmin gelişmesiyle gerçekleşmiş olan demokrasiye geçiş sınıf çatışmaları ekseninde analiz edilmiştir (Therborn, 1977). Sosyalist partiler ve sendikalar tarafından temsil edilmiş olan işçi sınıfı demokratik hakların tüm bireylere yaygınlaştırılma mücadelesindeki merkezi aktör olmuştur. (Therborn, 1977). Ancak, işçi sınıfı hiçbir grup ya da sınıf ile işbirliği yapmasaydı, demokrasiye dönüşüm son derece zor olurdu ve demokrasi kırılğan olacağı için uzun süre yaşaması mümkün olmazdı (Luebbert, 1991).

1914 yılına kadar işçi sınıfının politik ve ekonomik haklar mücadelesi devam etmiştir ancak işçi sınıfı üyelerinin evrensel oy kullanma hakları Birinci Dünya Savaşında ülkeleri için savaşmalarının karşılığında bir armağan olarak devletleri tarafından kendilerine verilmiştir. Daha sonraki süreçte ise işçi sınıfının politik gücünün dengelenmesi ve ekonominin yönetimi sorunları yeni bir çözüm arayışını getirmiştir. Liberal demokrasi, sosyal demokrasi ve faşizm bu çözüm arayışının sonuçları olarak değerlendirilmelidir (Luebbert, 1991).

İşçi sınıfının mücadelesi Batı ülkelerinin farklı tarihsel süreçlerinde meydana gelmiştir. Batı Avrupa’da işçi sınıfının hareketliliği ulusal özgürlük, dilsel ve dinsel haklar mücadelesine eşlik etmiştir. Batı ülkelerindeki evrensel oy kullanma hakkının elde edilmesinde işçi sınıfının geliştirdiği sosyal hareketlerin önemi merkezidir.

Sınıf politikalarını – ya da sınıf temelli politikaları – anlamak için modern ulus-devletin kuruluşu ile sınıflar arasındaki ilişkiyi değerlendirmek önem taşımaktadır. Ulusun modernleşme sürecinde devlet müdahalesinin standart alanı haline gelmesiyle birlikte ulusal sınıf örgütleriyle temsil edilen ulusal sınıflar politik müdahalenin ve regülasyonun standart kaynağına dönüşmüşlerdir. Bu süreç, ulusal politik topluluk oluşturma ve çerçevesini çizme olarak adlandırılabilir iki yoldan başarılmıştır. Bu sözü edilen iki yol ise oy kullanma özgürlüğünün ulusun tüm üyelerine genişletilmesi, standartize ve organize edilmiş sosyal ve politik düzenlemelerin oluşturulması anlamlarına gelmektedir. (Pakulski ve Waters, 1996). Ulusal sınıflar, ulusal politik organizasyonların iki anlamda etki alanına girmektedir: ulusal bütünleşmenin politik partileri ve sendikalar önemli roller oynadığı gibi büyük

çıklar grupları, ulusal sınıfları her daim kapsama stratejisine sahiptir.

Bu durum, sosyal politikanın gelişmesinden de anlaşılabilir. Sosyal politikanın gelişimi çatışmacı sınıf güçlerinin bir ürünü olarak düşünülmelidir. Sosyal politikaların geliştirilmesindeki ana hedef (görünürdeki), işçi sınıfının maddi çıkarlarını koruma ve eylem için gücünü geliştirmedir. Kapitalist toplumlarda prensip olarak gücün iki türünden söz edilmektedir: sermaye sahipliği ve emek gücü. Clegg ve arkadaşlarının (1986) tartışmasına göre “organizasyon olmadan – örgütlenme gerçekleştirilmeden – sınıf çıkarlarından söz edemeyiz. Kolektif çıkarlara, dolayısıyla güce, sahip olarak sınıf nosyonu ancak ve ancak sınıfın çıkarlarını temsil eden organizasyonların kurulmasıyla mümkündür. Güç kaynaklarını artırmak için kolektif eylemlerin partiler, işveren örgütleri ya da işçi sendikaları tarafından organize edilmesi gerekmektedir. Güç kaynaklarının yükselmesine bağlı olarak artan harcamaların düşürülmesi için de organizasyonlara gereksinim vardır”. (1986: 259-60). Sözü edilen organizasyonlar sınıf politikasının araçlarıdır. Sınıf temelli partiler ya da sınıf çıkarlarını temsil ettiğini iddia eden partiler arasında işçi sınıfını en geniş anlamda temsil eden partiler komünist, sosyalist ve sosyal demokrat partilerdir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz işçi sınıfı partilerinin iktidara gelmesi ve uygulamaları yirminci yüzyılda devletin büyümesini gerektirmiştir. Devletin büyümesi, mülkiyetin paylaşımını etkilemiş ve böylece sınıfın yeniden yapılanması ve sınıf politikalarının tekrar düzenlenmesi gündeme gelmiştir. Devletin sosyo-ekonomik yaşama müdahalesi sınıf yapılanmalarını ve politikalarını değiştirmiştir. Offe’a göre devletin kapitalist ekonomiye müdahalesi üç yoldan gerçekleşmiştir (1984: 125). Herşeyden önce devlet pazardaki yarışmacı pratikler için kurallar koymaktadır. İkinci olarak, devlet müdahalesi emeği meta olarak yeniden üretmektedir. Son olarak, devlet destekli korparatizm sınıf çatışmalarını minimalleştirmek hedefindedir. Sınıfı organize ve temsil etme hakkı yirminci yüzyıla girilirken sosyal demokrat, sendikacı ve devrimci partiler tarafından iddia edilmiştir ve bu partilerin hepsi durumu farklı anlamışlardır. Sosyal refah devletin kuruluşu bu bölünmeleri yerleştirmiştir. Sosyal refah devleti ve korparatizm işçilerin kazanımlarını bir bakıma yükseltmiştir. Bu aynı zamanda önceki radikalizmi bir anlamda reddetmiştir. Sonuç olarak, sosyal refah devleti uygulamaları sınıf-temelli politik organizasyonları ve sınıf çıkarlarına bağlı oy verme davranışlarını yeniden düzenlemiştir.

Sosyal devletin genişlemesi ve korparatist eğilimler sınıf politikalarını derinden etkilemiştir. Sosyal refah için girişilen çabaların büyük bölümü uluslaşma sürecinde ortaya çıkmış olan sınıf organizasyonları arasındaki yarışma ve çatışmanın ürünüdür. Politik ve ideolojik liderlik bu çabaları sınıf

hedefleri ve çıkarları olarak tanımlamıştır. Bu nitelik ulusal sınıfların formasyonundaki en temel elementlerden birisi olmuştur. Pakulski ve Waters'ın (1996) tartıştığı gibi, sınıflar temsilcileri tarafından yukarıdan organize edilmiş "hayali topluluklar"dır. Dolayısıyla, yirminci yüzyıl sınıf politikaları örgütsel politikalar ve bu politikalar devlet seçkinleri, kitle partileri, sendikalar ve işveren örgütleri tarafından şekillendirilmişlerdir. Sosyal refah devleti üst düzeyde müdahaleci bir devlettir ve korparatizm bu müdahalenin son derece merkezileşmiş ve organize edilmiş olduğunu göstermektedir. Toplumsal modernleşme süreciyle korparatist eğilimlerin kombinasyonu yerelciliği ve toplulukçu ilişkileri ikincilleştirmiştir.

Avrupa liberal korparatizmi sınıfın politikadaki ana aktör oluşundaki en üst noktayı temsil etmektedir. Daha sonraları, "demokratik sınıf çatışması" olarak bilinecek olan sürecin oluşumunda sınıfların partiler ve sendikalar aracılığıyla politikada merkezi rol oynaması belirleyici olmuştur (Lipset, 1960). Kapitalist demokrasinin modeli olarak demokratik sınıf mücadelesinde, sosyo-ekonomik bölünmelerin ve kaynakların dağılımının merkezi roller oynadığı düşünülmektedir. Bu süreçte politik gündemler, çalışma koşulları, ücret meseleleri ve refaha ilişkin tartışmalarla belirlenmiştir. İşçi sınıfının yanı sıra orta sınıfın tartışmalara dahil edilmesiyle sınıf kimliğine bağlı söylemler politikanın meşru dili haline gelmiştir.

Sol ile sağ arasındaki partiler olarak politik bölünme, ana sosyal hareketler ve bunlara ilişkin tüm ideolojik yapılanmalar sanayi dönemi ana sınıflarının yönlendirdiği gelişmelerdir. İşçilerin örgütlenmesi, parti sistemlerini yapılandıran bölünmelere temel oluşturmakta ve aynı zamanda sol partilerin aldığı oyları – kendi aralarında paylaştığı oyları – belirlemektedir. Bu partilerin gücü işçi sınıfı organizasyonlarının kapasitesine dayanmaktadır. Sınıfların politikaya eklenmesi birçok düzeyde gerçekleşmektedir. Politik bölünmeler; ekonomik eşitsizlik, yeniden paylaşım – bölüşüm - , çalışma koşulları, politik ve sosyal haklar gibi meseleler tarafından belirlenmektedir. Ana politik partilerin çekiciliği, yükselen düzeyde sınıf söylemlerinde dile gelmektedir. Bu partiler, sınıfsal programa sahip olan sosyalizm, liberalizm ve muhafazakarlık gibi ideolojilere girift biçimde ilişkilendirilmektedirler. Bu ideolojilerin sınıflar açısından çerçevesi istikrarlı partizanların üretilmesini sağlamaktadır.

Sınıfın politik-örgütsel üstyapıları olan sendikalar ve partiler evrensel oy hakkı mücadelesinin ilk dönemlerinden itibaren yapılandırıcı başat roller üstlenmişlerdir. Sınıf meseleleri ve çıkarları 20. yüzyıl sınıf politikalarına ve ideolojilerine eklenmiştir. Sosyalizm, liberalizm ve muhafazakarlık – bunların hepsi – geniş sınıf çıkarlarıyla ilişkilidir, çünkü bu ideolojilerin hepsi ana partilerin programlarında önemli yer tutmaktadırlar. Bu partiler

popüler kimlikler organize etmektedirler ve içinde sınıf çıkarlarının tanımlandığı bağlamlar yaratmaktadırlar. İşçi sınıfı, sosyal demokrat partilerin destekleyicisi olarak tanımlanırken, liberal ve muhafazakar partiler orta sınıfın çıkarlarına uygun programlar hazırlamaktadırlar (Lipset, 1960). Aynı zamanda aşırı sağın özellikle savaş dönemlerinde sınıf desteği kazandığı doğrudur, faşist partilerin anti-modernist ve anti-endüstriyel küçük burjuvaziye desteklediği örneğindeki gibi.

Politik partiler ile sınıflar arasındaki bağlantıyı görebilmek için birçok sosyal bilimci objektif sınıf pozisyonuyla oy verme davranışı arasında ilişki kuran basit bir modele göre politika üstünde durmaktadırlar (Lipset 1961). Alfred Endeksi sınıfsal oy verme meselesinin ölçüldüğü en geniş kapsamlı endekstir. Bu endekste sol partilerin aldığı oy oranı fiziksel emek gerektiren işlerde çalışanların bu partilere verdiği oy ile karşılaştırılır. Aynı zamanda bu sözü edilen meslekler dışındaki insanların sol partilere verdiği oy oranı da hesaplanır (Clark ve Lipset, 1991; Pakulski ve Waters, 1996). Lipset sınıf pozisyonu ile oy verme davranışı arasındaki ilişkiyi gösteren istatistiksel analizi sağlayan araştırmacılardan biridir. Lipset'in tartışmasına göre, İkinci Dünya Savaşı sonrası Britanya'da ve Amerika'da orta sınıfların sağ kanat partilere ve alt sınıfların da sol kanat partilere oy verme eğiliminde oldukları gözlemlenmiştir (1960). Sınıf ile oy verme davranışı arasındaki korelasyon bu ülkelerde yapılan sosyal araştırmalarda kanıtlanmıştır. 1950'lerdeki araştırmalarda elde edilmiş olan bulguyu kullanarak Lipset Britanya'da orta sınıfların Muhafazakar Parti için ve Amerika'da Cumhuriyetçi Parti için oy kullandıklarını göstermiştir.

Son dönemlerdeki sınıfsal kimlik ile oy kullanma arasındaki ilişki üstüne yapılan istatistiksel analizler göstermektedir ki, sınıf temelli oy verme alışkanlığı ve sınıflarla politik partiler arasındaki ortaklık ciddi anlamda gerilemiştir (Clark ve Lipset, 1991; Inglehart, 1997; Pakulski ve Waters, 1996). Eski hiyerarşilerin çökmesi ve tabakalaşmanın parçalanması Clark ve arkadaşlarına göre, "sınıfın toplumsal ve özellikle politik süreçleri anlama yeteneğini geriletmektedir (Clark ve arkadaşları. 1993: 293). Endüstrileşmiş Batı'daki tabakalaşma sistemi artan düzeyde çoğulculaşmaktadır; çalışma alanının dışında konumlanmış çoklu faktörlerce belirlenmektedir. Clark ve Lipset (1991) aile, ekonomik örgütlenme ve politikayı irdeleyerek eski hiyerarşilerin ve sınıf bölünmelerinin artık önceki dönemdeki kadar önem taşımadığını tartışmaktadırlar. Bu durumun nedenleri olarak da şu gelişmeler gösterilmektedir: sosyal refah devletinin etkileri, mesleksel farklılaşma, tüketimin artışı, politik parti dinamiklerinin değişmesi. Böylece, yeni politikaların parçalanmış ya da bölünmüş pazarların ve kurumsal temelli bölünmelerin günümüzün yeni fenomeni olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir. Sonuç

ise sınıfsal karşıtlıkların öneminin düşmesi olarak ifade edilmektedir. Özellikle sağ ile sol arasındaki ideolojik karşıtlığın ortadan kalkması sınıf farklılıklarını gözetmeyen yeni politikanın güç kazanmasını özetlemektedir.

Sınıfsal oy verme alışkanlığının düşmesindeki bir neden bölgesel ve etnik politik partilerin yükselişi olarak gösterilebilir. Aynı zamanda yeşiller gibi yeni politik partilerin ortaya çıkması da oy verme niteliğinin öneminin düşüşündeki bir diğer nedendir (Inglehart, 1997). Politik etkilemede ideolojik partilerin öneminde düşüş yaşandığı aşikardır. Geleneksel anlamda işçi sınıfı ağırlıklı olarak partilere ve sendikalara dayandığı için partilerin etkisi özellikle “ayrı” bir işçi sınıfı pozisyonu açısından düşmektedir. Komünist ve solcu partilerin pek çoğu Leninist programlarını rafa kaldırmıştır ve pazar ekonomisini genel anlamda kabul etmeye başlamışlardır. Bu tür partiler daha çok ekolojik ve insan hakları gibi hareketlere katılanları ve reformist diye tanımlayabileceğimiz komünistleri artık bünyelerine almaktadırlar.

Türkiye’de sınıf ile oy verme davranışı arasındaki ilişki dönem dönem değişmektedir. 1960lar ve 1970lere bakıldığında emekçi sınıfların sol partilere oy verdiği bir vakadır. Bugünse küreselleşme ve kimlik politikaları ekseninde sınıf ile oy verme davranışı arasında büyük çapta negatif bir ilişki görülmektedir. Örneğin emekçi sınıfların önemli bir bölümü hatta işsizlerin bir kısmı dinsel ve etnik gerekçelerle sağ bir parti olan AKP’ye oy verebilmektedir.

Politikada Toplumsal Sınıfın Tükendiği İddiası

Çağdaş toplumlarda politikanın sınıfsal içeriğinin tükendiği iddia edilmektedir (Clark ve Lipset, 1991). Orta sınıfların genişlemesi, kadın emeğinin pazara girişi, ırk, etnisite ve dinin dikkat çekiciliğinin yükselişi toplumsal sınıfın kavramsallaştırılışını ve politikayla olan ilişkisinin analizini sornsallaştırmaktadır. “Yeni orta sınıf” kavramı eski sınıf kategorileştirmesine uymayan yeni grupların tanımlanması için üretilmiştir. Yeni orta sınıf iki ayrı gruba bölünmüştür: “sıradan” – maharetsiz – rutin beyaz yakalılar grubu ve “sıradışı” – maharetli – uzman beyaz yakalılar grubu (Wright, 1997). Bu gruplar büyük şirketler veya devlet kurumları için çalışmaktadırlar. Bu genişleyen grubun yeni orta sınıf olarak kategorilendirilişi politik anlamda aslında öneme sahiptir. Profesyoneller, uzmanlar ve teknisyenler kavramsallaştırılma noktasında sornsaldırlar.

Bu sözü edilen insanlar aslında işçi sınıfının üyeleri olarak sınıflandırılabilirler, çünkü emek güçlerini satarak yaşamlarını düzenlemektedirler. Ancak, beyaz yakalılar aynı zamanda kapitalist sınıfın üyeleri ya da en azın-

dan ajanları olarak da değerlendirilebilirler, çünkü üretim sürecinde bu insanlar işçiler üzerinde kontrol yetkisine sahiptirler (Wright, 1997). Yeni orta sınıf politik ajan olarak ortaya çıkmıştır ama bu politik özne olma durumu sadece kendi adlarına söz konusudur. Diğer bir ifadeyle, yeni orta sınıfın politik anlamda dönüştürücü rolü tüm toplum için geçerli değildir. Günümüz modernliğinde, dolayısıyla, orta sınıf “beyaz yakalı” profesyonellere işaret etmektedir. Yeni orta sınıfın politik arena açısından tanımlanmasındaki zorluk şundan kaynaklanmaktadır: orta sınıf politikası kapitalist ya da işçi sınıf politikalarına oranla çok daha güçsüzdür, çünkü iki ana sınıfın ortasında bir yerde konumlanmış olması orta sınıfa tüm toplumun aktörü olma şansını vermemektedir.

Sınıf politikalarının önemini yitdiğine ilişkin tartışmaların arkasındaki tek neden emek ile kapital arasında bir noktada büyüyen orta sınıfın kavramsallaştırılma zorluğu değildir. Aynı zamanda feminist teori de sınıfın politik sahadaki merkezi rolü anlayışına meydan okumaktadır. Radikal feministler doğurganlık ve cinselliklerinin kontrolü yoluyla, bir grup olarak kadınların baskı altında tutulmasını sürdüren erkek egemenliğini anlatmak için evrensel bir sistem olarak patriarka (ataerkillik) nosyonuna başvurmuşlardır. Ataerkillik toplumdaki belirli bir grubun (erkeklerin) diğer grubu (kadınları) kendi çıkarları doğrultusunda sömürdüğü güç ilişkisini anlatır. Radikal feministlerin araştırma gündemlerine bakıldığında annelik, tecavüz, ev içi şiddet gibi konulara özel bir ilgi görülür ki bu sınıfın önüne geçen ve ‘kadın’ kategorisinin inşasını analiz etmeyi hedefleyen bir teorik çerçevenin de başlangıcına işaret eder. Feminist teori tarihsel olarak toplumsal cinsiyet üstüne konumlanmış eşitsizliğin politik güç ve ekonomik eşitsizliğe oranla daha çok sergilendiğini vurgular. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin sınıflar arası eşitsizliğe oranla sömürünün ve baskının daha uç örneklerini sunduğunu iddia eder.

Diğer taraftan ırksal, etnik ve dinsel ayrımcılığın politik sahada sınıf ayrımcılığına oranla çok daha belirgin bir konuyu oluşturduğu günümüzde özellikle vurgulanmaktadır. Irk, din ya da etnik grup temelinde örgütlenen sosyal hareketler neredeyse son otuz yıla damgasını vurmuştur. Irka, dine ya da etnik gruba üyelik temelinde politik sahada örgütlenme ve kolektif eylem tasarlama günümüzde kürenin hemen hemen her yerinde mikro milliyetçiliğin de nedenidir. Adam Smith'e göre etnisite ve milliyetçilik insan topluluğu oluşturmanın en önemli merkezi dinamiğidir. Ancak bu sınıfsal birlikteliğin altını oymaktadır. Örneğin Türkiye bazında ele alınacak olursa CHP sosyal demokrat sınıfsal bir parti olması gerekirken zaman zaman milliyetçiliği kullanmaktadır. Bu da milliyetçiliğin sınıfın önüne geçtiğini gösteren önemli bir örnektir.

Pakulski (1993) son dönem gelişmelerini şöyle özetlemektedir: küçük

mülkiyet sahipliğinin yaygınlaşması, beceri ve yeteneğin kredilendirilmesi – değerli görülmesi – mesleklerdeki profesyonelleşme, devlet düzenlemesi, tüketimin artması ve kitlesel medyanın etkisi altında “imgesel toplulukların” inşa edilmesi. Maaşlı ve teknik entelektüellerin yeni bir grup kategorisi olarak ortaya çıkması entelektüel emeğin fiziksel emek üzerindeki egemenliğini artırmaktadır.

Yukarıda özetlenen gelişmelerin sonucu olarak sınıf kimliğinin ırk, etnisite, toplumsal cinsiyet gibi kültürel kimlikler aracılığıyla ikame edildiği tartışılmaktadır. Bu durum şu anlama gelmektedir: politika artık sınıf tarafından organize edilmemektedir fakat daha ziyade toplumsal cinsiyet, etnisite veya din gibi unsurlar tarafından belirlenmektedir. Sınıf temelli politikanın modern dünyadaki aktörler açısından tek seçenek olmadığını kuşkusuz bilmekteyiz. Örneğin, A.B.D’de siyahların özgürlük hareketi 1950 ve 1960’larda sınıfa alternatif olarak ırkı ve etnisiteyi öne çıkarmıştır. Dolayısıyla, sınıf temelli ve sınıf çıkarlarına endeksli, farklı bir gelecek kurgulayan sosyal hareketin politik ve kültürel tartışmalardaki konumu sarsılmaktadır. Bugünlerde sınıf, politik kimliğin sadece bir kaynağıdır ve politik eylemlerin temelinde artık daha çok din, etnisite ve toplumsal cinsiyet gibi meseleler yatmaktadır. Son bir kaç on yılda kimlik politikalarının yükselişi sınıfın politik sahada oynadığı rolün düşüşündeki temel neden olarak gösterilmektedir (Friedman, 1994; Melucci, 1994; Clark ve Lipset, 1991; Pakulski ve Waters, 1996).

Toplumun dinamiklerini anlamak için sınıf hala kavramsal bir gereksinim olmasına karşın sınıfın yeniden yapılanması ve eski sınıfsal kimliklerin ve kültürlerin bir anlamda değişmesi diğer politik ve sosyal düşmanlıkların – karşıtlıkların – görünürlük kazanmasıyla aynı döneme gelmiştir. Feminizmin güç kazanması, gay ve lezbiyen özgürleşme hareketinin yükselişe geçişi, siyahların hak mücadelesi v.d. toplumsal sınıfın güç yitirmesi olarak tanımlanmaktadır. Kimlik, tekil sınıf mantığına artık indirgenememektedir. Kimlik, deneyimin ve öznel pozisyonun farklı elementlerini içermektedir. Sınıf, sadece toplumsal cinsiyet, ırk ve etnisite ile beraber oluşmamaktadır fakat irksallaşmakta, cinselleşmekte ve etnikleşmektedir. Bu anlamda, kimlik, ekonomik, politik ve kültürel sahalarda ilişki içindedir.

Küreselleşme ve Ulus-ötesi Kapitalizm Bağlamında Sınıf

Kimlik politikalarının yükselişi ile dünyanın makro düzeyde yaşadığı dönüşümler arasında bir ilişki söz konusudur. Birbiriyle ilişkili iki süreç olan küreselleşme ve ulus-ötesi kapitalizm ilginin sınıftan kimlik politikasına kaymasında etkili olmaktadır. Küresel düzen ya da düzensizlik kapitalizm

için ulus-ötesi alanlar yaratmaktadır ve bu alanlarda yeni ve çoklu kimlikler üretilmektedir.

Küreselleşme eski kimliklerin göreceleşmesini ve istikrarsızlaşmasını sağlamaktadır (Robertson, 1992). Bireylerin yaşama modelleri bir bakıma küreselleştirilmektedir ve bu süreç pratiklerin, değerlerin, teknolojinin ve diğer insan ürünlerinin tüm küreye belirli bir merkezden yayılması anlamına gelmektedir. Sermayenin yayılması ulus-ötesi kapitalizmle beraber artmaktadır ve bu küreselleşmenin kaçınılmaz sonuçlarındandır. Bu süreçte işçi sınıfı daha da politik bağımsızlık kazansa da onun dayanışmacı yapısı merkezkaç güçlerince sarsılmaktadır. Üretimin kitlesel anlamda yayılmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan yeni bir sosyal alanın sınıf politikaları üzerinde son derece önemli bir etkisi vardır.

Son otuz-kırk yıldır sermaye birikimi ve merkezlesizleşme, yeni güç merkezlerinin ortaya çıkması ve sermaye hareketlerinin ilişkiler ağı yoğunluğunun artmasıyla ilişkilidir. Bu durum, işçi sınıfının endüstriyel güç birikimini zayıflatmaktadır. İlişki ağlarının ve kimliklerin de yerinden edilişi süreci yaşanmaktadır ve belki en iyi örneklerden birisi Güney Amerika'daki yerel hak mücadeleleridir. Bu son dönem gelişmeleri sadece ulus-ötesi şirketlere ve para piyasalarına etki etmemektedir ama aynı zamanda etnik gruplara, mezhepsel hareketlere ve politik formasyonlara etki etmektedir. Kapitalizmin Asya, Avrupa, Latin Amerika ve Afrika'da yeniden yerleşimi bu bölgeler arasındaki ilişkiyi ve dünya sistemini değiştirmekte ve aynı zamanda yerel sınıf biçimlenim ve güç dağılımını derinden etkilemektedir (Eagleton, 1996). Çağdaş ulus-ötesi süreçler yeni içsel hiyerarşiler üretmektedir ve bu çoğunlukla batı-dışı post-kolonyal toplumlardan gelmiş göçmen işçilerin yeniden tanımlanmasına dayanmakta ve ırkçılığın yeni formları olarak sonuçlanmaktadır. Yasal ve kültürel yurttaşlığın birbirinden farklılaşması, göçmenler için ikinci sınıf yurttaşlık statüsünün gelişmesi, illegal göçmenlerin Avrupa, Amerika ve Japonya'da işçi olarak kullanılması kimlik politikalarındaki önemli konuları oluşturmaktadır. Bu gelişmeler emeğin yeni kontrol formuna işaret etmektedir. Ve bu yeni kontrol daha öncekinden çok daha sıkıdır, çünkü hakların sınırlandırılmasına dayanmaktadır. Bu nedenle, kimlik politikaları ekonomiyi düzenlemeyi ve insanları disipline etmeyi amaçlayan yeni güç rejimleri bağlamında analiz edilmelidir. Kimlik politikalarının yükselişi, küresel sermayenin yeniden inşa edilişi ve onun ulus-ötesi süreçleri bağlamında çalışılmalıdır. Ulus-ötesi kapitalizm; toplumsal cinsiyet, ırk ve ulus bağlamlarında emekçinin kim olduğunu yeniden tanımlayarak emeği sömürmeye devam etmektedir. Tanık olduğumuz gerçeklik aslında şöyle ifade edilebilir: ulus-ötesi kapitalizm hem ulus-üstü hem de ulus-içi boyutlarda işlemekte ve bu boyutlarda sürekli müdahalelerde bulunmaktadır. Bir-

leşmiş bir proletaryanın biçimlenimini olanaksız kılan ulus-ötesi kapitalizm politik hedeflerin temelinde sınıf çıkarlarının olmadığını dayatmak için politika üstünde çok daha farklılaşmış bir bakış geliştirmektedir. Eagleton (1996: 39) son derece yerinde bir tanımlamayla şunları yazmaktadır: “Kapitalist sistem evrimleştiğiçe... - yeni halkları kolonize etmekte, emek piyasalarına yeni etnik gruplar ithal etmekte, iş bölümünü mahmuzlamakta – kendisinin evrenselci rasyonalitesini dışlamaktadır”.

Küresel düzen sadece küresel mali ve politik sınıfların oluşmasına yol açmamakta ama aynı zamanda ve kuşkusuz daha da önemlisi geniş bir nüfusun yerini değiştirmesine ve yoksullaşmasına neden olmaktadır (Friedman, 1994). Merkezlesizleşme ekonomik çöküntüye, yoksulluğa, yerel düzensizliğe, göçe, lümpenleşmeye yol açmaktadır. Tüm bu gelişmeler toplumsal düzensizliğe neden olmakta ve düzensizlik bireyleri alternatif kimlik arayışına yönlendirmektedir. Bu sözü edilen alternatif kimlik arayışları “etnik” ve dinsel temelli politik hareketlere yol açmakta ve bu hareketler sistem dışına çıkma ve kültürel özerklik kazanma talebinde bulunmaktadırlar. Alternatif kimlik arayışları ya daha ciddi parçalanmalara ya da yeni bütünleşmelere yol açabilir. Günümüzün küresel düzeninde kültürel anlamda kimliklendirme üç boyutta işlemektedir. Batı’daki göçmenler, ulus-devletlerin sınırında yaşayan yerli insanlar ve Avrupa’nın daha eski etnik bölünmelerinin kimlik meseleleri gündemi oluşturmaktadır. Bu sözü edilen sürecin hegemonik merkeziliğin çöküşünün bir sonucu olarak geliştiği iddia edilmektedir. (Friedman, 1994).

Şimdi artık küresel kimliklere sahibiz, çünkü küresel olanda bir paya sahibiz. Ancak, diğer taraftan yüz yüze ilişkilerin belirlediği toplulukların da üyeleriyiz. Tam bu noktada üzerinde durulması gereken önemli konu; küreselleşmenin yeni etnisiteler ürettiği gerçekliğidir. Yeni etnisite kimlikler için yeni bir kavramdır. Yeni etnisite kavramı insan deneyiminin daha geniş çeşitliliklerine işaret etmeyi hedeflemektedir. Bu durum, kültürel göreceliliğin desteklendiği ve adeta putlaştırıldığı bir süreci ifade etmektedir. Yeni etnisiteler ne geçmişin içinde kilitlenmişlerdir ne de geçmişi unutmaktadırlar. Eski etnisitelerle beraber yaşayan yeni etnisiteler küresel düzeyde eski etnisitelerden daha farklı yollardan mücadele etmektedirler.

Tüm bu gelişmelerin neresinde durmaktadır toplumsal sınıf? Tartışmalardan birisi şudur: toplumsal sınıf ile politik eylem arasındaki bağ gevşemektedir. (Eder, 1993). Ulus-ötesi kapitalizmin, sermayenin merkezlesizleşmesinin, neo-liberalizmin, kitlesel göçün gelişmesinin bir sonucu olarak toplumsal sınıf ile politik eylem arasında var olan bağ değişmektedir. Burada sözü edilen tartışma sınıfın açıklayıcı bir kategori olarak çöktüğünü iddia etmektedir. Günümüz etnik ve ulusal çatışmaların yükselişine tanık olmakta,

dinsel hareketlerin yeniden gündeme gelişi izlenmekte, ırk ve toplumsal cinsiyetin önemi vurgulanmaktadır. Artık insanların kendilerini sınıf bağlamında değil de uygun kültürel kimlikle tanımlamasının moda olduğu tartışılmaktadır (Eder, 1993: 179). İnsanların sınıf pozisyonları değişik kültürel elementlerle beraber anılmaktadır. Geleneksel sınıf politikası modeli sınıf pozisyonundan kültür ve kimliğe ulaşırken, bugün kültür ve kimliğin sınıfsal bağlamdan öncelikli olduğu tartışılmaktadır. Kuşkusuz ki kimlik merkezli hareketler sınıf çatışmasının sonunu işaretlememektedir ama onun yeniden organize edilmesini ve tanımlanmasını konu almaktadır

Toplumsal sınıf üyelerinin her şeyden önce kendi çıkarlarının ve dolayısıyla sınıf pozisyonlarının bilincinde olması gerektiğini iddia eden yaklaşım aslında şu soruyu sormamızı zorunlu kılmaktadır: bu sözü edilen çıkarlar son dönem politikalarında ele alınmamakta mıdır? Kimlik politikaları analitik bir kategori olmaktan çok daha öte bir pratiktir. Kimlik politikaları sınıf meselesiyle ilişkilendirilerek analiz edilmelidir çünkü çağdaş toplumlarda sınıfsal tartışmaları zenginleştirmektedir. Birçok gelişmiş kapitalist toplumda göçmen işçilerin politik haklarının yok sayılması işçi sınıfının önemli bir azınlığının yok sayılması anlamına gelmektedir. Örneğin, İsviçre’de önemli oranda göçmen işçi yaşamaktadır ve İsviçre burjuvazisi ağırlıklı olarak göçmen emek gücüne dayanmaktadır. Bu göçmenler ayrımcılığa tabi tutulmaktadır ve bu ayrımcılık hem politik hem de sosyal sahalarda uygulanmaktadır. Bu işçiler sosyal, kültürel ve politik anlamda tanınmak için kendi kimlikleri ekseninde hareket geliştirmektedirler ve bu nedenle de bu hareketleri salt kimlik politikaları olarak görmek adil değildir. Bu hareketler kimlik talebi içerdiği kadar sınıfsal talepleri de içermektedir.

Sonuç

Birçok sosyal bilimci sınıfın çöktüğünü tartışsa da hiçbiri sınıfın artık politik tutum ve davranışlar için önemini tamamıyla yitirdiğini söylememektedir (Edgell, 1993). Hindess (1987) politik ideolojileri, kurumları ve çatışmaları anlamada sınıf analizinin ne kadar yararlı olduğunu sormakta ve “pek değil” diye yanıtlamaktadır. Ancak, birisi pekala, örneğin, Brezilya’da ya da Güney Afrika’da işçilerin hala öz-organizasyon kapasitesine sahip olduğunu gösterebilir. Sınıfı toplumsal cinsiyet, ırk ve etnisite gibi dinamiklerle birlikte ele almak zorunda olduğumuzu iddia edenler vardır. Bu bir derece de doğru olmakla birlikte hala sınıf sorunu vardır.

Sınıf temelli ve ekonomik eşitlik talebinde bulunan hareketler her ne kadar toplumsal cinsiyet ve ırk gibi meseleleri sık sık dışlasa da hala üretim üstündeki işçi kontrolünü hedefleyen emekçi hareket toplumsal dönüşüm

için en dinamik örgütsel gücü elinde tutmaktadır. Bu önemlidir çünkü dünya barışı, sosyal adalet, özgürlük gibi hedefler doğrudan doğruya işçilerin toplumsal dönüşüm için kolektif olarak eylemde bulunmasına bağlıdır.

Kimlik-merkezli hareketlerin ortaya çıkması aslında ulus-ötesi kapitalizm çağında sosyal eşitsizliğin bir bakıma kültürel farklılığa dönüştüğü yeni bir düzenden kaynaklanmaktadır. Batı toplumlarına olan kitlesel göç yeni etnisitelerin yükselmesini getirmektedir. Kimlik politikaları her ne kadar “nesneleştirme”ye karşı olduğunu iddia etse de aslında nesneleştirmeyi yeniden yaratmakta ve dayatmaktadır. Kimliği oluşturan özellikleri nasıl birleştireceğini bilmeyen bir politik dil tüm deneyimleri din, ırk, seks ve toplumsal cinsiyet kategorilerine yerleştirmeyi denemektedir. Kimlik politikaları çözümlü olmayan yakınmaları bir araya getirmektedir, çünkü kimlik politikalarının taleplerinin karşılanması mutlaka taraflardan birisinin canının yanmasını gerektirmektedir ve üstelik bu tanınma arayışı adı altında gerçekleşmektedir. Sonuçta politikalarını sınıfsal temelde oluşturan insanlar diğer politikalarla yarışmak durumunda kalmaktadırlar ve sınıf temelli politika formlarının gücü ya da güçsüzlüğünün belirlenmesi, tanımlanması için zamana gereksinim vardır.

SUMMARY

In this article, we have historically analyzed social class in order to understand its importance for the current social conditions. First of all, we consider classical social theories of Karl Marx and Max Weber on the class issue. We aim to show that both theorists' views are still important for analyzing the importance of social class in terms of politics. By summarizing their views, we move on to examine the contemporary perspectives that take Marx or Weber serious in understanding the current conditions. In order to analyze the contemporary theories of social class we deal with the historical process, mainly in the 20th century. In this section, the rise and the fall of the welfare state are considered. The relation between social classes and the welfare state is taken to be an important point in explaining the current developments in terms of the situation of social classes. In particular, we discuss the views of Giddens, Pakulski, Lipset and Clark as contemporary perspectives on the class issue. In order to show the relation of social class to politics we examine the studies on the class voting. We show that Lipset is among those who have provided statistical analysis that show the correlation between class position and voting behavior. While until the 1960s it was certain that the relationship between class and voting behavior was evident in social survey, currently it is seen that this relationship is becoming problematic. Afterwards, we argue against the view which assumes that today in politics the meaning and power of social class have been collapsed.

In this section, we mainly argue that the emergence of “new middle class”, the rise of culture-based movements are assumed to be the essential reasons for falling of social class in politics. No doubt, currently the rise of new middle class and of identity politics has weakened the relationship between class position and politics. However, it is not convincing to see the recent era as the age of collapse of social classes. Consequently, we analyze the social class in the context of globalization and transnational capitalism. We argue that globalization and transnational capitalism have changed the structure of social classes mainly by recreating or reinventing cultural identities everywhere in the world. Transnational capitalism and globalization have aimed to undermine the solidarity of working class and for this to be achieved identity politics has been advocated. Therefore, the rise of identity politics, we argue, must be studied in relation to the restructuring of global capital and its current transnational processes. Not only has the global order led to the emergence of global financial and political classes, but also it has led a widespread displacement and impoverishment of large populations. All these developments lead to a social disorder that foster personal disorder turning to that alternative identification based on ethnic, religious, cultural movements. As a conclusion, identity politics cannot be analyzed without considering the relation of transnational capitalism to social classes.

KAYNAKÇA

CASTORIADIS, CORNELIUS

1991 **Philosophy, Politics, Autonomy**, New York: Oxford University Press.

CLARK, T. NICHOLS VE LIPSET, SEYMOUR

1991 "Are Social Classes Dying?" **International Sociology**, Vol. 6, No. 4: 397-410

CLEGG, STEWARD; BOREHAM, PAUL; DOW, GEOFF

1986 **Class Politics and the Economy**. Londra ve Boston: Roudledge ve K. Paul.

DUNN, G. ROBERT

1998 **Identity Crises: A Social Critique of Postmodernity**, Minneapolis: University of Minnesota.

EAGLETON, TERRY

1996 **The Illusions of Postmodernism**, Londra: Blackwell.

EDER, KLAUS

1993 **The New Politics of Class: Social Movements and Cultural Dynamics in Advanced Societies**, Londra: Sage.

EDGELL, S.

1993 **Class**, Londra: Routledge.

FRIEDMAN, JONATHAN

1994 **Cultural Identity and Global Process**, Londra: Sage.

GIDDENS, ANTHONY

1973 **The Class Structure of Advanced Societies**, Londra: Hutchinson.

GOLDTORBE, JOHN H., MARSHALL, GORDON

1992 "The Promising Future of Class Analysis: A Response to Recent Critique", **Sociology**, 26: 381-400.

HALL, STUART

1989 "Ethnicity: Identity and Difference", **Radical America** 23 (4): 9-13.

HINDESS, BARRY

1987 **Politics and Class Analysis**, Oxford: Blackwell.

HOUT, MICHAEL

1993 "The Persistence of Class in Postindustrial Society", **International Sociology**, 8: 259-277.

INGLEHART, RONALD

1997 **Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies**, Princeton: Princeton University Press.

KATZNELSON, IRA VE ZOLBERG, R. ARISTIDE

1986 **Working-class Formation: Nineteenth-Century Patterns in Western Europe and the United States**, Princeton: Princeton University Press.

LIPSET, SEYMOUR

1960 **Political Man: The Social Basis of Politics**, New York: Doubleday ve Company.

LUEBBORT, G.M.

1991 **Liberalism, Fascism, or Social Democracy**, Oxford: Oxford University Press.

MELUCCI, ALBERTO

1996 **Challenging the Codes**, Cambridge: Cambridge University Press.

MELUCCI, A.

1994. A strange kind of newness: What's 'new' in new social movements. In E. Laraña, H. Johnston, & J. R. Gusfield (Eds.), **New Social Movements: From Ideology to Identity** (pp.101-130). Philadelphia: Temple University.

MELUCCI, ALBERTO

1985 "The Symbolic Challenge of Contemporary Movements", **Social Research** 52 (4): 789-816.

MOUFFE, C.

2000 **The Democratic Paradox**, Londra: Verso.

OFFE, C.

1984 **Contradictions of the Welfare State**, Londra: Hutchinson.

PAKULSKI, JAN ve WATERS, M.J.

1996 "The Reshaping and Dissolution of Social Class in Advanced Society", **Theory and Society**, 25: 667-691.

PAKULSKI, JAN

1993 "Mass Social Movements and Social Class", **International Sociology** Vol. 8, No. 2: 131-158.

POULANTZAS, NICOS

1973 **Political Power and Social Classes**, New Left Books: Londra

ROBERTSON, RONALD

1992 **Globalization: Social Theory and Global Culture**, Londra: Sage.

SCHMITT, CARL

1996 **The Concept of the Political**, Chicago: University of Chicago Press.

THERBORN, G.

1977 "The Rule of Capital and the Rise of Democracy", **Left Review**.

WEBER, MAX

1978 **Economy and Society**, Berkeley: University of California Press

WRIGHT, E. OLİN

1997 **Class Counts: Comparative Studies in**

NİTEL ARAŞTIRMALARDA VERİ ANALİZ SÜRECİ ve BİLGİSAYAR PROGRAMLARININ KATKILARI*

Elif Kuş**

ÖZ

Bu makalede, sosyal bilimlerde nitel veri analizinin neliği kısaca tartışılarak, tüm nitel veri analizi türlerinde paylaşılan 'temel analitik süreçler' tanıtılmaktadır. Ardından, nitel veri analizine yönelik bilgisayar programlarının, sözü edilen 'temel analitik süreçlere' katkıları değerlendirilerek okuyucuya sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Metodoloji, Nitel Araştırma, Nitel Veri Analizi, Bilgisayar Destekli Nitel Analiz.

ABSTRACT

In this study, 'basic analytic processes' of all kinds of qualitative data analysis is introduced after discussing what represents qualitative data analysis in social sciences. Then, computer programs developed for qualitative data analysis are evaluated in the light of their contributions to 'basic analytic processes' of qualitative data analysis.

Key Words: Methodology, Qualitative Research, Qualitative Data Analysis, Computer Assisted Qualitative Analysis.

GİRİŞ

Genelde sosyal bilimler alanında özeldense sosyolojide nitel araştırma teknikleri giderek yaygınlaşmaktadır. Batıda nitel tekniklerin nicel tekniklere alternatif olarak kullanılması 80'li yıllara uzanmakla birlikte, Türkiye'de nitel tekniklerin kullanımının yayılımı son on yıllık süreç içinde yükseliş göstermiştir.

Nitel teknikler kullanılarak yürütülen araştırmalardan elde edilen verilerin, sistematik bir yolla ve bilimsel araştırma kurallarına uygun bir tarzda

* Bu makale, Prof. Dr. Nilgün Çelebi danışmanlığında hazırlanmış olduğumuz, "Bilgisayar Destekli Nitel Veri Analizi" (2006) adlı doktora tez çalışmamızın bir parçasını içermektedir.

** Dr., Araştırma Görevlisi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

analiz edilmeleri gereği kesin bir yargı olarak ileri sürülürken, söz konusu 'veri analizi'nin nasıl yürütülmesi gerektiği konusunda aydınlatıcı, yol gösterici çalışmaların ve örneklerin sayıları oldukça sınırlıdır. Mevcut araştırma raporlarında da araştırmacılar daha çok hangi veri toplama tekniğinin kullanıldığının adının vurgulanması ile ilgili görünmekte olup, verilerin analiz edilme biçimi hakkında yeterince bilgi verici olmamaktadırlar. Bu sebeptendir ki, nitel çalışmaların sağladığı esneklik rahatlıkla 'kolaycılığa' yol açabilmektedir; bunun sonucunda ise, bilimsel hassasiyet ve titizlikten uzak, 'gazeteci röportajları'nın ötesine geçemeyen çalışmalarla karşılaşmaktadır. Batıda sosyal bilimler alanında nitel tekniklerin yaygınlaşması esasında 1980'lerden sonrasına tekabül etse de, özellikle 90'lı yıllarda büyük bir artış göstermiştir. Buna paralel biçimde, nitel araştırma tekniklerini konu alan metot ve metodoloji kitapları hızla artmıştır. Bu süreçte, 'nitel araştırma' yapmaya araştırmacılar tarafından gösterilen ilgi, çoğunlukla hangi veri toplama tekniğinin kullanıldığı üzerinde odaklanmış, 'analiz' sürecine aynı düzeyde ilgi gösterilmemiştir. Miles ve Huberman'ın belirttikleri gibi: "Bizler, araştırmacıların bize anlattıkları, saha verilerinden iletilemez ve indirgenemez biçimlerde çıkarılmış örüntüler ve sınıflandırmalarla baş başa bırakılmaktayız. Araştırmacının 3600 sayfalık saha notlarından final sonuçlarına nasıl ulaştığını aslında görmemekteyiz" (1994: 2).

Burada şunu vurgulamak gerekir, nitel anlayışa sahip araştırma desenlerinde veri analiz sürecinin, metodolojik yaklaşımı gereği, sayısallaştırmayı öncelikli hedef olarak almaması, 'bilimsel' ölçütlerden yoksun olduğu anlamına gelmemektedir. 'Nesnellik', 'geçerlilik', 'güvenilirlik' ve 'genellenebilirlik' ölçütlerine pozitivist yaklaşımın eleştirisi yoluyla yeni tanımlamalar getirilmekte; bunun daha ötesine geçilerek, araştırma sürecinin tüm aşamalarının 'hesap verici' ve 'refleksif' tarzda kurgulanıp sunulmasıyla adeta 'yeni bir dil' inşa edilmektedir. Dolayısıyla, standartlaşmış süreçlerin katı yapısına hapsolmayan araştırmacıların, bu sürecin aynı zamanda, standartlaşmanın kendilerine sağladığı 'rahatlığı' yitirme ve araştırmalarının her aşamasının adım adım refleksif bir tarzda 'hesabını verme' gibi ağır bir yük altına girme anlamına geldiğinin farkında olmalarının gereğine işaret etmektedir.

Son yıllarda ise umut verici biçimde, sosyal bilim araştırmacılarının kullanılan 'nitel veri toplama teknikleri'nin yanısıra 'nitel analiz' sürecinin kendisine de odaklanmaya başladıklarını görmekteyiz. Araştırmacılar, artan biçimde, verilerini nasıl analiz ettiklerinin (hangi analiz yaklaşımının ve analiz tekniklerinin kullanıldığı) hesabını vermektedirler. Söz konusu hesap verebilirliği şeffaflaştıran önemli bir araç bilgisayar destekli nitel veri analizi programlarıdır.

Özellikle batıda nitel veri analizine yönelik bilgisayar programları özellikle son yirmi yılda oldukça çeşitlenmiş ve sık kullanılır olmuştur. Türki-

Nitel Araştırmalarda Veri Analiz Süreci ve Bilgisayar Programlarının Katkıları

ye'de ise nitel veri analizine yönelik bu tür programlardan herhangi biri henüz, en azından yaygın olarak, kullanılmamaktadır. Bu durum kısmen, araştırmacıların nitel veri analizine gösterdikleri ilginin yeterince güçlü olmamasından kaynaklanmaktadır. Biraz daha genişleterek şunu ileri sürebiliriz ki, araştırmacılar arasında, 'nitel ya da nicel' hangi teknik kullanılırsa kullanılsın, bu tekniklerle elde edilen verilerin 'bir bilimsel araştırma'nın gereklerini karşılayabilmek üzere mevcut amaçlarına aşırı güvenerek, onların güvenilirliklerini sorgulama gereği hissetmemeleri giderek yeni araçlar kullanma konusunda ısrarlı bir arayış içinde bulunmamalarıdır. Bu onları, kullandıkları amaç için hangi ölçütlere sahip olması gerektiği konusunda herhangi bir muhasebe ya da hesap verme gibi bir tavıra girmekten alıkoymaktadır. Bu eğilimi, araştırmacıların metodolojik tartışmalara yeterince ilgi göstermemeleriyle veya kullandıkları konvansiyonel araçlara aşırı güvenleriyle bağlantılandırabiliriz.

Nitel veri analizine ilişkin, görelilik (relativist) bir yaklaşımdan daha pozitivist bir yaklaşıma kadar uzanan pek çok farklı yaklaşım olduğu halde bugün, farklı perspektifleri benimseyen araştırmacıların 'merkezde' buluştuklarını söyleyebiliriz. Şöyle ki, nitel araştırma yapmaya ilişkin görelilik bir yaklaşımı benimseyenler azınlıkta kalmakta, bunun yerine giderek daha fazla araştırmacı, verilerinin geçerli, güvenilir ve genellenebilir olmasıyla ilgilenmektedir. İşte tam da bu noktada, nitel veri analizine yönelik bilgisayar programlarının işlevsel bir öneme sahip olduğunu görmekteyiz. Bu tür programlar aracılığıyla araştırmacılar büyük miktardaki nitel verilerle *sistemantik* bir tarzda başa çıkabilmekte; böylece araştırma bulguları sınırlı ya da tekilmerkezli (idiosantrik) olmak yerine *genellenebilirlik* imkanına kavuşabilmektedir. Ayrıca, nitel araştırmalarda geçerliliğin sağlanması açısından önemli olan 'yoğun betimleme' (Geertz,1974) geliştirilen bilgisayar programları ile desteklenebilmektedir (Kelle, 1995). Diyebiliriz ki, bilgisayar programlarının geliştirilmesiyle birlikte nitel veri analizi daha önce hiçbir biçimde sahip olamayacağı olanaklara kavuşmuştur.

Farklı Yaklaşımlar ve Nitel Veri Analizinin Neliği

Nitel veri analizi henüz tam anlamıyla standartlaşmış süreçler içermemektedir. Nitel verileri analiz etmenin tek türü yoktur; araştırmacıların farklı perspektif ve amaçlarına bağlı olarak çeşitli yaklaşımlar vardır (Charmaz, 2006; Coeffey & Atkinson, 1996; Creswell, 1998; Denzin & Lincoln, 2003; Dey, 1993, 1999; Feldman, 1995; Flick, 2002, 2004; Geertz, 1973; Glaser & Strauss, 1967; Mason, 1996; Miles ve Huberman, 1984; 1994). Bu farklı perspektiflerin kaynağı, araştırmacıların ontolojik ve epistemolojik duruşlarıdır. Nitel olarak adlandırılan araştırma geleneği, genelde

yorumlayıcı ontolojik yaklaşımlar (fenomenoloji, sembolik etkileşimcilik, etnometodoloji) ve anlamacı epistemolojik yaklaşım ile uyumludur (Kuş, 2003). Ancak pratikte, hem bunların her birinin kendi içlerinde çeşitli kombinasyonlarını hem de farklı epistemolojik yaklaşımlarla (pozitivizm, post-pozitivizm, realizm) kombinasyonlarını görebilmekteyiz. Bu durum nitel araştırma türlerinin/tekniklerinin çok çeşitli olmasının altında yatan temel neden olmaktadır.

Nitel araştırma ve veri analizine ilişkin bahsedilen çeşitlilik, özellikle, uslamlama tarzı, analiz süreci, analiz amacı (betimleme, anlama, açıklama) ile geçerlik, güvenilirlik ve genellenebilirlik konularında sergilenen farklı tutumlar biçiminde karşımıza çıkmaktadır (Hammersley, 2002; Kirk & Miller, 1986; Kvale, 1995; Lincoln & Guba, 2002; Maxwell, 2002; Noblit & Hare, 1988; Ragin, 1987; Schofield, 2002; Seale, 1999; Steinke, 2004; Yin, 1994). Ancak bu makalede söz konusu farklılıklardan ziyade, sosyal araştırmalar içinde, her ne türden olursa olsun tüm nitel analiz türlerinde ortak olan 'temel analitik süreçler' tanıtılmaya çalışılacaktır.

Nitel Veri Analizinde Temel Analitik Süreçler

Nitel veri analizinin tam olarak neyi temsil ettiği, hangi süreçlere, işlemlere dayandığı konusunda nicel veri analizindeki gibi kesin ve detaylı talimatlar bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Fielding ve Lee'nin de belirttikleri gibi analiz sürecinin amacı ve metodolojik aşamaları her bir araştırma yaklaşımında idiosantrik olmasına rağmen, her bir grup içinde bazı temel ortaklıklar bulunmaktadır (1991: 25).

Nitel veri analizi hangi uslamlama tarzı temelinde yürütülürse yürütülür, tüm nitel veri analizi türleri ortaklaşa biçimde temel analitik süreçleri içermektedir. Bir önceki bölümde ifade edilmiş olduğu üzere, nitel veri analizine ilişkin konuyu metodolojik düzlemde ele alan az sayıda eser bulunmaktadır. Bunlar içinde üç temel metodoloji kitabının yazarları Wolcott (1994), Miles ve Huberman (1994) ve Dey'in (1993) nitel analiz sürecine ilişkin görüşleri ortak noktalara sahiptir. Bu durumda, farklı yaklaşımlara rağmen nitel veri analizinde ortak olan temel *analitik süreçleri* ayırt etmek mümkündür. İster teori-inşasına yönelsin isterse teori-testine, bu yaklaşımlardan herhangi birinin seçimi yalnızca araştırmanın önceden yapılandırılması dolayısıyla, esnekliği konusunda bir ayrıma tekabül etmektedir. Nitel veri analizi şu temel analitik süreçleri paylaşır:

- *Sınıflandırma* (classification): Bu aşamada araştırmacı, verileri benzerlik ve farklılıklarına göre kümelere ayırır. Bu işlem sırasında kategoriler

oluşturulur ya da mevcut kategorilerden yararlanır. Sınıflandırmanın daha ileri aşamalarında alt-kategoriler oluşturulur.

• *İltilendirme* (linking): Kategorilerdeki ve alt-kategorilerdeki veri parçalarını ve kategorileri birbirleriyle iltilendirme.

• *Bağlantılar kurma* (connecting): Bu aşamada araştırmacı, mevcut kategoriler ve kavramlar arasında araştırma amaçları çerçevesinde bağlantılar kurmaya çalışır.

Aşağıda bu temel analitik süreçler daha detaylı biçimde sunulmaktadır¹.

Kategoriler Oluşturma

Nitel verilerin ayırıcı niteliği –zenginlik ve özgürlüğü- gözlemler arasında karşılaştırmalar yapmaya kalkıştığımızda sorun yaratır. Gözlemleri karşılaştırmak için, karşılaştırmanın amaçlarıyla ilişkili olabilecek veri parçalarını belirleyebilmemiz gerekir. Peki, bu nasıl mümkündür? İlkece, verileri, benzer olanları gruplandırarak organize ederiz, böylece, diğerlerine benzeyen ya da onlarla ilişkili herhangi bir gözlem diğer gözlemlerle gruplandırılabilir. Ardından, benzer ya da ilişkili veri parçalarının tümünü ayrı kümelerle yerleştirip kümeler arası karşılaştırma yapabiliriz. Kümeler içinde ‘alt-kümeler’ oluşturabilir, veriler içindeki ilginç benzerlik ya da farklılıkları ayırdedebiliriz. Farklı kümeler ya da alt-kümeler arasında karşılaştırmalar yaparak verilerdeki varyasyonu ve örüntüleri arayabiliriz. İşte tüm bu sürecin işletilebilmesi için, öncelikle, veri parçalarını belirlememize ve diğerlerinden ayırmamıza imkan veren belli bir ölçüt ya da ölçütlere sahip olmamız gereklidir. İkinci olarak, bir gözlemin diğerleriyle benzer ya da ilişkili olduğuna karar vermemizi sağlayan, onların benzer ya da ilişkili olmaları değil fakat onların belirli bir nokta esasında benzer ya da ilişkili olmalarıdır. Ayrımlar, her zaman ampirik olduğu kadar kavramsaldır da ve kendileri aracılığıyla gözlemlerin ayrıştırıldıkları ve karşılaştırıldıkları ölçüt ya da ölçütleri yansıtır. Veri analizi sırasında, kendileri aracılığıyla gözlemler arasında ayrımlar yaptığımız kavramsal ölçütleri mümkün olduğunca açık hale getirmeliyiz. Kullandığımız bu kavramsal ölçütler bizim *kategorilerimizi* oluşturmaktadır.

Bir dizi kategorinin geliştirilmesi aracılığıyla ki biz, gözlemlerimizi benzer ya da ilişkili olarak gruplandırabiliriz; kategorilerin oluşturulması yoluyla veriler organize edilirler. Daha sonra her bir kategori içindeki veriler

¹ Nitel veri analizindeki temel analitik süreçlerin aktarıldığı bu bölüm, Dey’in (1993) “Qualitative Data Analysis” adlı çalışmasından özetlenmiştir.

karşılaştırılabilir. Dahası, gerekirse alt-kategorilerin oluşturulması aracılığıyla daha ileri ayrımlar yapılabilir. Bu süreç, analizci, gözlemler arasında ilgili tüm ayrımların yapıldığı konusunda tatmin oluncaya dek sürer. Gözlemler, kurulu bir kategori sistemi aracılığıyla daha etkili biçimde karşılaştırılabilir. Kategorileştirme, sadece benzer ya da ilişkili gözlemlerin bir araya getirilmesini içermez. Aynı zamanda, dahil edilen ve çıkarılan gözlemler arasında farklılaştırmayı da içerir.

Kategoriler yaratma ise hem kavramsal hem ampirik bir süreçtir; kategoriler, hem kavramsal hem de ampirik olarak 'temellendirilmelidir' (grounded). Yani, hem uygun bir analitik bağlamla ilişkili olmalı hem de ilgili ampirik materyalde temellenmelidir (rooted). 'Teorik' olarak sık kategoriler de eğer verilere uygun değilse, iyi değildir; aynı biçimde, verilere iyi uyan kategoriler de eğer daha geniş bir kavramsal bağlamla ilintilendirilemiyorsa, iyi değildir. Kısaca, kategoriler iki yöne sahip olmalıdır: *İçsel* bir yön (verilerle anlamlı bir ilişkiye sahip olmalı) ve *dışsal* bir yön (diğer kategorilerle anlamlı bir ilişkiye sahip olmalı).

Özetle, verilerin kategorizasyonu, kategoriler ve veriler arasında geliştirilecek bir diyalektiğe gereksinir. Kategoriler yaratma ve geliştirme, her ikisi arasında ileri geri hareket edilen bir süreçtir. Kategori yaratmada kullanılan kaynakları özetlersek bunları (Dey, 1993: 100): Verilerden yapılan çıkarımlar; araştırma soruları (başlangıçta mevcut olan ya da sonradan ortaya çıkan); özsel (substantive), politikaya yönelik ve teorik konular; imgelem, sezgi ve ön bilgi olarak belirtebiliriz.

Bir kategorinin anlamı, analiz sırasında evrilmektedir. Hangi veri parçalarının kategorilere atanıp atanamayacağına ilişkin sürekli biçimde kararlar alırız. Diğer bir deyişle, kategorilerimizi, onları verilere atarken kullanacağımız ölçütleri belirleyerek ve değiştirerek sürekli biçimde tanımlamaya ve yeniden tanımlamaya çalışırız. Ölçütlerimizi veriler doğrultusunda genişletmeye ya da değiştirmeye hazır olmamız gerekir. Bu tarz ölçütler olmadan analizimiz keyfi ve izlenimsel kalacaktır. Sonuç olarak, kategorilerimizi tanımlarken hem dikkatli hem şüpheli (tentative) olmalıyız –yani verilere karşı dikkatli ve onları kavramsallaştırmamıza karşı şüpheli bir tavır takınmak gerekir (Dey, 1993: 102).

Alansal yaklaşım taraftarları kategorileri, "sattr-sattr" (line-by-line) yaklaşımına göre yaratmaktadırlar. Dey, buna "parça-parça" (bit-by-bit) yaklaşımı demektedir. Buna göre, her veri parçası, analiz için ilgili olabilecek yönlerini belirlemek üzere tek bir küçük dünya imiş gibi ele alınır. Bir veri parçasının anlamı/önemi, diğer parçalarla zıtlıştırarak/karşılaştırarak, alter

*Nitel Araştırmalarda Veri Analiz Süreci ve Bilgisayar
Programlarının Katkıları*

natif bağlamlarda tasarlanarak ya da ilgili teorik konulardan yararlanılarak dikkate alınır/değerlendirilir. Bu yolla, verilerin analizinde yararlı olabilecek ayrımlar ortaya çıkabilir. Amaç, tümüyle verilerde yerleşik (grounded) *teori yaratımıdır*. Kategoriler bu yolla bir kez belirlendi mi analizci daha ileri bir inceleme için konu ile ilgili kategorileri belirleyebilir.

Kategori oluşturmada bunun tersine bir yaklaşım daha vardır ki bunda, verilere ilişkin genel bir kavrayışa dayanan kategorilerle başlanıp daha tam ve daha detaylı kategorizasyona geçilir. Burada söz konusu olan "*holistik*" bir yaklaşımdır; veriler satır-satır analiz edilmek yerine, verilerdeki temel tema ya da konular, onları bir bütün olarak emerek yakalanmaya çalışılır. Geniş kategoriler ve bunlar arası bağlantılar, verilerin genel bir anlamasından damıtılır/çıkarılır. Ardından daha detaylı bir analizle, alt-kategoriler oluşturma sürecine doğru ilerlenir. Bu yaklaşım, analizci verilerde ne aradığının açık bir fikrine sahipse daha yapılabilir.

Dey, nitel veri analizinin genellikle bu iki uç arasında bulunduğunu belirtir. Eğer zaman sınırlı ise holistik bir yaklaşımın; amaç teori yaratımı olduğunda parça-parça yaklaşımının daha uygun olacağını belirtir. Dey'e göre, verilerin kategorileştirilmesi sırasında analizci, bu düzeylerin her birinde çalışmalıdır. Holistik bir yaklaşım, parça-parça analiz yoluyla verilerde köklenmelidir. Ya da parça-parça yaklaşımında analizci, analizin ilerleyen evrelerinde daha seçici ve bütünleştirici olmalıdır (1993: 105).

Kategorileri Atama

Pratikte kategorileştirme, veri parçalarının bir bağlamdan (orijinal veriler) başka bir bağlama (kategoriye atanan veriler) aktarımını içermektedir. Veri parçaları kopyalanır ve bu kopya uygun kategoriye dahil edilir. Bu sürecin mekanik yönleri oldukça basittir: Metin içinden ilgili veri parçasını almak ve bunu ilgili kategoriye atamak biçiminde gerçekleştirilir (assign). Ancak, sürecin bir de kavramsal yönü bulunmaktadır ki, bu daha karmaşıktır. Bu, şöyle bir soru ile belirir "veri parçası (bit of data) nedir?" (Dey, 1993: 118). Dey, böyle bir soruya 'doğru' bir yanıtın bulunmadığını belirtir. Kelimeleri, satırları, cümleleri ya da paragrafları kategorize etmek isteyebiliriz. Hangisine karar verirsek verelim, kategorileştirdiğimiz parçaların büyüklüğü ile ilgili *belirli bir tutarlılığa* sahip olmamız gerekir; özellikle de, daha sonra, bir kategoriye atadığımız parçaların sayısını dikkate alarak analizimizi destekleyici kanıtın ağırlığını değerlendirmek istiyorsak bu zorunludur. Şu noktanın bilinmesi gereklidir ki, verileri çok küçük parçalara ayırdığımızda onlar hakkındaki önemli bağlamsal enformasyonu yitirebiliriz. Burada asıl önemli nokta analizcinin, verilerde indirgenemez 'anlam birimleri' olarak

neyi hesaba kattığıdır. Bu yaklaşım verilerin bütünlüğüne bağlı kalır ve hem içsel hem de analizle ilgili düzlemde veri parçalarının anlamlı olmasını garantiler.

Veriler kategorilere atanırken, atama –ya da atamama- kararları üzerine düşünmek önemlidir. Özellikle de, bu tür kararların sorun oluşturduğu kategoriler söz konusu olduğunda. Bu kararlar üzerine düşünmek, dahil etme ve dışlamayla ilgili ölçütleri daha açık biçimde tanımlamaya temel oluşturur. Bir kategori kümesi her zaman, verilerle sürekli bir etkileşim aracılığıyla değişikliğe ve yenilenmeye maruzdur.

Kategorilerin atanmasından sonra ‘ayrım (splitting) ve eklemleme (splicing)’ gündeme gelir. Kategorileri yaratıp verileri atadıktan sonra analizimizi inceltme (refining) yollarını düşünürüz. Bunu yaparken dikkatimizi ‘orijinal’ verilerden, kendi çabalarımızla yeniden kavramsallaştırdığımız verilere çeviririz. Artık, verilerimizi, geliştirdiğimiz kategoriler aracılığıyla organize edebilir ve düzenleyebiliriz. Odaktaki bu değişimi Tesch (1990) verilerin ‘yeni bağlamsallaştırılması’ olarak adlandırır; veriler artık kendi orijinal bağlamından ziyade bizim oluşturmuş olduğumuz kategorilerin bağlamında görülmektedir (Dey, 1993: 129).

Kategorileştirme sırasında ayrımlar yaparken, verileri parçalara ayırıp bir parçayı diğerinden ayrı bir kategoriye yerleştiririz. Dolayısıyla kategorileştirme, atamanın yanısıra verilerin alt bölümlere ayrılmasını da içermektedir. Alt-kategorileştirme yaparken aynı biçimde verilerimizi alt bölümlere ayırmamız (subdivide) gerekmez. Alt-kategorileştirme, veri parçalarında daha ileri alt bölümler yapmadan mevcut veri parçaları kullanılarak yapılabilir. Kategorilerimizi bir dizi alt-kategoriye ‘ayrım (split)’ daha sonra o kategoriye ait veri parçalarını yerleştirebiliriz. Bir kategoriye alt-kategorilere bölme süreci sadece kavramsal bir süreç değildir. Çeşitli veri parçalarının uygun kategorilere atanmasını içerir ve böylece bu veri parçalarının analiz edilmesinde yerleşiktir (grounded).

Kullandığımız alt-kategoriler ne kadar çoksa analizimiz o kadar incelmış ve ‘zarif’ (delicate) olur. Alt-kategorileştirme yoluyla, onlar olmadan örtük ve bulanık kalacak farklılıkları görme imkanımız olur, ancak çok fazla ayrımda bu sefer gereksiz parçalanmaya ve odak yitimine neden olabilir.

Ayrım (splitting) sırasında, kategorilerimizi daha fazla çözüm ve detay arayışımız için parçalarken, eklemleme sırasında daha fazla bütünleşme ve odak arayışımız için onları bir araya getiririz. Kategorilerimiz ne kadar az ve güçlüyse analizimiz o kadar anlaşılır ve tutarlı olur. Eklemleme, basitçe parçalamanın tersi olarak düşünülebilir. Eklemleme yaparken, neyin merkezi olduğuna karar vermemiz yine kullandığımız kategorilerin kavramsal ve ampirik uygunluğu/ilgililiği ile bağlantılıdır. Kavramsal ilgililik, temel ilgi

ve amaçlarımız aracılığıyla kurulabilir. Başlangıçta ilginç görölen fikirler sonradan öyle görünmeyebilir. Veriler, fikirlerimizi biçimlendirip keskinleştireceğimiz temeli sağlar. Bazı kategoriler verilere çok daha etkili biçimde uygulanabilir. Merkezi konuma gelenler, verilerin çoğunu kapsayanlardır. Ancak bu, zorunlu olarak böyle değildir; bu konuda mekanik bir yaklaşımdan kaçınmamız gerekir. Daha önce belirtildiği gibi ampirik ilgililik/uygunluk ampirik örneklemeden farklıdır. Küçük bir nokta bizim açımızdan büyük bir öneme sahip olabilir. Ancak şu da bilinmelidir ki, bu küçük nokta, eğer biz aynı zamanda manzaranın geri kalan kısmını da kavramış isek önemli olabilir. Burada, kategoriler içi karşılaştırmadan kategoriler arası karşılaştırmaya geçmekteyizdir. Kavramsal düzeyde kategorilerimizi bir kez yarattık mı, bunlar arasında bazı olası ilişkileri de açık ya da örtük biçimde belirlemiş oluruz. Kategoriler arası ilişkiler için de, bunların *dahil edici* ya da *dışlayıcı* olup olmadığını ve kategori kümemizdeki farklı sınıflandırma düzeylerini düşünmemiz gereklidir.

İlintilendirme

Kategorileştirme yoluyla gözlemlerimizi benzerlik ve farklılıklarına göre karşılaştırabilme imkanına sahip olduğumuzu daha önce belirtmiştik. Kategoriler, teorik binalarımızı inşa edebileceğimiz bloklardır. Ancak sınırlılıklara sahiptir. Verileri parçalarken, verilerin farklı parçaları arasındaki ilişkiler hakkındaki enformasyonu yitiririz. Őeylerin nasıl etkileştiklerini ya da 'bir arada durdukları' nı kavramayı yitiririz. Bu enformasyonu elde etmek üzere veriler arasında ilintiler oluştururuz. Veriler arasında ilintiler oluşturulması, sadece formel değil fakat aynı zamanda özsel ilişkileri de içerir. Formel ilişkiler Őeylerin benzerlik ve farklılık çerçevesinde nasıl ilişkili oldukları ile ilgili iken, özsel ilişkiler, Őeylerin nasıl etkileştikleri ile ilgilidir. Etkileşim yoluyla bağlantılı olan Őeylerin benzer olmaları gerekmez. Örneğin, diş hekim ve hastasını aralarındaki sosyal rol farklılıkları temelinde formel bir ayrımla kategorileştirebiliriz. Fakat bu iki rol arasında özsel bir bağlantı vardır. Biri olmadan diğeri olamaz. Bu sosyal rolleri anlayabilmek için aralarında mevcut özsel ilişkiyi bilmemiz gerekir.

İlinti oluşturma, mekanik olduğu kadar kavramsal bir yöne de sahiptir. İki veri parçası arasında 'üst-ilinti'yi, bir biçimde kavramsal olarak bağlantılı olduklarını düşünmekteyse gerçekleştirebiliriz. Bu yönüyle ilinti oluşturma, kategorileştirmeye benzer. Açık ve tutarlı olabilmek için, veri parçaları arasında ilintiler oluşturabilmek üzere bir liste oluşturmamız gerekir. Bu liste, kavramsal ve ampirik olarak 'yerleşik' (grounded) olmalıdır. İlintileri de kategorilerde olduğu gibi iki yoldan kurabiliriz: Başlangıçtaki soru ve amaçlarımızdan çıkarsayarak ve/veya verilerden çıkarsayarak. Kategori küme-

mizde olduğu gibi ilinti listemizin uzunluğunu kararlaştırmamız gerekir. Bu ise, verilerimizin hacim ve karmaşıklığına ve analizimizin kavramsal araçlarına bağlıdır. Kategori kümesinin tersine ilinti listemiz çok kısa olabilir.

Bağlantılar (connections) Kurma

Nitel veriler 'ne olmakta' olduğunun dinamikleri hakkında doğrudan kanıt sunar. Dinamikleri analiz etme yolu, verilerdeki kategorilerin düzenli birliklerinden bağlantılar çıkarsamaktır. Bu yapılırd çünkü parçaladığımız verileri tekrar bir biçimde bir araya getirmemiz gereklidir. Aynı izlenimler biçiminde deneyimlediklerimizi nasıl bağlantılandıracağımız sorununa, Hume'un nedenselliği, izlenimlerin sabit birleşiminden çıkarsadığımız tarzındaki yanıtından hareketle bir çözüm getirilebilir (Dey, 1993: 169).

Daha önce veriler arasında oluşturmuş olduğumuz ilintiler (link) burada bize yardımcı olacaktır. Bağlantılandırma (connect) anlayışına nasıl sahip olduğumuz, ilintileri gözleme ve deneyimlemede dayandığımız akıl yürütmede ve bunların nasıl işletildiklerinde yerleşiktir. İlintileri, gündelik yaşantımızda deneyimlediğimiz olaylar arasında 'mekanizmaları bağlantılandırmanın' bir türü olarak görebiliriz. Örneğin, düğmeye bastığımızda ışığın yanacağını beklememiz gibi. Bunları bağlantılandırırız, çünkü bunlar arasındaki ilintiyi anlarız. Diğer taraftan bizim bu bağları belirlememiz, olayların ilişkili olduğu düzenlilik tarafından belirlenir. Olayları birleştirme, olayları 'birlikte oluşan' olarak belirlemeyi içerir. İlinti /bağ kurma ise, bunlar arasında bir etkileşime işaret eder.

Birleştirme ve bağ kurma, şeyler arasında bağlantılar kurmaya temel oluşturur. Olaylar arasındaki düzenli ilişkiler, bunlar arasında olası bağlantıları çıkarsamayı sağlar; ancak bunlar arasındaki bağlantı mekanizmalarını ya da ilintileri oluşturma yoluyla kavramsal doğrulamaya tabidir. İlintilerin kavramsal belirlenimi, olaylar arasında bağlantılar belirlemeye temel oluşturur; fakat olaylar arasındaki düzenli ilişkiler aracılığıyla ampirik doğrulamaya tabidir.

Kategorileştirmeyi yaptıktan sonra, kategorilerin nasıl bağlantılandırılabileceğini artık doğrudan gözlemleyemeyiz. Ancak, kategorilere atadığımız veri parçalarını karşılaştırabiliriz ve bunlar arasında olası bir bağlantı için kanıt ararız. Bunu gerçekleştirebilmek üzere, kategorilere atadığımız veri parçalarını yeniden inceleriz. Bu yeniden incelemeler yoluyla üç şey gerçekleştirilebilir: İlk olarak, kaç veri parçasının atanmış olduğunu görebiliriz. İkincisi, kategorilere atanmış veri parçaları arasında bağlantıların olup olmadığına ilişkin kanıt arayabiliriz. Üçüncü olarak, kategori hücreleri arasındaki veri parçalarını karşılaştırabiliriz.

Genel Olarak Nitel Veri Analizi Programları

1980'lerde nitel araştırmacılar ve araştırma grupları –başlangıçta birbirlerinden habersiz olarak- bilgisayar destekli metin veritabanı sistemleri geliştirmeye başlamış ve bunlardan bazıları (Ethnograph, TAP, AQUAD, NUD.IST) pazara çıkmıştır. Bu programlar başlangıçta çok basit ve kullanımı hantaldır. Ancak bunlar, başarılı biçimde kapsamlı yazılım paketlerine dönüşmüşlerdir (ATLAS.ti, MAXqda, ve en yenilerden NVivo). Bunlar yazılım ergonomiğinin gereklerine, grafik gösterime ve kullanım kolaylığına sahip yazılımlardır (Kelle, 2004: 276).

Kelle, günümüzde nitel araştırmaya özgü 20'den fazla programın bulunduğunu ve aralarındaki rekabet sonucu bunların, sürekli artan işlevleriyle yeni sürümlerinin piyasaya çıktığını ifade eder (2004: 276). Kelle, bunlar içinde hangisinin “en iyisi” olduğu sorusuna verilecek cevabın ve işlevlerine göre bunların zayıf ya da güçlü yanlarının karşılaştırılmasının (Tesch 1990; Weitzman ve Miles ve Huberman'ın 1995'te yaptıkları gibi) kısa sürede geçersizleşebileceğine işaret etmektedir. Çünkü bu alandaki hızlı teknolojik gelişmeler sonucu, bu tarz karşılaştırmalar daha yayınlanmadan gündem-dışı kalabilmektedir (2004: 276).

Kelle ayrıca, iyi bilinen programların (MAXqda, ATLAS.ti ve NVivo) metodolojik açıdan, önemli temel işlevlere erişebilirlik konusunda birbirinden çok az farklılık gösterdiklerini belirtir. Bunların aralarındaki farklılıklar, daha çok sahip oldukları ‘kullanım kolaylığı’ (user friendliness) ve program geliştiricileri tarafından kullanıcılara sunulan desteklerle ilgili konularda belirmektedir (2004: 276).

Nitel veri analizine yönelik bilgisayar programları konusunda Kelle'in işaret ettiği bir diğer önemli nokta şudur: Belirli bir analitik stratejiye hangi programın en iyi uyduğu sorusu önemsizleşmektedir. Çünkü son yıllardaki gelişmelerle yazılım paketleri, sahip oldukları işlevler açısından giderek daha fazla birbirine benzemektedir² (2004: 277).

Kelle, “bilgisayar destekli nitel veri analizi” teriminin bazı sorunlar doğurduğundan bahseder. Ona göre bu terim, MAXqda, ATLAS.ti ve NUD.IST gibi programların SPSS istatistik yazılımı gibi kullanılabileceğini düşündürmektedir. Dolayısıyla Kelle, bir noktanın altını çizer: İstatistik program paketlerinden farklı olarak bu programlar, analiz için araçlar değildir, daha ziyade metinsel verinin düzenlenmesi ve yapılaştırılması içindir (2004: 277).

² Kelle ayrıca, İngiltere'de Surrey Üniversitesinin yürüttüğü “CAQDAS Networking Project” in bu konularda araştırmacılar için önemli bir kaynak konumunda olduğunu belirtmektedir (2004: 277).

Bize göre Kelle'in, nitel veri analizi programlarından, istatistiksel programların sunduğu işlevlerin beklenmemesi gerektiğini belirten görüşü haklıdır. Ancak, bu programların nitel verilerin 'analizi' için bir araç olmadığı şeklindeki görüşü hatalıdır. Bu tarz bir görüş, analizi 'istatistiksel hesaplamalara' indirger görünmektedir. Oysa gerek nicel gerek nitel olsun 'analiz' terimi esasında, kategorilerin ya da değişkenlerin oluşturulması ve bunlar arasında ilinti ve bağlantıların kurulması süreçlerini içeren bir terimdir. Nicel ve nitel analiz, kategoriler ya da değişkenler arasında kurulan bağlantıları sınamak üzere, neleri 'kanıt' olarak gördükleri noktada farklılaşmaktadır. Bu temelde, nicel analizde verilerin sayısallaştırılmasıyla yapılan istatistiksel hesaplamalardan elde edilen sonuçlar kanıt olarak sunulmakta iken; nitel analizde tersine, metodolojik duruşu gereği özellikle bu tür kanıtlardan kaçınılmaktadır. Demek ki, bu ikisi arasındaki metodolojik ayrılıkların ayırında olan bir kişi açısından, 'bilgisayar destekli nitel veri analizi' teriminin ifade ettiği anlam, Kelle'in işaret ettiği tarzda bir bulanıklığa yol açmayacaktır. Bu konuda Kelle'in kendisi de aslında, istatistik programlarının 'metodolojik farkındalık' olmadan kullanıldığı durumlarda, araştırmanın amaçları açısından yanlış sonuç ve yorumlara yol açacağını belirtmektedir (2004: 283). Sonuç olarak şunu rahatlıkla ileri sürebiliriz, nicel ya da nitel olsun, analizi yapan 'araştırmacının kendisidir', her iki tip programlar araştırmacı için analizi sistematikleştiren, kesinlik ve tamlık sağlayan birer 'araç'tır.

Bilgisayar Programlarının Nitel Analizin Temel Analitik Süreçlerine Katkısı

Nitel veri analizinin 'temel analitik süreçleri' göz önünde tutularak, bu verilerin analizine yönelik bilgisayar programlarının işlev ve katkılarına ilişkin genel bir değerlendirme yapabilmek mümkündür.

Kategorilere Atanacak Veri Parçalarının Büyüklüğü Konusunda Katkısı

Nitel veri analizinde kategorileştirme süreci pratikte, orijinal metin içinden ilgili 'veri parçalarının' (bit of data) alınarak önceden oluşturulmuş ya da verilerden hareketle oluşturulan kategoriler (kodlama birimleri) içine atanması (assign) sürecini içermektedir. Bu noktada, analizin sistematik ve tutarlı bir tarzda yürütülebilmesi açısından, kategorilere atanacak veri parçalarının büyüklüğünün belirlenmesi sorunu karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunu giderebilmek üzere araştırmacıların, orijinal metin içinden kategorilere atanacak veri parçalarının bir kelime, cümle, satır ya da paragraftan hangisi olacağına baştan karar vermesi gerekmektedir. Araştırmacının ayrıca, kate-

*Nitel Araştırmalarda Veri Analiz Süreci ve Bilgisayar
Programlarının Katkıları*

gorilere atanacak veri parçalarının çok büyük ya da küçük olması halinde ortaya çıkabilecek olumlu ve olumsuz durumları gözeten bir karar vermesi gerekmektedir.

Bilgisayar programları, kategorilere atanacak veri parçalarının büyüklüğünü belirleme konusunda araştırmacılara ciddi bir esneklik kazandırmakta; bu konuyu araştırmacılar açısından sorun olmaktan çıkarmaktadır. Nitel veri analizinde temel amaç metinde yerleşik ‘anlamları’ ortaya çıkarmak olduğundan, bu anlamlar metinden çıkarabilmek üzere metinden seçilecek veri parçalarının büyüklüğüne baştan kesin sınırlar koymak işlevsel olmamaktadır. Bu sebeple, bir bilgisayar programı ile nitel veri analizi yürütülürken, kategorilere atanmış veri parçasının büyüklüğü ne olursa olsun bilgisayar aracılığıyla herhangi bir veri parçasını ‘bağlamı içinde’ geri çağırma mümkündür. Tabii, bunun için, kullanılan bilgisayar programının güçlü bir ‘soruşturma ve geri çağırma’ özelliğine sahip olması gerekir.

Kısaca, verilerin kategorilere atanması süreci olarak *bağlamsızlaştırma* ve kategorilere atanmış veri parçalarını tekrar orijinal metindeki bağlamında görme süreci olarak *yeniden bağlamsallaştırma* süreçlerinde ‘kodlama ve geri çağırma’ (coding and retrieving) işlevlerine sahip bilgisayar programları araştırmacılara esneklik kazandırmaktadır.

Ayrıca, verilerin kategorilere atanması sürecinde kronolojik vb. bir sıralamayı takip etme ya da sıralamadan ziyade seçici bir tarzda analize odaklanma (anahtar sorulara verilen yanıtlara odaklanma gibi) konularında da bilgisayar programlarının ‘soruşturma’ özellikleri araştırmacıya büyük kolaylıklar sunmaktadır.

Kategorilerin İlintilendirilmesi Sürecine Katkısı

Kategorilerin birbirleriyle ilintilendirilmesi sürecinde bilgisayar programları çeşitli imkanlar sunmaktadır. Bilgisayar programlarının sunduğu olanaklar çerçevesinde araştırmacılar, sadece aralarında bağlantılar kurabilecekleri kategorileri birbirleriyle ilintilendirmenin ötesinde, gerek metinleri birbirleriyle (örneğin, bir numaralı görüşme metni ile üç numaralı görüşme metninin ilintilenmesi gibi) gerek bazı metin ve kategorileri, ya da araştırmacının kendi notlarından oluşan ‘memo’* belgeleri kategorilerle ilintileyebilme imkanına sahiptir. Ya da bilgisayar programının sahip olduğu özelliklere göre, diyelim nitel veriler görüşme metinlerinden oluşmaktaysa görüşü-

* “Memo” terimi, nitel veri analizinde, araştırmacının sahadaki gözlemlerini ve/veya analiz sırasında beliren fikirlerini vb. kaydettiği notlar için kullanılmaktadır (Kuş, 2006).

görüülenlere yüklenen nitelikler (yaş, cinsiyet, işsiz, evli, bekar vb.) ve görüşme metni içinde yer almamakla birlikte onunla ilgili olan fotoğraf, web sayfası, metin vb. ilintilendirilebilecek şeyler listesine dahil edilebilir.

Bilgisayar programlarının ilintilendirme konusunda sunduğu bu çeşitlilik, nitel analizin daha sonraki adımı olan bağlantılandırma sürecinde yardımcı olmaktadır. Sadece kategorilerin birbirleriyle değil, fakat aynı zamanda, kategorilerle orijinal metinlerin ve araştırmacının notlarını içeren 'memo' belgelerin birbirleriyle ilintilendirilebilmesi, araştırmacıya, kategoriler arasında kuracağı bağlantılar üzerine çok boyutlu düşünebilme imkanı sunmaktadır. Eğer analiz, kategoriler ve kategoriler arası bağlantıların önceden belirlendiği daha yapılaşmış bir tarzda ilerliyorsa, bu durumda bilgisayar programının ilintilendirme konusunda sunduğu çeşitlilik araştırmacıya, önceden oluşturduğu bağlantıları yeniden, çok boyutlu biçimde gözden geçirme imkanı sunacaktır.

Tüm bunlara ilave olarak, bilgisayar programlarının 'üst-ilinti' (hyperlink) kurma işlevi, araştırmacılara analizlerini elde yaptıkları vakit hiçbir biçimde sahip olamayacakları bir imkan sunmaktadır. Şöyle ki, diyelim, X veri parçası Y veri parçası ile ilintilenmiş olsun, bu durumda program aracılığıyla ne zaman X çağırılırsa doğrudan Y ye de ulaşabilme imkanı vardır (ya da tersi).

Bilgisayar programlarının ilintilendirme konusunda sundukları olanaklar ile, nitel veri analizinin sağlıklı yürütülebilmesi için 'örneklemenin sınırlı' tutulması sorunu da ortadan kalkmaktadır. Nitel veri analizine yönelik bilgisayar programlarının 'geniş sayıda veri ile başa çıkabilme' konusunda farklı kapasitelere sahip oldukları bilinmelidir. Bu sebeple araştırmacı, hangi programı seçeceği konusunda bu noktayı da dikkate almalıdır.

Bağlantılandırma Sürecine Katkısı

İlinti oluşturma konusunda bilgisayar programlarının sağladığı "üst-ilinti" aracılığıyla, veriler arasında, sıralama, anahtar kelimelere ya da kategorilere göre gezinmek yerine, veri parçaları arasında oluşturulan ilintiler kullanılarak gezinilebilir. Böylece araştırmacı dikkatini, doğrudan veri parçaları arasındaki ilişkiye yöneltebilir ve onun içindeki süreci daha etkili olarak gözden geçirebilir.

Kategorilerin bağlantılandırılması konusunda, bilgisayar programlarının özellikle 'soruşturma/arama' işlevleri yardımcı olmaktadır. Bu konuda Dey, kategorilerin oluşturulan ilintiler aracılığıyla bağlantılandırılma yollarını şöyle özetlemektedir (1993: 187):

Nitel Araştırmalarda Veri Analiz Süreci ve Bilgisayar Programlarının Katkıları

- Tüm 'Z' ilintilerini geri çağır (kategorilerdeki varyasyona bak)
- Tüm 'X' ya da 'Y' leri geri çağır (ilintilerdeki varyasyona bak)
- 'Z' ilintisine sahip tüm 'X'leri geri çağır (Y kategorilerindeki varyasyona bak)
- 'Z' ilintisine sahip tüm 'Y'leri geri çağır (X kategorilerindeki varyasyona bak)
- 'Y'ye 'Z' ilintisi ile bağlı tüm 'X'leri geri çağır (veri parçaları arasındaki iç kanıta bak)

Bilgisayar programlarının 'arama' işlevleri birbirinden farklı olduğu için bu konuda araştırmacıların, analiz amaçlarına göre bir tercih yapması gerekir. 'Arama işlevi' gelişkin bir bilgisayar programı, yalnızca Boolean Arama yapmaya değil fakat onun yanı sıra Yakınlık (Proximity) Arama'ya da imkan vermektedir. Yakınlık Aramada, 'yakınlık' ve 'ardışıklık' esaslarına göre arama yapılabilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bilgisayar programlarının nitel veri analizine sağladığı olanakların değerlendirilmesine geçmeden önce, gerek kuramsal gerek pratik bilgilerimize dayanarak bir noktayı hemen vurgulamakta yarar görmekteyiz: Nitel veri analizine yönelik bilgisayar programlarının anlaşılabilirliği ve değerlendirilebilirliği için öncelikle, araştırmacının nitel veri analizini neyin temsil ettiği konusunda açık bir fikre sahip olması gereklidir. Nitel veri analizinin neliğine ilişkin böyle açık bir fikre sahip olabilmek için ise, araştırmacılar 'gerekten' düzeyde bir metodoloji bilgisine sahip olmalıdır. 'Gerekten' ifadesi ile kastedilen araştırmacının 'niçin nicel değil de nitel teknikleri kullanmakta olduğunun' hesabını verebilecek bir yetkinliğe sahip olması; ayrıca, nitel tekniklerin geniş çeşitliliği içinden, gerek hangi veri toplama tekniğini gerekse hangi veri analiz tekniğini niçin seçmiş olduğunu gerekçelendirebilmesidir. Metodolojik bilginin yanı sıra o kadar önemli diğer bir konu ise, araştırmacının 'nitel araştırma deneyimi'nin olmasıdır. Araştırmacı, özellikle, nitel teknikler kullanarak elde ettiği verileri 'bilimsel standartlara uygun' bir tarzda analiz etme çabası içine girdiği anda, metodolojik tartışmalarda ileri sürülen konu ya da sorunlarla pratikte 'yüzyüze' gelecektir. İşte bu 'yüzyüze' geliş araştırmacının, nitel veri analizinin neliğine ilişkin açık bir fikre sahip olmasında vazgeçilmez önemdedir.

Bu çalışmada edindiğimiz deneyim ışığında şunu ifade edebiliriz ki nitel veri analizi, 'sayısallaştırılmak istenmeyen' metin formundaki verilerin ana-

lizi anlamına gelmektedir. Esasında bir takım sayısallaştırmalar yapılabilmekteyse de bunlar analizde ikincil kalmaktadır; analizin öncelikli amacı değildir. Tam da bu noktada analiz sözcüğünün ne anlama geldiği önem kazanmaktadır. Sosyal bilimler alanında pozitivist metodolojik anlayışın uzun süren hakimiyeti ile birlikte analiz sözcüğü neredeyse 'sayısal istatistiksel çıkarım'larla aynı anlama gelir olmuştur. Oysa analiz sözcüğü, bir takım analitik operasyona işaret etmektedir. Bu bağlamda diyebiliriz ki gerek nicel gerek nitel olsun 'analiz' terimi esasında, teorik bilgiler ve verilerden hareketle, kategorilerin ya da değişkenlerin oluşturulması ve bunlar arasında ilinti ve bağlantıların kurulması süreçlerini içeren bir terimdir. Dolayısıyla, nicel ve nitel analiz, kategoriler ya da değişkenler arasında kurulan bağlantıları sınamak üzere, neleri 'kanıt' olarak gördükleri noktasında farklılaşmaktadır. Bu temelde, nicel analizde verilerin sayısallaştırılmasıyla yapılan istatistiksel hesaplamalardan elde edilen sonuçlar kanıt olarak sunulmakta iken; nitel analizde tersine, metodolojik duruşu gereği özellikle bu tür kanıtlardan kaçınılmaktadır.

Nitel veri analizi bilgisayar programlarının nitel veri analizine katkıları öncelikle yukarıda ifade edilen noktalar ışığında değerlendirilmelidir. Genel olarak bu tip programlarda, sayısal analize dayalı işlevler sınırlıdır. Bununla birlikte bu programlar araştırmacılara, yaygın kullanıma sahip SPSS gibi istatistiksel analiz programlarına 'veri transferi' olanakları sunmaktadır.

Nitel veri analizi henüz tam anlamıyla standartlaşmış süreçler içermektedir. Daha açık bir ifadeyle, nitel veri analizinin tam olarak neyi temsil ettiği, hangi süreçlere, işlemlere dayandığı konusunda nicel veri analizindeki gibi kesin ve detaylı talimatlar bulunmamaktadır. Ancak, her ne kadar 'nitel veri analizi pratiği' çok çeşitli biçimler içermekte ise de, konuya ilişkin metodoloji literatüründe bunlar arasındaki ortak süreçlere işaret edilmektedir (Dey, 1993; Miles ve Huberman, 1994; Wolcott, 1994). 'Temel analitik süreçler' adı verilen bu süreçler genel olarak şunları içermektedir: Sınıflandırma (classification), ilintilendirme (linking) ve bağlantılar kurma (connecting).

Nitel veri analizinde sınıflandırma, kategorilerin ve alt-kategorilerin oluşturulması ve oluşturulan kategorilere veri parçalarının atanması süreçlerini içermektedir. İlintilendirme sürecinde, oluşturulan kategoriler birbirleriyle ilintilendirilmektedir. Bağlantılandırma sürecinde ise, araştırmacı, mevcut kategoriler ve kavramlar arasında araştırma amaçları çerçevesinde bağlantılar kurmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla, ilintilendirme süreci analiz bir sonraki adımı olan bağlantılar kurma sürecinde kategoriler arasında kurulacak bağlantılar için yardımcı olmaktadır. Çünkü Dey'in belirtmiş olduğu gibi, Bağlantılandırma anlayışına nasıl sahip olduğumuz, ilintileri gözleme ve deneyimlemede dayandığımız akıl yürütmede ve bunların nasıl işle-

*Nitel Araştırmalarda Veri Analiz Süreci ve Bilgisayar
Programlarının Katkıları*

tildiklerinde yerleşiktir (1993:170).

Nitel veri analizine yönelik bilgisayar programlarının temel işlev ve katkıları hakkında, yukarıda özetlenen temel analitik süreçler dikkate alınarak genel bir değerlendirme yapılabilir: Nitel veri analizi pratiği içinde merkezi süreç –kategoriler ister önceden belirlenmiş olsun ister verilerden hareketle oluşturulmuş olsun- *verilerin kodlanması* sürecidir. Verilerin kodlanması temelde, orijinal metin içinden ilgili ‘veri parçalarının’ (bit of data) alınarak kategoriler (kodlama birimleri) içine atanması (assign) sürecini içermektedir. Nitel veri, sayısal formda değil fakat ‘metin formunda’ olduğundan kodlama sürecinde, analizin sistematik ve tutarlı bir tarzda yürütülebilmesi açısından, kategorilere atanacak veri parçalarının büyüklüğünün belirlenmesi sorunu karşımıza çıkmaktadır. Kısaca, orijinal metin içinden kategorilere atanacak veri parçalarının bir kelime, cümle, satır ya da paragraftan hangisi olacağına baştan karar verilmesi gerekmektedir. Oysa bu durum bir taraftan da sistematik olmak adına araştırmacının, tüm zenginliği ile ‘anımları’ keşfetmeye yönelik araştırma amacından feragat etmesine sebep olması dolayısıyla paradoksal bir nitelik taşımaktadır.

İşte bu noktada bilgisayar programlarının temel önemdeki katkısı, nitel analiz sırasında beliren bu paradoksal durumu giderici bir katkı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bilgisayar programları, kategorilere atanacak veri parçalarının büyüklüğünü belirleme konusunda araştırmacılara ciddi bir esneklik kazandırmakta; bu konuyu araştırmacılar açısından sorun olmaktan çıkarmaktadır. Bir bilgisayar programı ile nitel veri analizi yürütülürken, kategorilere atanmış veri parçasının büyüklüğü ne olursa olsun bilgisayar aracılığıyla herhangi bir veri parçasını ‘bağlamı içinde’ geri çağırma mümkünüdür. Kısaca, verilerin kategorilere atanması süreci olarak *bağlamsızlaştırma* ve kategorilere atanmış veri parçalarını tekrar orijinal metindeki bağlamında görme süreci olarak *yeniden bağlamsallaştırma* süreçlerinde ‘kodlama ve geri çağırma’ (coding and retrieving) işlevlerine sahip bilgisayar programları araştırmacılara esneklik kazandırmaktadır.

Bilgisayar programları, kategorilerin birbirleriyle (ve hatta kategorilerle çeşitli belgelerin vb. birbirleriyle) ilintilendirilmesi ve bağlantılandırılması sürecinde de araştırmacılara önemli katkılar sağlamaktadır. İntilendirme konusunda özellikle, bilgisayar programlarının ‘üst-ilinti’ (hyperlink) kurma işlevi, araştırmacılara analizlerini elde yaptıkları vakit hiçbir biçimde sahip olamayacakları bir imkan sunmaktadır. Kavramsal çerçevemizde de ifade edildiği gibi üst-ilinti kısaca şu anlama gelmektedir: X veri parçası ile ilintilenmiş Y veri parçası olması durumunda, program aracılığıyla X’in çağrıldığı her vakit, doğrudan Y’de ulaşılabilir durumdadır (ya da tersi).

Kategorilerin bağlantılandırılması konusunda ise, bilgisayar programla-

rının özellikle 'soruşturma/arama' işlevleri yardımcı olmaktadır. Bu işlevi kullanarak araştırmacılar, kategoriler arasında kurulan bağlantının bir ifadesi olarak hipotez geliştirmeye ya da hipotez test etmeye yönelik soruşturmalar yapma imkanına sahiptir. Buna göre diyelim, cinsiyete göre şiddet tanımlamalarının farklılaşmasının incelendiği bir araştırmada, 'kadın' ve 'erkek' olma ile şiddetin ifadesi olarak belirlenmiş kategoriler arasındaki ilişkiyi sorgulamak ya da kontrol etmek üzere çeşitli soruşturmalar yapılabilir; hatta matris tabloları elde edilebilmektedir. Günümüzde 'Arama işlevi' gelişkin bir bilgisayar programı, yalnızca Boolean Arama yapmaya değil fakat onun yanı sıra Yakınlık Arama'ya da imkan vermektedir. Yakınlık Aramada, 'yakınlık' ve 'ardışıklık' esaslarına göre arama yapılabilir.

Önemle belirtmek istediğimiz bir diğer nokta şudur: Nitel veri analizine yönelik programlar, gelişkin 'kelime' arama ve hatta 'kelime sayma' özelliğine sahip olsa da 'kelime sayma' bu tip programların öne çıkan işlevlerinden biri değildir. Bunun nedenini ise şöyle açıklayabiliriz: Batıda 'nitel veri analizi programı' adıyla anılan bu tip programlar, çok farklı disiplinlerden araştırmacılar tarafından çeşitli amaçlar için kullanılabilir; de, esas olarak 'sosyal araştırma' adı verilen araştırmalar için özellikle işlevseldir. Bu bağlamda, sosyal açıdan anlamlı değişkenlere göre soruşturmalar yapabilmeye imkan vermektedir. Dolayısıyla 'nitel veri analizi programı' terimi, bazı linguistik soruşturmalar için geliştirilmiş olup, 'kelime sayımı'nın ve buna bağlı istatistiksel hesaplamaların temel önemde olduğu nicel içerik analizine imkan veren programlar için kullanılmamaktadır. Çünkü daha önce de ifade edildiği üzere, 'sayısal' bulgular elde etmek ya da verileri 'sayısal-laştırmak' yerine; 'anlamları' keşfetmek üzere "kodlama yapmak, kategoriler oluşturmak ve kategoriler arasında ilişkiler, bağlantılar kurmak ya da kurulan ilişki ve bağlantıları sınamak" nitel veri analizinin amacına uygun temel işlevler olmaktadır.

Nitel veri analizine yönelik bilgisayar programları vasıtasıyla araştırmacıların en büyük kazançlarından biri de, geniş sayıda veri ile başa çıkabilme imkanı olmuştur. Metin formunda, önceden yapılandırılmamış verilerle başa çıkmanın zorluğu, örneklem konusunda 'sınırlandırıcı' bir tutuma girmeye yol açabilmektedir. Bunun dışında, kavramsal çerçevede ifade edildiği üzere 'genelleme', pozitivist anlayıştan farklı bir anlayışla da olsa nitel araştırmalarda gözetilen bir ölçüt olmaya devam etmektedir. Dolayısıyla, geniş sayıdaki verilerle başa çıkabilme işlevi bu bağlamda da önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, nitel veri analizine yönelik bilgisayar programları öncelikle analizi 'kolaylaştırıcı' bir işleve sahiptir. *Analizin asıl sahibi araştırmacının kendisidir* (tıpkı nicel veri analizinde olduğu gibi). Bununla birlikte bu tip programlar araştırmacılara, esneklik, hız ve sistematiklik kazandırmaktadır. Ayrıca, bilgisayar programı araştırmacıya, verilere yakın durma imkanı

*Nitel Araştırmalarda Veri Analiz Süreci ve Bilgisayar
Programlarının Katkıları*

vermesiyle *geçerlik*; analize tamlik ve kesinlik sağlamasıyla *güvenilirlik* ve geniş sayıda örnekleme başa çıkma imkanı sunmasıyla *genellenebilirlik* konularında önemli destek sağlamaktadır.

Son bir noktayı vurgulamak gerekirse, bu tip programları kullanmanın tek bir yolu yoktur. Çalışmamızda sunmaya ve somutlaştırmaya çalıştığımız gibi, nitel veri analizinin neliğine ilişkin açık bir fikre sahip oldukça bu programların işleyiş mantığını kavramak kolaylaşacaktır. Çünkü, günümüzde çok fazla sayıda nitel veri analizi programı bulunmaktaysa da, bunlardan üçü (ATLAS.ti, MAXqda ve NVivo) işlevlerinin gelişkinliği ve kullanımlarının yaygınlığı ile öne çıkmaktadır (Kelle, 2004). Dolayısıyla, bu üç programın da işleyiş mantığı aynı esaslara dayanmakta, ‘kullanım kolaylığı’ gibi hususlarda birbirlerinden farklılaşmaktadır*. Şimdi yukarıda vurguladığımız noktaya geri dönecek olursak, ‘bu tip programları kullanmanın tek bir yolu yoktur’ demekteki sebebimiz, araştırmanın gerek nitel veri analizi sürecindeki gerek bu tip programları kullanmadaki deneyim ve yaratıcılıklarına bağılı olarak programların işlevlerinin çeşitli amaçlarla kullanılabilir olacak oluşudur.

SUMMARY

In this study, the contributions of qualitative data analysis software to the qualitative analysis are discussed. To evaluate these contributions, it is essential to clarify common points in all kind of qualitative analysis.

Qualitative research methods vary according to methodological approaches. This variety reveals itself especially in reasoning, analysis process, aim of the analysis and in validity and reliability issues. Though these varieties take place in the realm of qualitative methodology, there are some common points that underlie all of the qualitative analysis practices. These are called “basic analytic processes” (Dey, 1993). Regardless of the reasoning (inductive, deductive) chosen in the qualitative analysis, the “basic analytical processes” can be detected in all kind of qualitative analysis (Wolcott, 1994; Miles ve Huberman, 1994; Dey, 1993). These analytic processes are *classification, linking and connecting*.

In the qualitative data analysis software market especially three software (MAXqda, NVivo, ATLAS.ti) are being used quite common. These software have almost the same functions to deal with qualitative data (Kelle, 2004) like “coding and retrieving”, “searching” and “modeling”. These func-

* Bu üç program için, Türkçe metnin analizine imkan verme konusu bugün artık sorun olmaktan çıkmıştır.

tions help the qualitative analyst to code and assign “data bites” to the categories regardless of identifying a definite amount to code. Thus, the data bite to be coded can be a word, a sentence or a paragraph. In other terms, these software make the contextualization and decontextualization process more flexible and faster. Also, there are some “linking” and “searching” facilities that helps researchers to associate or to create a connection among the categories. The hyperlink facility of these software move the analysis process at a further level, which is not possible when doing the analysis by hand.

Finally, qualitative data analysis software is a tool which helps researchers during the analysis and has contributions to basic analytical processes of the qualitative analysis. Besides, this tool can let the analysis to go further steps which cannot be possible when the analysis is carried by hand. Above all, these software also contributes to validity, reliability criteria of scientific knowledge.

KAYNAKÇA

- ALTHEIDE, D. L.
1996 **Qualitative Media Analysis**, Thousand Oaks: Sage Publications.
- BAZELEY, P. ve L. RICHARDS
2000 **The Nvivo Qualitative Project Book**, London: Sage Publications.
- CHARMAZ, K.
2006 **Constructing Grounded Theory**, London: Sage Publications
- COEFFEY, A., ve P. ATKINSON
1996 **Making Sense Of Qualitative Data**, London: Sage Publications.
- CRESWELL, J.W.
1998 **Qualitative Inquiry And Research Design: Choosing Among
Five Traditions**, London: Sage Publications.
- DENZIN, N.K., ve Y. S. LINCOLN (Eds.)
2003 **Collecting And Interpreting Qualitative Materials**, London: Sage
Publications.
- DEY, I.
1999 **Grounding Grounded Theory: Guidelines For Qualitative
Inquiry**, London: Academic Pres.
- DEY, I.
1993 **Qualitative Data Analysis**, London: Routledge.
- EISENHARDT, K.M.
2002 **Building Theories From Case Study Research**, A. Huberman, &
M.B. Miles. (Eds.) **The Qualitative Researcher's Companion** (s.5-
37). London: Sage Publications.
- FELDMAN, M.S.
1995 **Strategies For Interpreting Qualitative Data**, London: Sage
Publications.

- FIELDING, N.G., ve M. L. RAYMOND
1998 **Computer Analysis And Qualitative Research**, London: Sage Publications.
- FLICK, U.
2002 **An Introduction To Qualitative Research**, London: Sage Publications.
- FLICK, U., KARDORFF E., ve I. STEINKE (Eds.)
2004 **A Companion To Qualitative Research**, London: Sage Publications.
- GEERTZ, C.
1973 **Thick Description: Toward An Interpretive Theory Of Culture**, C. Geertz (Ed.). **The Interpretation Of Cultures**, (s. 3-30). New York: Basic Books.
- GIBBS, G.R.
2002 **Qualitative Data Analysis: Explorations With Nvivo**, Buckingham: Open University Pres.
- GLASER, B.G., ve A. L. STRAUSS
1967 **The Discovery Of Grounded Theory: Strategies For Qualitative Research**, Chicago: Adline.
- GUBA, E.G. ve Y. S. LINCOLN
1989 **Fourth Generation Evaluation**, Newbury Park: Oxford University Pres.
- HAMMERSLEY, M.
2002 **Ethnography And Realism**, A. Huberman, & M.B. Miles. (Eds.) **The Qualitative Researcher's Companion**, (65-84). London: Sage Publications.
- HUBERMAN, A.M. ve M. B. MILES
1984 **Innovation Up Close: How School Improvement Works**, New York: Plenum Pres.
- HUBERMAN, A. ve MILES, M.B.
2002 **The Qualitative Researcher's Companion**, London: Sage Publications.

*Nitel Araştırmalarda Veri Analiz Süreci ve Bilgisayar
Programlarının Katkıları*

- KELLE, U.
2004 **Computer-Assisted Analysis Of Qualitative Data**, U. Flick, , E. Kardorff & I. Steinke, (Eds.) (2004). **A Companion To Qualitative Research**, London: Sage Publications.
- KIRK, J., ve M. L. MILLER
1986 **Reliability And Validity in Qualitative Research**, London: Sage Publications.
- KOPALA, M.
1999 **Using Qualitative Methods In Psychology**, Thousand Oaks: Sage Publications.
- KUŞ, E.
2003 **Nitel-Nitel Araştırma Teknikleri: Sosyal Bilimlerde Araştırma Teknikleri, Nicel Mi Nitel Mi**, Ankara: Anı Yayıncılık.
- KVALE, S.
1995 **The Social Construction of Validity**, *Qualitative inquiry*, 1, 19-40.
- LINCOLN, Y.S., ve E. G. GUBA
2002 **Judging The Quality Of Case Study Reports**, A. Huberman, & M.B. Miles. (Eds.) **The Qualitative Researcher's Companion**, (205-217). London: Sage Publications.
- LOFLAND, J.
1995 **Analyzing Social Settings : A Guide To Qualitative Observation And Analysis**, Belmont: Wadsworth.
- LUCAS, W.
1974 **The Case Survey Method: Aggregating Case Experience**, Santa Monica, CA: Rand.
- MASON, J.
1996 **Qualitative Researching**, London: Sage Publications.
- MAYRING, P.
2000 **Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş**, Çev. A. Gümüş ve M.S. Durgun. Adana: Baki kitabevi.

MAXWELL, J.A.

2002 Understanding And Validity In Qualitative Research, A. Huberman, & M.B. Miles. (Eds.) **The Qualitative Researcher's Companion**, (37-65). London: Sage Publications.

MILES, M.B., ve A. M. HUBERMAN

1994 **An Expanded Source Book: Qualitative Data Analysis**, London: Sage Publications.

NOBLIT, G.W. ve R. D. HARE

1988 **Meta-Ethnography: Synthesizing Qualitative Studies**, Newbury Park, CA: Sage Publications.

NORTHCUTT, N.

2004 **Interactive Qualitative Analysis**, London: Sage Publications.

RAGIN, C.C.

1987 **The Comparative Method: Moving Beyond Qualitative And Quantitative Strategies**, Berkeley: University of California Pres.

RIESSMAN, C. K.

1993 **Narrative Analysis**, Newbury Park: Sage Publications.

SCHOFIELD, J.W.

2002 Increasing The Generalizability Of Qualitative Research, A. Huberman, & M.B. Miles (Eds.) **The Qualitative Researcher's Companion**, (171-205). London: Sage Publications.

SEALE, C.

1999 **The Quality Of Qualitative Research**, London: Sage Publications.

STEINKE, I.

2004 Quality criteria in qualitative research, U. Flick, , E. Kardorff & I. Steinke, (Eds.) (2004). **A Companion To Qualitative Research**. London: Sage Publications.

STRAUSS, A.L.

1987 **Qualitative Analysis For Social Scientists**, Cambridge: Cambridge University Pres

*Nitel Araştırmalarda Veri Analiz Süreci ve Bilgisayar
Programlarının Katkıları*

STRAUSS, A.L. ve J. CORBIN

1990 **Basics Of Qualitative Research, Grounded Theory Procedures
And Technics**, London: Sage Publications.

STRAUSS, A.L., & CORBIN, J.

1997 **Grounded Theory In Practice**, London: Sage Publications.

RICHARDS, L.

2002 **Using Nvivo İn Qualitative Research**, Melbourne: QSR.

TESCH, R.

1990 **Qualitative Research-Analysis Types And Software Tools**,
London: Falmer.

WEITZMAN, E. A. ,

2003 **Software And Qualitative Research**, N.K Denzin & Y.S. Lincoln
(Eds.). **Collecting and Interpreting Qualitative Materials**.
London: Sage Publications.

WEITZMAN, E.A., ve M. B. MILES

1995 **A Software Source Book: Computer Programs For Qualitative
Data Analysis**. London: Sage Publications.

WOLCOTT, H.F.

1994 **Transforming Qualitative Data: Description, Analysis And
Interpretation**, London: Sage Publications.

YIN, R.K., ve K. A. HEALD

1975 **Using The Case Survey Method To Anlayze Policy Studies**,
Administrative science quarterly, 20, 371-381.

YIN, R.

1994 **Case Study Research: Design And Methods**, Thousand Oaks, CA:
Sage Publications.

YENİKÖY'DE YAŞAYAN ARNAVUT GÖÇMENLER ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR ARAŞTIRMA

Cevdet Özdemir*

ÖZ

Yeniköy, Aydın ilinin Koçarlı ilçesine bağlı bir belediyedir. Yeniköy, etnik bakımdan birbirinden farklı iki grup olan Arnavutlar ve Yörüklerin birlikte yaşadığı bir beldedir. Arnavutlar ve Yörükler ayrı mahallelerde yerleşmişlerdir.

Nüfusun büyük bir çoğunluğunu Arnavutlar oluşturur. Genel olarak Arnavutların ana kültürle uyum sorunu yoktur. Arnavutlar gelenekleri ve görenekleriyle özgün bir toplumsal gruptur. Bu çalışmanın amacı, Arnavutların temel toplumsal-kültürel özelliklerini, gelenek ve göreneklerindeki başlıca değişimleri ve Türklerle ilişkilerini araştırmaktır. Ayrıca Türkler ve Arnavutlar arasındaki ilişkilerin Türkiye toplumsal yapısı açısından taşıdığı öneme dikkat çekmektir.

Bu araştırma yaklaşık iki yıl sürdürülen görüşmeler neticesinde tamamlanmıştır. Aynı zamanda fotoğraf ve kamera çekimlerinden de yararlanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Toplumsal Değişme, Arnavutlar

YENİKÖY ALBANIANS

ABSTRACT

Yeniköy is municipality located in Koçarlı district of Aydın. Yeniköy is a place in which two different ethnic groups, Albanians and Yörüks, live together. However, each has concentrated in two distinct neighbourhoods.

The majority of the population in Yeniköy consists of Albanians. In general they form a distinctive social group with their own customs and

* Yard. Doç. Dr. Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

*Yeniköy'de Yaşayan Arnavut Göçmenler Üzerine
Sosyolojik Bir Araştırma*

traditions. The aim of the research is to investigate the main cultural characteristics of Albanians; their historically changing positions, their relationship to Turkish population and major changes in their traditions and costumes. Moreover, this research aims at attracting some attention to the importance of the relationship between Albanians and Turks in terms of the Turkish social structure.

The research was carried out between 2002-2004. Interviews were mainly used for collecting data. In addition, during the fieldwork we have taken photographs and made some video recordings. Both were used for the purpose of collecting data.

Key Words: *Social Change, Albanians*

1. GİRİŞ

Yeniköy, Aydın'ın Koçarlı ilçesine bağlı bir belediyedir. Yeniköy'ün güneyinde Kocatepe, doğusunda Kilise Tepesi, batısında Vakıf Dağı ve De-de Tepesi bulunur. Kuzeyinde ise verimli topraklarıyla Menderes Ovası yer alır.

Belde nüfusu yaklaşık 3.000 kişidir. Nüfus yapısı iki ana toplumsal gruptan oluşur; Arnavutlar ve Yörükler. Nüfusun yaklaşık üçte ikisini Arnavutlar oluşturur.

Yeniköy sosyolojik açıdan incelenmeye değer bir belde olduğu kadar antropoloji, dilbilim, etnoloji ve sosyal psikoloji gibi disiplinler için de ilginç olabilecek bir sosyal dokuya sahiptir. Çünkü Yeniköy tarih, etnik yapı, rekabet, kimlik ve dil gibi çeşitli konularda araştırmalar gerçekleştirmek için özgün bir yerdir.

Her toplum dili, dini, kültürü ve milli özellikleri bakımından diğerlerinden farklıdır. Tarihsel süreçte gerçekleşen savaşlar, göçler, istilalar gibi olaylar nedeniyle toplumlar ve topluluklar birbiriyle karışmıştır. Böylece ana sosyal yapılar dil, din, kültür veya milliyetleri bakımından farklı daha küçük topluluklar dâhil olmuşlardır. Dünyanın diğer ülkelerinde olduğu gibi, Türkiye'de de etnik ve dini açıdan birbirinden farklı özelliklere sahip çeşitli alt toplumsal kategoriler bulunmaktadır. Türkiye'de sadece etnik açıdan 32 etnik grup olduğu düşünülürse (Türkdoğan, 1994:676) Türkiye sosyal yapısının kültürel zenginliği daha iyi görülebilir.

Günümüzde sosyal bilimciler ortak sosyal kimlikle ilgili referansları daha esnek çerçevede değerlendirme eğilimindedirler. Sosyal kimlik tartışmaları genellikle etnik grup, etnisite, etniklik gibi kavramlar üzerinden sür-

dürülmektedir. Önceleri antropolojinin ilgi alanında yer alan etnik grup çalışmaları son zamanlarda sosyolojinin de ilgilendiği temel konular arasında yerini almıştır. Sosyal bilimlerde etnik grup ve etniklik kavramları daha çok kültürel farklılıklar bağlamında kullanılır. Etnik grup dendiğinde, "...bireyin kendisini, kendisi gibi olan diğerlerinden biri olarak görmesini sağlayan sosyal kolektif kimlik oluşumu.." akla gelir. Bu şekilde etnik bir özelliğe sahip gruplar kendilerini diğerlerinden ayrı gördükleri gibi (Fenton, 1999: 5-9) başkaları da onları farklı görürler (Doğan, 2002:300). Bu bağlamda Türkiye’de yaşayan Arnavutlar etnik gruptur.

Bu çalışmanın iki temel amacı vardır; (1) Yeniköy’de yaşayan Arnavutların yaşam tarzlarından kesitler sunmak, (2) Arnavutlar hakkında toplumun bilgilenmesini sağlamak. Adnan Menderes Üniversitesi Rektörlüğü ve Koçarlı Kaymakamlığı’ndan araştırma izni alınmasını takiben, Eylül 2002’de başlayan araştırma iki yılda tamamlanmıştır.

Öncelikle belediye başkanı ve muhtar gibi yerel temsilcilerle görüşüldü. Elde edilen ön bilgiler çerçevesinde görüşme formu oluşturularak pilot uygulama yapıldı. Pilot uygulama sonrası görüşme formundaki hata ve eksikler giderildi ve görüşme formuna son şekli verildi. Araştırmada ağırlık görüşme tekniğine verildi, bununla birlikte fotoğraflardan ve kamera çekimlerinden de faydalanılmıştır. Araştırma genelde Arnavutların kendilerini tanımlamaları ve kendilerini algılama biçimleri üzerinden yürütüldüğü için emik bir yaklaşımdır. Bölgedeki toplumsal doku bir yabancı için ev ziyaretlerine izin vermediğinden görüşmeler kahvehane, büro gibi yerlerde tesadüfî zamanlarda gerçekleştirildi. Örneklemin yapısı “kolay ulaşılabilir durum örnekleme” (Yıldırım ve Şimşek, 2005:113) çerçevesinde yapılandırıldı. Örneklem büyüklüğü elli kişidir. Katılımcıların tamamı erkektir. Beldenin tutucu bir toplumsal yapıda olması nedeniyle kadınlarla görüşmeler yapılamaması çalışmanın önemli sınırlılıklarından biridir.

2. TARİHÇE

2.1.Arnavutlar

Arnavutların kökeni Balkan Yarımadası’na en erken yerleşen topluluklardan biri olan, Hind-Avrupa asıllı İleryalılardır. İleryalılar pek çok kabileden oluşuyordu; bunlardan biri de Albanoi’lerdi. Albanoi’lerin yerleştikleri coğrafya bugünkü Arnavutluk’un kuzey-batısıydı ve yaşadıkları coğrafya Arbonan adıyla anılırdı. On ikinci yüzyıldan itibaren İleryalılar Arnavut adını aldılar (Bozoaba, 1997:23).

Balkanlar etnik ve kültürel açıdan oldukça farklı toplumlara ev sahipliği yapmıştır. Tarih boyunca Thraklar, İlyeryalılar (Illyrians), Dorlar, Vandal-lar, Vikingler, Gotlar, Romalılar, Slavlar ve dördüncü yüzyıldan sonra da çeşitli Türk boyları (Hun, Avar, Bulgar, Oğuz, Kuman ve Peçenek) bu coğrafyada yaşamışlardır (Hamzaoğlu, 2000:4; Norris, 1993:33; Udovicki, 1995:27).

2.2. Kosova, İslâm ve Türkler

Yeniköy'deki Arnavutlar Kosova'dan geldikleri için Kosova'daki Türk varlığının tarihçesi hakkında bazı bilgileri hatırlamamız yararlı olacaktır. Kosova'daki Türk varlığı Osmanlılardan öncesine uzanır. İlk Türk devletleri tarih sahnesine çıkmaya başladıktan sonra Hun Türklerinden çeşitli boylar Tuna Nehri kıyılarına kadar gelmişler ve bu topraklarda yerleşmişlerdir. Avarlar, Kumanlar, Peçenekler bu Türk boyları arasında sayılmaktadır. Bunlardan bazıları Müslümanlığı benimsemişlerdi (Recepöğlu, 2001:216).

Osmanlı'nın batıya ilerleyişi 1354'te Gelibolu'nun fethi ile başlar (Carter,1995:263). 1360'lı yıllarda Anadolu'dan gelen Türk akıncıları Meriç Nehri'ni aşarak iç kısımlara doğru ilerlemeyi sürdürdüler. Her akıncı grubun başında bir akıncı beyi vardı ve bu beyler Osmanlı Sultanına bağlıydılar. Osmanlı demek İslâm demektir. Balkanlarda yüzyıllarca sürece Osmanlı hâkimiyeti I. Murat'ın, Edirne'yi (1369/1377) Bizans İmparatorluğu'ndan almasıyla başlar. Osmanlı'nın batıya ilerlemesinde Kosova'nın alınması önemli bir aşamadır. Bu uğurda iki büyük savaş yapıldı; I.Kosova Savaşı (1389) ve II. Kosova Savaşı (1448). Bu savaşlarda Arnavutlar, Bosna Kralı Tvrtko ve Sırp Kralı Lazar'ın oluşturduğu Balkan Birliği saflarında Sırplarla yan yana Osmanlılara karşı savaştılar. Sırp bu olayı asla hatırlamak istemeyeceklerdir. Türkler 1482'de Hersek'i, 1463'te Bosna'yı ele geçirdi (Fine,1996: 406-407; Carter,1995:263; Türkoğlu, 2001:106,107; Ivanov, 1996: 71). On beşinci yüzyıldan itibaren Kosova bölgesi Osmanlı belgelerinde Sancak-i Arvanid olarak anılmaya başladı, daha sonra bütün Arnavutluk'u kapsayacak şekilde kullanıldı (Norris, 1993: 34-35).

Arnavutlar ve Osmanlılar arasındaki ilişkileri daha iyi anlayabilmek için Sırp ve Arnavutlar arasındaki ilişkilerin tarihsel boyutunu dikkate almak gerekir. On dördüncü yüzyılın sonlarına kadar Sırp ve Arnavutlar arasındaki ilişkiler iyiydi. Her iki topluluk da Hıristiyan'dı, aynı kiliselere gidiyor, aynı din adamlarına biat ediyorlardı. Fakat bir süre sonra iki toplum arasındaki iyi ilişkiler bozulmaya başladı. İlişkilerin bozulmasında, birincisi 1690'da ikincisi 1717-1737 yıllarında gerçekleşen iki büyük Sırp göçünün önemli etkisi olmuştur. Kosova'dan Avusturya ve Macaristan'a doğru gerçekleşen bu göçler sonucunda Kosova'daki Sırp nüfusu oldukça azalmıştı.

Pek çok Sırp bu süreçte kitleler halinde İslâm'a yönelmişti. Sırp nüfus yapısında kendi aleyhlerine olan bu duruma karşı tedbir olarak Osmanlı'nın değişik bölgelerinden nüfus takviyesi yaptılar. Bu sayede Kosova nüfusu on sekizinci yüzyıla kadar etnik açıdan aşırı bir dengesizlik göstermedi. Ancak on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru Arnavutlar kitleler halinde akın akın Kosova'ya gelmeye başladılar. Böylece Kosova'daki etnik nüfus dengesi Arnavutlar lehine bozuldu ve iki grup arasındaki ilişkiler daha da kötüleşti. İki taraf arasında karşılıklı saldırılar önü alınamaz bir tırmanışa geçti (Dragnich, 1995:37; Udovicki, 1995:21).

Osmanlılar fethedilen bölgelerde gerçekleştirdikleri ekonomik, kültürel ve politik uygulamalarla bir yandan Osmanlı kültürünün benimsenmesini sağladılar bir yandan da Osmanlıya karşı direnci zayıflattılar. Türk akıncıları savaş koşulları dışında bölgede yaşayan insanlara askeri müdahalelerde bulunmadılar. Vergisini veren herkes kendi toprağında özgürce yaşama hakkına sahipti. Bununla birlikte İslâm dinini yerli halka benimsetecek kültür politikaları da ihmal edilmemişti; camiler yapıldı, dini yayınlar çıkartıldı, dini amaçlı kurumlar oluşturuldu ve dini öğretimi veren okullar açıldı. Özellikle devşirme usulüyle Müslüman olmayan ahalinin çocukları İslâm-Türk kültürüne uygun şekilde yetiştirildiler. Bu şekilde, etnik bakımdan Türk olmayan fakat aldığı kültür bakımından Türk-İslâm zihniyetiyle yetişmiş bu çocuklar önemli devlet görevlerinde yer alabildiler. Bu uygulamanın en güzel örneği Sadrazam Mehmed Paşa'dır (Dragnich, 1995:36). Lewis'e göre (1993:5-9), Osmanlı'nın yönetim kademelerinde iktidar ve güç elde etmenin yolu Türkçe konuşmak ve Sünni İslâm'ı benimsemekten geçiyordu. Müslümanlık ve Türk dili, Türkler için olduğu kadar Araplar, Kürtler, Rumlar, Slavlar ve Arnavutlar için de güç elde etmenin bir aracıydı. Böylece dil ve din farklı toplumları birbirine bağlayan toplumsal harç işlevi görüyordu.

2.3. Balkanlarda Yeni Siyasi Yapılanma

On dokuzuncu yüzyıl Avrupa'sında, özellikle İngiltere'de doruğa çıkan sanayileşme, beraberinde milliyetçi fikirlerin güçlenmesine ve yaygınlaşmasına neden oldu. Bu milliyetçilik dalgası Balkan toplumlarını da içine alacak şekilde gittikçe etkili olmaya başladı. Ancak o dönemde milliyetçilik düşüncesi bugünkü anlamından biraz farklıydı. On dokuzuncu yüzyıl edebiyatında bir millettense söz edildiğinde, tarihin derinliklerinden gelen köklü ve büyük imparatorluklar kurmuş topluluklar anlaşılıyordu. Bu imparatorlukların egemen oldukları coğrafyada kullanılan dil, soylular, bürokratlar ve elçiler, imparatorlukların önemli bileşenlerini oluşturuyordu. Bu dönemde millet olabilmenin belirleyici ilkesi imparatorluğun büyüklüğüydü. Küçük toplu-

*Yeniköy'de Yaşayan Arnavut Göçmenler Üzerine
Sosyolojik Bir Araştırma*

lukların hiçbir önemi yoktu. Ancak toplumların değişen sosyal ve teknik koşulları (gittikçe ilerleyen sanayi bölgeleri, genişleyen pazarlar, demiryolları, büyük tiyatrolar, muhteşem büyüklükte mağazalar, telefonlar) millet ve devlet gibi kavramların içeriğini değiştirmekte gecikmedi. Artık çeşitli küçük topluluklar bağımsız milli devletler olarak tarih sahnesinde yer almak istiyorlardı. Dünya toplumlarının kaderini önemli ölçüde tayin edecek olan Wilson Prensipleri Avrupa'da milliyetçi hareketlerin kökleşmesine ve yaygınlaşmasına neden oldu. Wilson Prensiplerinin temelinde her ulusun kendi geleceğini tayin etme hakkı vardı. Milliyetçilik rüzgarlarının etkisiyle, çok geçmeden, Avrupa haritası yeniden şekillendi ve yirmi yeni devlet kuruldu; Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Çekoslovakya, Polonya, ve Belçika vd. (Ridgey ve Udovicki, 1995:10-11).

Arnavutlar 10 Haziran 1878'de 300 delegeden oluşan bir kongre¹ topladılar. Modern Arnavut milliyetçiliğinin temelleri bu kongrede atıldı. Kongrede "Prizren Birliği" kuruldu ve Prizren Birliği Programı" kabul edildi. Prizren Birliği vergi toplama ve eğitim gibi temel işlerin Arnavutlar tarafından yapılmasına olanak tanıyan bir özerklik istiyordu. Ancak Berlin Kongresi'nde bu istekleri kabul edilmedi (Türkoğlu, 2001:109) ve Sırplarla Arnavutlar arasında sürekli çatışmaya yol açacak olan Kosova sorunu başlamış oldu (Vicker, 1998:1). Dragnich'e göre (1995:38), bu birliğin amacı Arnavut milli bilincini geliştirmek ve büyük bir Arnavutluk devleti kurmaktır. Ancak Prizren Birliği Arnavut kabile reislerinden oluşmuştu. Birlik üyelerinin çoğu kendi kişisel çıkarlarını ön planda tuttuklarından "Büyük Arnavutluk" projesi başarıya ulaşamadı. II. Abdülhamit birliğin bu yapısını bildiği için iç çekişmeleri körükleyen politikalar uygulamış, nihayet Prizren Birliği 1881'de Osmanlı tarafından tamamen ilga edilmiştir (Türkoğlu, 2001:109).

Arnavutlar gibi Sırp da sınırları yeniden çizilen Avrupa'da güçlü bir milli devlet kurmak istiyorlardı. Sırp bu niyetlerle 1912-13 Balkan Savaşlarına katıldılar (Ridgey ve Udovicki, 1995:11). Bu savaşlar sonucunda küçük bir Sırp Krallığı kuruldu ve Kosova bu Krallığın sınırları içinde kaldı (İvanov, 1996:71). Ancak bu durum fazla uzun sürmedi. Güney Slavları (Hırvatlar, Sırp ve Slovenler) birleştirme isteği, Osmanlı İmparatorluğunun çöküşü ve Habsburg İmparatorluğunun zayıflaması gibi ortaya çıkan yeni sosyal ve siyasal kimi koşullar Sırp Krallığı'nın sonunu hazırladı. Onun

¹ Bu kongre 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında düzenlenen Berlin Kongresinden üç gün öncesine rastlar. Berlin Kongresi sonucunda Osmanlı Balkanlardaki toprağının 2/3'ünü, nüfusunun 1/5'ini terk etmek zorunda kaldı. 1875-78 yıllarında, binlerce Müslüman ve Türk öldürüldü, malları yağma edildi, evleri barakları yıkıldı. Bu dönemde bir milyondan fazla Müslüman ve Türk Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kalmıştır (D.E.Eremecv'den aktaran Hamzaoğlu, 2000:136).

yerine 01 Aralık 1918'de Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı kuruldu. Bu devletin adı 1929'da Yugoslavya olarak değiştirildi (Dragnich, 1995:46; Hamzaoğlu, 2000:44).

Arnavutluk 1926'da bağımsızlığını ilan etmiş bir devlettir. Ancak, Arnavutluk bağımsızlığını ilan ettiğinde Yugoslavya sınırları içinde 500.000 Arnavut kalmıştı. Yugoslavya 1918-1941 yılları arasında nüfus dengesini Sırp-lar lehine çevirmek için yoğun bir çaba göstermiştir. Bu çabalar sonucunda 300.000 Arnavut, Kosova'dan göçmeye zorlanmış ve aynı zamanda da bölgeye 60.000 Sırp yerleştirilmiştir (Ivanov,1996:71; Türkoğlu, 2001:109-110). İkinci Dünya Savaşı yıllarında ise nüfus dengelerinin aksi yönde değiştiği görülür. Savaş boyunca İtalya, Almanya ve Bulgaristan değişik tarihlerde Kosova, Makedonya ve Arnavutluk'a hükmetmişlerdir. Sırp-lara göre, bu dönemde 80-100 bin Arnavut Kosova'ya yerleştirilmiş, buna karşın 150.000 Sırp ve Karadağlı Kosova'dan çıkarılmıştır (Türkoğlu, 2001:110). Bu dönemde Kosova'nın bağımsızlığını isteyen düşünceler aydınlar arasında yaygınlaşmaya başlamıştır.

2.4. Türkiye'ye Göç

İnsan toplumlarında göç insanlık tarihi kadar eskiye uzanan bir toplumsal olgudur. Göçün tanımı konusunda farklı görüşler olmakla birlikte vurgu ya insanların coğrafi hareketliliğine ya da bir toplumsal/kültürel bir ortamdan başka bir toplumsal/kültürel ortama geçmeye yöneliktir (Yalçın, 2004: 2-21). Göçlerin arkasında yatan nedenler sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi-sidir.

Balkanlarda ortaya çıkan bağımsızlık hareketleri, bölgede yaşayan insanların savaş ve acı dolu günlere sürüklemiştir. Bu süreçte Balkanlardan Türkiye'ye büyük kitleler halinde göçler yaşanmıştır. Bu göç hareketi Türkiye'nin sosyal yapılanmasında önemli sonuçlar yaratmıştır. İlk durak genellikle İstanbul'du. Göçmenler buradan karayolu, demiryolu veya denizyolu ile Anadolu'nun içlerine doğru ilerlemişlerdir. Elbette bu göçler çok güç koşullar altında gerçekleşmiştir. O günlerde yaşanan manzaraları hakkında Daily Telegraph gazetesi muhabiri şöyle yazmıştır: "Bu bedbaht insanların dıçar oldukları sefaleti tasvir etmek mümkün değildir. Bunların hemen cümlesinin erkekleri ya muhârebede, ya da vahşi komitacılar ve yerli Rum ve Bulgar Hıristiyanları tarafından katledilmişlerdir (Halaçoğlu, 1994:40). Konumuz tarihsel ayrıntılara girmemize izin vermediğinden gelen göçmenlerin çoğunun Bursa, İzmir ve Bandırma'ya yönlendirildiklerini belirtmekle yetiniyoruz. Bu göç dalgasında yaklaşık 200 bin kişinin İstanbul'a gelmiş; yaklaşık 500 bin Müslüman ve Türk ise Balkan Savaşları boyunca diğer toplumların zulümleri altında öldürülmüşlerdir. Bu göçmenler arasında Selanik, Make-

*Yeniköy'de Yaşayan Arnavut Göçmenler Üzerine
Sosyolojik Bir Araştırma*

donya ve Sırbistan civarından gelenlerin sayısının 30-40 bin kişiyi bulduğu sanılmaktadır (Halaçoğlu, 1994:42-48).

3. YENİKÖY

Yeniköy eski bir Rum köyüdür. Kurtuluş Savaşı zaferle sonuçlandığında Rumlar bölgeyi tamamen terk etmişlerdir. Bugün Yeniköy'ün özellikle doğu mahallerinde halen kullanılan eski Rum evleri bulunmaktadır.

Rumlar bölgeyi terk ettikten sonra Yeniköy'ün toplumsal yapısının şekillenmesinde iki olay belirleyici olmuştur. Birincisi Mazın Dağı (Çine'de bir dağ) ve Akdağ (Afyon) bölgesinde göçebe hayatı yaşayan ve hayvancılıkla geçimlerini sağlayan Yörüklerin bölgeye gelmesi; ikincisi ise Kurtuluş Savaşı koşullarında Anadolu'ya göçen Arnavutların bölgeye yerleştirilmele-ridir.

Görüşmelerden edindiğimiz bilgilere göre, Arnavutlar 1923'de Yeniköy'e geldiklerinde 16 haneden oluşan görece küçük bir grupmuş. Her hane başına 25 ağaç verilmiş. O dönemde bölge topraklarının çoğu Fotiyatis adında bir Rum'a aitmiş. Devletin Yunanistan'la yürüttüğu mübadele anlaşmaları sonucu bu araziler kamuya geçmiş ve Arnavutlara 15 yıl vade ile taksitle satılmıştır. Borcunu ödeyebilen bu topraklarda kalmış, ödeyemeyenler başka yerlere gitmiştir.

3.1. Yeniköy'ün Belediye Olması

Fettah Günay² 1969 yılında muhtar seçildiğinde beldenin belediye olması gerektiğini söyler ve Yeniköylüler bu fikri benimserler. Böylece belediye olma yönündeki girişimler başlar. Fettah Günay'ın yoğun çabaları sonuç verir ve Yeniköy aynı yıl belediye olur. İlk belediye başkanlığı seçimini de Fettah Günay kazanır.

DİE'nin 2000 nüfus istatistiklerine göre Yeniköy'ün nüfusu 2485'i kadın 2689'u erkek olmak üzere toplam 5174 kişidir. Ancak gerçekte Yeniköy nüfusu yaklaşık 3000 kişidir.³ Arnavutların ve Yörükler ayrı mahallelerde

² Fettah Günay atıcılık sporunda milli olmuş ve ülkemizi kendi alanında başarıyla temsil etmiş bir sporcudur. Uluslararası yarışmalarda madalyalar almış biri olarak Yeniköylüler tarafından halen çok sevilen ve rahmetle anılan biridir

³ Nüfus istatistikleriyle gerçek nüfus arasındaki fark Türkiye'deki genel bir sorundan kaynaklanmaktadır. Bilindiği gibi belediyeler nüfusa göre belirlenen miktarlarda devletten ödenek almaktadırlar. Bu nedenle belediyeler nüfuslarını fazla göstermek için hukuki olmayan yollara başvurarak bölgelerinde daha fazla nüfus varmış gibi göstermektedirler.

yerleşmişlerdir. Beldede üç mahalle vardır; Cumhuriyet Mahallesi, Büyük Menderes Mahallesi ve Hürriyet Mahallesi. İlk iki mahallede Arnavutlar üçüncü mahallede ise Yörükler yaşar.

3.1. 1. Yeniköy'deki Kamu Kurum ve Kuruluşları

Yeniköy Belediyesi: 1969'da kuruldu. İlk Belediye Başkanı Fettah Günay'dır. 1991'den itibaren Belediyenin 15'i memur 15'i işçi olmak üzere toplam 30 personeli vardır.

Hürriyet İlköğretim Okulu: Yeniköy'de ilkokul düzeyinde eğitim ve öğretim 1935 yılında başlamıştır. Bina yetersiz olduğu için 1958 yılında halk kendi gücüyle yeni bir okulun inşaatına başlamış, 1960-61 öğretim yılında yeni okul hizmete girmiştir. Bölgede ortaöğretimin başlaması ise 1979 yılına rastlar. 1994 yılında ülke çapında sekiz yıllık eğitim uygulamasının başlaması nedeniyle iki okul birleştirilmiştir.

Yeniköy Sağlık Ocağı: İlk sağlık ocağı 1970 yılında bir ebe ile hizmete başlamıştır. 1986 yılında Belediye'nin zemin katında Sağlık Ocağı açıldığında kasabaya ilk defa bir doktor kadrolu olarak beldede görev almıştır. 1989 Mayıs'ından itibaren Bıyıklı-Söke yolu üzerinde bugünkü binasında hizmet vermeyi sürdürmektedir.

Postane: İlk olarak 1972 yılında Büyük Menderes Mahallesi camisinin karşısında bir dükkânda Fettah Günay'ın girişimleri neticesinde açıldı. Daha Sonra Belediye Hizmet binasının alt katına, oradan da şimdiki hizmet binasına taşınmıştır.

TEK: 1985 yılında faaliyete geçmiştir. Belediyede kadrolu çalışan bazı işçi ve memurlar bu kuruluşa nakledilmiştir.

Kız Kuran Kursu: Kursun arsası 1976'da alınmış, 1978'de zemin katı tamamlanmış aynı yıl Diyanet İşleri'ne bağlanarak Atatürk caddesi üzerinde hizmete başlamıştır.

Büyük Menderes Camisi ve Koruma Derneği: 1953 yılında yapılmış bir camidir. Caminin bir de koruma derneği bulunmaktadır.

Hürriyet Mahallesi Camisi: Artan nüfus karşısında Büyük Menderes Camisi beldenin ihtiyacını karşılayamaz hale gelince 1960 yılında ibadete açılmıştır.

Yeniköy Gençlik ve Spor Kulübü Derneği: 1960 yılında kurulan kulüp iki dalda aktif olarak faaliyet göstermektedir. Birincisi futbol, ikincisi avcılık ve atıcılıktır. Türkiye profesyonel ve amatör kümelere bazı önemli futbolcu-

lar bu kulüpten yetişmiştir. 1978 Yılından beri Birinci Amatör Küme'de bir futbol takımı bulunmaktadır. Beldede 1989 yılında inşaatına başlanıp 1991-1992 sezonunda hizmete açılan bir stadyum bulunmaktadır. Bu stadın etrafı tel örgülerle çevrili ve bir açık seyirci tribün vardır.

Bu kulübün Yeniköy camiasında özel bir önemi vardır. Kulüp yönetiminde olmak, kulüp başkanı olmak kişisel olduğu kadar siyasal hesaplaşmaların görüldüğü bir seçim havasında geçer. Kulüpte etkin olan taraf diğerlerine önemli bir mevzi kazanmış kabul edilir.

Yeniköy Avcılık ve Atıcılık Spor Kulübü Derneği: 1979 yılında kurulmuştur. Kurucu başkanı Fettah Günay'dır. 1970 yılında bir atış poligonu yapılmış, 1991'de adı Fettah Günay Atış Poligonu olarak değiştirilmiştir.

Yeniköy Esnaf ve Sanatkârlar Derneği: 1974 yılında kurulmuştur, Çiftçi Mallarını Koruma Başkanlığı: Belediye teşkilatının kurulduğu yıl faaliyete başlamıştır. Çiftçilerin mallarını korumak esas işlevidir. İki kır bekçisi bulunmaktadır.

3.2. Yeniköy'de Toplumsal-Kültürel Yaşam

Yeniköy Belediye binası iki katlı olup ön cephesi kuzeye bakmaktadır. Belediye binasını⁴ Yeniköy meydanına bağlayan yaklaşık 20-25 metrelik bir yaya yolu vardır. Bu yol, belediye binasının önündeki büyük çam ağaçlarının olduğu bahçeyi ikiye böler. Bu yol bir anlamda Arnavutlarla Yörükler arasındaki sosyal ve kültürel bölünmüşlüğü simgeler. Belediye binasının alt katında kiraya verilmiş küçük bir iki dükkânın yanı sıra iki de kahvehane vardır. Bunlar binanın doğu ve batı köşelerinde yer alırlar. Batı cephesinde bulunan "Meydan Kırathanesi" Yörüklerin, "Cumhuriyet Kırathanesi" Arnavutlarıdır. Herkes kendi kahvehanesine gider, kimin hangi kahveye gideceğini düzenleyen kesin kural ve sınırlamalar olmamakla birlikte herkes gideceği kahveyi iyi bilir. Bir Yörük Arnavut kahvesine oturup çay içebilir, kimse buna tepki göstermez. Aynı durum tersi için de geçerlidir. Ancak yine de herkes kendi kahvesine gitme eğilimindedir.

Her toplumun kendine özgü bir kültürü vardır. Kültür ister istemez içinde yer aldığımız bir sosyal gerçekliktir. Kültür sözcüğünün kökü Latince Cultura'dır ve ekip-biçmek anlamına gelir. Sözcüğün Fransızcasının (Culture) Türkçe okunuşuyla dilimize "kültür" olarak girmiştir (Arslantürk ve Amman, 2001:225). Williams, Kroeber ve Kluckhohn'a göre, kültür

⁴ 2006 yılında Belediye tarafından yeni çevre düzenlemesi yapılmıştır.

sözcüğü önceleri bir ürün elde etmeye dönük faaliyetleri ifade etmek için (tahıl üretmek veya hayvan yetiştirmek) kullanılmaya başlamış, ancak sonradan bir toplumsal yaşam biçiminde egemen olan ortak bilinci ifade etmek için kullanılmıştır. Herder ise, kültürü farklı toplumsal yaşam tarzlarını ima etmek için kullanmıştır (Williams 1993:8). Herhangi bir toplumun kültüründen söz ettiğimiz zaman çok geniş ve kapsamlı bir sisteme atıfta bulunmuş oluruz. O toplumun dini, ahlâkı, ekonomisi, hukuku, bilim ve teknolojisi, siyasi yapısı, gelenek ve görenekleri kültür sistemi kapsamında yer alır. Bununla birlikte her kültürel sistem farklı alt kültürlerin oluşturduğu bir bütünlüktür. Hiçbir kültür tek tip ve bütün topluma aynı şekilde nüfuz etmiş değildir. Bir toplumun kültüründen bahsettiğimizde, aslında, o topluma ait farklı pek çok alt kültürleri kapsayan çok geniş bir kültürel sisteme işaret ederiz. Arnavutlar da Türkiye sosyal yapısına ait kültür bütününde alt kültürel bir kategoriye temsil eder.

Toplumsal kimlikler kültürel bir ortamda hayat bulurlar. Kültür, toplumsal kimliklerin kabıdır. İnsanlar kendi yaşam biçimlerini bağlı oldukları toplumsal kimliklere göre yaşarlar. Aynı kültür içinde pek çok alt toplumsal kimlik oluşabilir; Türk kültürü içinde, Alevilik, Bektaşilik ve Sünnilik gibi alt toplumsal kimlikler vardır. O halde, farklı toplumsal kimlikler daha geniş bir üst kimlik içinde hayat bulurlar. Bu bağlamda Arnavutlar için üç temel kimlik vardır; Arnavutluk, Türklük ve Müslümanlık. Edindiğimiz izlenimlere göre İslâm daha güçlü bir kimlik olarak algılanmakla birlikte bu üç kimlikten biri diğerine feda edilmez. Bunun en somut örneği Arnavutlarda daha yakın zamanlara kadar edilen yemindir. Arnavutlar, Türklük ve Müslümanlığı o kadar içselleştirmişlerdi ki bir Arnavut karşısındakinin sözüne itimat etmediğinde ondan “Türksen doğruyu söyle” veya “yalan söylüyorsam Türk olmayayım” anlamında bir yemin etmesini isterdi.

Arnavutlar ve Yörüklerin birlikte yaşamaya başlaması, doğal olarak iki grup arasında kültürel etkileşim sürecini beraberinde getirmiştir ki, bu zincir geçim kaynaklarından mutfığa kadar uzanır. Bu kültürel alışverişin en önemli örneklerinden biri Yörüklerin tarıma yönelmelerinde görülür. Yeniköy’e yerleşmeden önce Yörüklerin geçim tarzı göçebelik olduğundan tarım kültürünü bilmiyorlarmış. Yeniköy’e yerleşip, Arnavutlarla birlikte yaşamaya başladıklarında tarım yapmayı öğrenmişler. Hatta bu konuda Yörükler arasında şöyle bir rivayet bile var; “Yörüğün biri kırsal alanda koyun güderken köylüsü Arnavut’un eliyle toprağa bazı şeyler serpiştirdiğini görür ve ona ne yaptığını sorar, bunun üzerine Arnavut, ‘tohum atıyorum, bunlardan ürün alacağım’ der. Yörük bu sözlere inanmaz, ‘hadi oradan’ der.”

Arnavutlar temizliğe çok önem verirler. Ahır temizleyen, tarlada toz toprak içinde çalışan bir Arnavut eve geldiğinde vücut temizliğini yaptıktan

*Yeniköy'de Yaşayan Arnavut Göçmenler Üzerine
Sosyolojik Bir Araştırma*

sonra sokağa çıkar. Arnavutlar temiz ve bakımlı görünmeye özen gösterirler. Herkes evinin önünü temiz tutmaya çalışır. Sokaklara gelişigüzel çöp atılmaz. Sokak aralarında her 10-15 metrede bir evlerin önünde çöp varilleri vardır⁵. Ancak alt yapı eksikliği nedeniyle bazı sokaklarda atık sular yüzeyde kalmaktadır. Bu durum yaz aylarında kokuya ve sinek türemesine neden olmaktadır.

Arnavutlar beldeye gelen bir yabancıya karşı çok misafirperver ve sıcak davranırlar. Sokaklarında bir yabancı gördüklerinde en az birkaç kişi ona "hoş geldiniz" der, halini hatırlar sorarlar; bir sorunu varsa yardımcı olmaya çalışırlar⁶.

Arnavutlar arasında sıkı bir dayanışma kültürü vardır. Bir Arnavut zorda kaldığında hep birlikte yardım ederler. Yeniköy'den Aydın'a İzmir'e İstanbul'a kadar ihtiyaç olduğunda her türlü dayanışma biçimi sergilenir. Bununla birlikte bu dayanışma kültürünün eskiye göre zayıfladığı yönünde bir görüş oldukça yaygındır.

Arnavutlarla Yörüklerin birbirleriyle komşuluk ilişkileri nispeten zayıftır. Arnavut ailelerin Yörük ailelerle komşuluk etmeleri nadir rastlanan durumlardır.

Arnavut aileler erkek çocuklarını İslâmi geleneklere göre sünnet ettirirler. Sünnet törenleri genelden pek bir farklılık göstermez. Sünnet düğünleri çok şenlikli geçer, çocuklar arabalarla gezdirilir. Davul zurna eşliğinde sünnet ettirilen çocuğun evinin önünde eğlence tertip edilir. Eğlence bittikten sonra çocuk sünnet edilir.

Yeniköy Arnavutları asker uğurlamayı severler. Son zamanlarda yaygın olan modaya göre, askere gidecek gençler arkadaşlarıyla birlikte Türk Bayrakları asılı arabalarla konvoy oluşturup Aydın'a kadar gidip, şehir turu atarlar. Konvoy halinde giderken arabalar kornalarını çalar. Gençlerin asker uğurlama eğlenceleri gece geç saatlere kadar sürer.

Yeniköy'de genel olarak güvenli bir sosyal ortam gözlenir. Suç olaylarına nadir rastlanır. Belde insanları genellikle birbirlerinin hukukunu gözetirler. Koçarlı Jandarma Bölge Komutanlığı'ndan aldığımız bilgilere göre, her yıl kolluk kuvvetlerine intikal eden adli olay sayısı 5-6'dır. İnsanlar arasında geleneksel sosyal kontrol süreçlerini canlılığını korumaktadır.

⁵ 2006 yılında yeni çevre düzenlemesi yapılmış, meydan ışklandırılmış ve küçük çöp kutuları yerleştirilmiştir.

⁶ Yeniköy'e her gittiğimde bana gösterdikleri sıcak ilgiden dolayı bütün Yeniköylülere teşekkür ediyorum.

Çok eskiden Arnavut kültüründe kan davaları sıkça yaşanmış. Fakat bugün için Yeniköy Arnavutlarında kan davası güden aile yoktur. Bundan yaklaşık 50 yıl önce kan davası nedeniyle sadece bir cinayet olayı bildirilmiştir.

Türkiye’de yaşayan Arnavutların sayısı konusunda net bilgiler yoktur. Görüştüğümüz kişilerden aldığımız bilgilere göre, Arnavutların yaşadıkları yerler genellikle Ankara (Aktaş), Adapazarı, Çanakkale, Samsun, Antalya (Arifiye), İzmir (Altındağ, Urla, Torbalı), Tokat (Niksar), İstanbul (Alibeyköy), Bursa, Elazığ, Konya (Akşehir), Manisa, Eskişehir, Rize Kütahya ve Aydın’dır (Yeniköy’den ayrı olarak Kuşadası, Söke, merkez ilçe).

Arnavutların Kosova’daki akrabalarıyla gönül bağı sürmektedir. Eskiden karşılıklı aile ziyaretleri sıkça gerçekleşmiş, fakat zamanla bu ziyaretler azalmıştır. Şimdilerde yalnızca birkaç aile Kosova’daki akrabalarıyla senede iki üç kez karşılıklı ziyaretler gerçekleştirmektedirler.

3.3. Kadın ve Aile

Kadının toplum ve aile içindeki rolünü belirleyen temel faktör ataerkil toplumsal yapıdır. Toplumda olduğu gibi ailede de baskın taraf erkeklerdir. Kadınlar mevcut duruma rıza (!) gösterirler. Eskiyle karşılaştırıldığında kadınlar bugünkü sosyal yaşamda daha özgür olduğu ifade edilmektedir. Ancak gözlemlerimize göre, eskisi kadar olmasa da kadınların sosyal yaşamda kendilerini yeterince özgür hissettikleri söylenemez. Kadınlar sanki bir resimdeki silik karakterler ya da nesnelere gibidirler. Onlardan ev kadını olmaları, çocuklarını büyütmeleri, namuslu olmaları, açık saçık giyinmemeleri, olur olmaz vakitte kendi başlarına bir yere gitmemeleri istenir. Sokakta, evde ve düğünlerde kadınların ağırbaşlı hareket etmeleri beklenir. Kadının yeri evidir. Kadınlara verilen değer ölçüsü onların bağ bahçe işlerinde çalıştırılmamasıdır. Hatta Yörükleri kadınları çalıştırdıkları için eleştirirler. Kadınları sinema, tiyatro ya da başka sanatsal etkinliklere götürmek kimsenin aklına gelmez.

Yeniköy’e ilk geldikleri yıllarda kadınlar siyah peçe giyer, bellerine kilime benzer bir örtü bağlarlarmış. Aynı dönemlerde Arnavut erkekleri de aşırı derecede kıskançmış. Sokakta yürüyen bir kadın karşısına erkek çıktığında hemen yolunu değiştirmiş. Günümüzde kadınlar genellikle geleneksel kçy yaşamına uygun bir şekilde giyinirler; başlarını, bele kadar inen, orta büyüklükte gri ve beyaz kareleri olan bir örtüyle kapatırlar; altına şalvar giyerler. Yüzleri tamamen açıktır. Bazı kadınlar ise sadece eşarpla başlarını örterler. Nadir de olsa ayak bileklerine kadar uzan siyah peçe giyenler vardır.

*Yeniköy'de Yaşayan Arnavut Göçmenler Üzerine
Sosyolojik Bir Araştırma*

Aile ve aileye ilişkin değerler sosyal yaşamda temel belirleyici bir rol oynar. Aile içindeki roller, ailenin kuruluşu gibi konularda kendi kültürlerinin sürdürülmesini çok önemsemektedirler. Ancak ailenin kuruluşuyla ilgili geleneklerde ciddi değişimler gözlenmektedir. Yaklaşık otuz kırk yıl öncesine kadar Arnavutlarda evlilikler görücü usulüne göre yapılır, kimin kiminle evleneceğine büyükler karar verirmiş. Şimdi ise, gençler genellikle anlaşarak evlenmektedirler. Bir başka ifadeyle, artık gençler evlilik konusunda kendileri karar vermektedirler. Ancak gençlerin anlaşarak evlenmeleri ebeveynleri tamamen dışta bırakan bir uygulama değildir. Aile büyükleri yine kız istemeye giderler, fakat bu daha çok bir usulü yerine getirmiş olmak için yapılır. Aileler aralarındaki anlaşmaya bağlı olarak evlenecek gençlerin ev kurmalarına maddi destekte bulunurlar. Kuşkusuz bu değişim sürecinde en önemli faktörler medya, iletişim ve ulaşım olanaklarındaki gelişmelerdir.

Evlilik yaşı kızlarda 17-18, erkeklerde 23-25'tir. Genellikle içten evlenme geçerlidir. Yaklaşık 20-30 yıl öncesine kadar bu gelenek katı bir şekilde uygulanmıştır. Ancak zamanla dıştan evlenmelerin yolu açılmıştır. Bugün için yaklaşık 50-60 civarında dışardan evlilikle kurulmuş aile vardır. Yörüklerle olan sosyal mesafe aile kurumunun kuruluşunda da kendini hissettirir. Arnavutlarda dıştan evlenmeler gittikçe yaygınlaşmasına rağmen Yörüklerle evlilikler hâlâ parmakla gösterilecek kadar azdır. Bunlardan biri de 20-25 yıl önce kız kaçırma şeklinde gerçekleşmiştir.

Arnavutlarda yakın akraba evliliği tabudur. Ancak sekizinci, dokuzuncu derece akrabalarla evliliklere rıza gösterilir. Daha yakın akrabalar arasında gerçekleşen evlilikler asla hoş karşılanmaz. Bu konuyla ilgili olarak Arnavutlar, Yörükleri yakın akraba evlilikleri yaptıkları için kınarlar. Arnavutlara göre, bu uygulamanın arkasında Yörüklerin "mal mülk bölünmesin" kaygısı vardır.

Aile içi şiddet kısmen vardır. Yaygın olmamakla birlikte ailelerde erkekler kadınlara karşı şiddet uygulamaktadırlar. Aile içinde erkeklerin kadınlara zaman zaman şiddet uyguladıkları katılımcılar tarafından ifade edilmiştir. Bazı erkekler kadına atılan bir iki tokadı şiddet bile saymazlar.

Kadınların sosyal yaşama katılmalarında yaşadıkları sorunlardan biri de kınagecesi gibi eğlencelerde yaşanır. Bu tip eğlenceler için kadınlara Belediye binasının yanındaki kapalı bir salon tahsis edilir. Salonda havalandırma sistemi olmadığı için, kadınlar Aydın'ın yaz aylarının bunaltıcı sıcağında kapalı mekâna mecbur bırakılırlar. Bu durumda eğlence neredeyse bir eziyete dönüşür.

Kadınların kınagecesi eğlenceleri bazı bakımlardan kendine özgüdür. Kına gecesinde yalnızca gelin, gelinlik giymez; beş altı yıl içinde evlenmiş

olan yeni gelinler de gelinlik kıyafetleriyle kınagecesine katılırlar. Gelinliklerin rengi beyaz, açık pembe, açık mavi veya sarı gibi renklerde olabilmektedir. Böylece 10-15 gelinlikli genç hanımlar, topluluğa daha renkli bir görünüm kazandırır. Oyunlarda daha çok arabesk müzik çalar. Kadınların eğlencelerine erkekler katılmaz. Yalnızca damat ilk başlarda kısa süre için gelir ve gelini dansa kaldırır. Damat ve gelin üç beş dakika dans ettikten sonra damat salondan ayrılır. Kadınlar genellikle rahat, süslü ve modern bir tarzda giyinmiş olarak eğlenceye katılırlar. Kadınlardan başları kapalı olan nadirdir, bunlar da ya orta yaşta ya da yaşlı kadınlardır. Kadınlar genellikle bir daire oluşturacak şekilde karşılıklı oynarlar. Oyun figürleri birbirine çok benzer, diğerlerinden farklı diyebileceğiniz bir oyun tarzı görülmez. Kollar yandan hafifçe dirseklerden yukarı doğru kırılmış olarak parmak şıklatılarak ve hafif ayak ritmi ile oynanır, oryantal veya kıvrak danslar yapılmaz. Oyunlarda zil veya kaşık gibi araçlar kullanılmaz. Kadınlar oyunlarında ciddi ve vakur görünmeye itina gösterirler. Arnavut kadınları kınagecelerinde ziynet eşyası olarak altın takılarını sergilemekten hoşlanırlar.

3.4. Mendil Geleneği

Arnavutlarda kız isteme “mendil geleneği” veya “elçi geleneği” olarak bilinir. Bu geleneğe göre, erkek tarafı istenecek kızın yakın akrabalarından birine (dayı, hala, amca gibi) durumu anlatır ve elçi olmasını ister. Elçi tayin edilen kişi, kızın ailesine bu isteği iletir. Kız tarafı, aile içinde bir durum değerlendirmesi yapar ve kararını verir. Eğer kızın ailesi karşı tarafın isteğine sıcak bakıyorsa elçi aracılığı ile erkek tarafına bir mendil gönderir. Mendili alan erkek tarafı elçi vasıtasıyla birkaç gün sonra kız istemeye gelmeleri için kızın ailesine yemeğe davet edilir. Bu yemeğe giderken erkek tarafını temsil grupta kızın dayısı, dayı yoksa amcasının olması şarttır. Yemekte her iki tarafın da yakın akrabaları bulunur. Kız tarafı gelen misafirlere 6-7 sofraya yemek hazırlar. Genellikle yemek listesinde şehriye çorbası veya un çorbası, fasulye, güveç (ya da başka bir etli yemek), hoşaf, yaprak sarması ve Arnavut böreği bulunur. Kızın ailesi açıkça evliliğe rıza gösterdiğini beyan ettiğinde, hemen o gece fiyo dedikleri eğlence tertip edilir.

Kız istemede başlık parası vardır, fakat bu zorlayıcı bir koşul değildir. Başlık parası kızın ihtiyaçları için harcanan bir hediye olarak algılanır. Erkek tarafı kıza belli takıları almakla mükelleftir. Takıların neler olacağı ailelerin gelir düzeyine ve karşılıklı anlaşmaya bağlıdır; geline 20-30 bilezik, beşi bir yerde, geline ve yakın akrabalarına iç çamaşırı, elbiselik kumaş ya da elbise vs. Eskiden takıların ekonomik maliyeti şimdikinden daha fazlaymış, sadece geline 8 kat tayyörlük kumaş alınmış.

3.5. Düğünler

Arnavutlarda evlilik düğünleri üç gün sürer. Düğünler kadınlar ve erkekler için ayrı yerlerde kurulur. Düğünlerde damat tarafı kız tarafına göre ön plandadır. Düğünün ilk günü, genelde olduğu gibi, kına gecesidir. Kına gecesi aynı gün hem erkek tarafında hem kız tarafında düzenlenir. Erkek tarafının kınagecesi damadın babasının evinin önünde yapılır. Kız tarafının kına gecesi ise daha önce bahsettiğimiz salonda yapılır.

Düğünler davullu zurnalı düzenlenir. Oyunlar ikili ya da gruplar şeklinde olabilmektedir. Gençler daha çok halay oynarlar. Gecede misafirlere alkol ikram edilmez, ama pek çok genç alkol almış halde kına gecesine katılır. Onların nerde ve nasıl içki içtiğini kimse bilmez! Kına gecelerinde bol bol silah (kuru sıkı tabanca, birkaç kişide gerçek silah bulunur) atılır. Bu düğünlerde maalesef küçük çocuklara bile silah atılmaktadır.

Düğünün ikinci günü gelin almaya gidilir. Sabah saat 10-11 gibi damat tarafı misafirlere yemek verir. Yemekler evin avlusunda komşu kadınların elbirliğiyle hazırlanır. Yemekler evin hemen önünde yola dizilen masalarda yenir. Masaların üstüne örtü olarak gazete serilir, oturmak için plastik sandalyeler kullanılır. Burada ihtiyaç duyulan malzemeler konu komşudan temin edilir. Sandalye ve masa kiralama yoktur⁷. Gelen misafirlerin hepsi erkektir. Aile olarak yemek davetine katılım söz konusu değildir. Düğün yemeklerinde genellikle etli nohut veya kuru fasulye yemeği, pilav, bir tepsi içinde hazır yufkadan yapılmış içsiz yağlı börek ve hoşaf olur.

Yemekten birkaç saat sonra gelin almaya gidilir. Önde yaşça büyük olanlar arkalarında gençler olmak üzere düğün alayı davul zurna eşliğinde kız evine doğru hareket eder. Gelin arabası en arkadan konvoyu izler. Gelin arabasına sadece bir iki otomobil eşlik eder. Konvoyun başında kınagecesinde de mihmandarlık yapan yaşça hatırı sayılır bir büyük, ucuna birkaç parça çiçekli elbiselik kumaş bağlanmış bir iki metre uzunluğunda sırığı, bayrak misali taşıyarak konvoyu öncülük eder. Bu esnada davul zurna zeybek veya Arnavutlara özgü halay havaları çalar, çalan müziğe göre ya zeybek oyunları oynanır ya da halay çekilir. Ancak ağırlık halay oyunundadır. Konvoy normal yürüme hızı ile on dakika sürecek yolu 4-5 saat sürede tamamlar. Gençler bu süre boyunca 25-30 metre uzunluğu bulan halay grubu oluşturarak oynarlar. Zaman zaman bazı noktaları durak kabul ederek buralarda daha

⁷ Aydın, merkez ilçede sokaklarda düğün âdeti oldukça yaygındır. Gerek masa sandalye kiralama gerekse yemek yapma konusunda ciddi düzeyde ticari kurumsallaşma vardır.

uzun süreli olarak eğlenirler. Düğün konvoyu ilerlerken gençler kurusıkı silahlarla havaya doğru ateş ederler. Düğün alayı kız evine yaklaştığında kız tarafından erkekler evin önünde sıraya dizilmiş halde gelenleri karşılar. Gelen misafirlerin bir bölümü evin önünde hazır edilen sandalyelere buyur edilir. Burada bir yandan sohbetler edilirken gençler halay çekmeyi, zeybek oynamayı sürdürürler. Buradaki eğlence yaklaşık yarım saat sürer. Gelin, baba evinden sessiz sedasız gelin arabasına bindirilir. Gelinin evden gelin arabasına bindirilmesi olabildiğince kısa sürede gerçekleşir. Bu esnada olağan dışı bir gösteriye ve şenlik belirtisine rastlanmaz. Gelin alındıktan sonra düğün alayı geldiği yoldan aynı şekilde geri döner.

Düğün konvoyu yeni evlenen çiftin oturacağı eve ulaştığında düğün sona ermek üzeredir. Eve yaklaşıldığında kumaşların bağlı olduğu değneği taşıyan mihmandar konvoydan iki kişiye daha önce gazete kâğıdına paket olarak hazırlanmış birer hediye takdim eder⁸. Gelin arabası evin önünde içinde gelin olduğu halde bekler. Gençler bir süre daha halay çekmeyi sürdürürler. Halay çeken gençlere bir çift horoz hediye edilir⁹, gelin eve çıkmak üzere arabadan inerken bir tepsi içinden üzerine kuruyemiş, şeker ve bozuk para atılır.

Eskiden düğün bittikten yaklaşık 3-4 hafta sonra erkek tarafı gelini babasının evine götürür, orada bir hafta kalması için bırakır. Bu ziyaret esnasında damada her türlü şaka (su istediğinde su yok denir, ayakkabısının içine yumurta, çay ya da kahvesine tuz konur) yapılır, aile içi eğlenceler düzenlenmiştir.

Kan davasının yaygın olduğu dönemde (dört-beş kuşak öncesi) damat düğün gününe kadar saklanmıştır. Çünkü kan güden tarafın saldırısına uğramasından endişe edilmiştir.

⁸ Katıldığımız düğünde bu hediyelerden biri bana biri de yanımda bulunan öğretmen arkadaşına verildi; hediye paketinden beyaz bir el yüz havlusu çıktı.

⁹ Gençler kendilerine getirilen horozları sudan bahanelerle geri çevirirler; horoz beyaz ise çilli, çilli ise beyaz ya da siyah olsun derler. Düğün sahibi elinden geldiğince bu istekleri yerine getirmeye çalışır. Gençler istekleri yerine gelinceye kadar oyun oynamayı sürdürürler. İstekleri yerine geldiğinde canlı horozları ellerinde bir mendil gibi sallayarak bir müddet daha oyuna devam ederler.

3.6. Mutfak Kültürü

Arnavutların mutfak kültürü çok zengindir, Arnavut böreği ve Arnavut ciğeri özellikle çok ünlüdür. Arnavutlar özellikle böreği çok severler. Onların böreğe olan düşkünlüklerinin arkasındaki neden Balkanlarda tahıl üretiminin yaygın olması ve soğuk kara iklimidir. Arnavutların ataları soğuk kış günlerinde vücuda ısı sağlamak için sıcak börek yerlermiş. Arnavut kadınları börek yapmakta çok hünerlidirler. Arnavut Böreği'nin ünü neredeyse bütün Türkiye'ye yayılmıştır. Arnavutlar, Arnavut böreğinden söz edildiğinde oldukça gururlanırlar. Öğrendiğimize göre 5 çeşit Arnavut böreği vardır:1. Kaşık Böreği (Fli),¹⁰ 2. Pergeç, 3. Manti/mantı, 4. Kırılone, 5. Laknur¹¹. Yeniköy dışında yaşayan Arnavutlar akrabalarını ziyaret edeceklerinde, gelecekleri tarihi önceden bildirirler ve Arnavut böreği yapılmasını isterlermiş. Börekler evde hazırlanır fakat ekmek fırınında pişirilir. Neredeyse gün boyunca fırında börek tepsileri eksik olmaz. Fırına getirilip götürülen tepsi tepsisi börekler Yeniköy sokaklarını renklendirir. Fırının tercih edilmesi burada odun ateşi kullanılmasıdır.

Arnavutlar sebze yemeklerini pek sevmezler. Ancak son zamanlarda Yörüklerin etkisiyle sebze yemekleri de sofralarda görülmeye başlamıştır. Arnavutların en çok sevdiği yemek kuru fasulye yemeğidir. Düğünler veya özel davetlerde verilen yemekler kuru fasulyesiz olmaz. Arnavutlar kuru fasulye yemeğinden sonra lahana turşusu (rasoy), kapuska ve pırasa böreği yemeyi severler. Arnavutlar pırasa yemeğini sevmezler, ama pırasa böreğini aksine çok severler. Bununla ilgili bir de hikâye anlatılır. Hikâye şöyledir; Arnavut'un biri Yörük komşusu tarafından yemeğe davet edilir. Ev sahibi misafirini yemeklerle güzelce ağırlar. Sofra kaldırılmadan ev sahibi misafirinin doyup doymadığından emin olmak için "istediğin bir şey varsa getirelim" der. Bunun üzerine Arnavut doyduğunu ifade etmek için Arnavutça "pilovsa" der. Ev sahibi ise onun bu sözünü "pırasa" olarak anlar ve pırasa yemeği getirir¹².

Beslenme kültüründe bir başka önemli değişiklik de domatesle ilgilidir. Arnavutlar eskiden kırmızı domates yemezlermiş, sonradan damak zevkleri değişmiş ve kırmızı domates yemeye başlamışlar. Kosova'daki akrabaları halen kırmızı domates yememektedirler.

¹⁰ Parantez içinde yazılanlar Arnavutça söylenişidir.

¹¹ Laknur böreği ispanak, pırasa, lahana gibi sebzelerle çeşitlenebilmektedir, bunlarla birlikte toplam 13 çeşit Arnavut böreği olduğu söylenebilir.

¹² Arnavut kültüründe yer alan hikâyeleri anlatan Cumhuriyet Mahallesi Muhtarı Muharrem Aktaş'a araştırmaya katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Eskiden bir dana kesilerek eti ateşte kızartılır sandığa basılmıştır. Bu kızarmış etler ihtiyaç oldukça pastırma gibi tüketilmiştir. Yine, eskiden dedelerin yoğurttan süzülen suyu (hiir) içtiklerini, hifenik¹³ yedikleri yaşlılar tarafından anlatılmaktadır. Fakat bugün bu tip yiyecekler Arnavut kültüründe yoktur.

3.7. Dil

Arnavutça, Hint-Avrupa dil ailesine aittir. Yerel adı “şkip”dir ve iki değişik lehçesi vardır; Gegce ve Toskca. Toskça lehçesinde alt kollar daha zengindir. Kosova’da konuşulan Arnavutça Toskça lehçesidir. Arnavutça’nın yaygın olarak kullanıldığı bölge öncelikle Arnavutluk (2.500.000), Kosova ve Leskovaç’tan Ohrid gölüne uzanan çizginin batısıdır (1.500.000). Tarihsel süreçte değişik dillerin etkisine maruz kaldığından Arnavutçada eski Yunanca, Latince, Rumence, İtalyanca, Türkçe, Sırpça ve Makedonya dillerinden sözcüklere rastlanmaktadır (Büyük Larousse, 1986; 826).

Yeniköy Arnavutlarının konuştuğu Arnavutça asıl Arnavutçadan farklıdır. Yeniköy’deki Arnavutların konuştuğu dil, Arnavut alfabesinden 6-7 harf fazladır (yaklaşık 36 harf). Bu değişiklik, pratik ihtiyaçlara göre, Türkçe ile uyum sağlama gereğinden doğmuştur. Arnavutça okuyup yazmayı yalnızca birkaç kişi bilmektedir. Beldede Arnavutça bir gazete ya da dergi takip eden bir kişi dahi yoktur. Yalnızca birkaç aile uydu yayınlarından Arnavut televizyon kanallarını izlemektedir.

Arnavutlar günlük yaşamlarında hem Arnavutça hem de Türkçe konuşurlar. Ne zaman Türkçe, ne zaman Arnavutça konuşulacağı ortama göre belirlenmektedir. Kendi aralarında Arnavutça konuşmayı tercih ederler. Ancak yanlarında Arnavut olmayan biri olursa o zaman Türkçe konuşurlar. Fakat gerek duyduklarında çok rahatça konuşmayı Arnavutçayla sürdürmektedirler. Konuşurken Türkçeden Arnavutçaya dönmeleri ya kendilerini daha iyi ifade etmek için ya da yanlarında Arnavutça bilmeyen birinin bilmemesi istenen bir konu gündeme geldiğinde gerçekleşir. Yörükler, kendilerinin bulunduğu ortamlarda Arnavutların Arnavutça konuşmalarını hoş karşılamazlar. Bu nedenle dil farklılığı Arnavutlar ve Yörükler arasında sosyal mesafenin korunmasına katkıda bulunur.

Türkiye’ye ilk geldiklerinde bazı Arnavutlar, özellikle kadınlar Türkçe konuşamıyorlarmış, Türkçeyi daha sonra öğrenmişler. Yaklaşık on beş yıl öncesine kadar Arnavut çocukları Türkçeyi okula gittiklerinde öğrenmeye başlıyorlarmış. Fakat son zamanlarda Arnavut aileler çocuklarının Türkçe ko-

¹³ Mısır unu, süt kreması, ısırgan otu, ıspanak ve pırasadan yapılıdır.

nuşmayı öğrenmeden okula başlamalarının onların başarısını olumsuz yönde etkilediğini düşündüklerinden, çocuklarının küçük yaşlardan itibaren Türkçe öğrenmelerine önem vermeye başlamışlar. Çocuklar önce Türkçeyi, okula başladıktan sonra Arnavutçayı öğrenmeye başlıyorlar. Bu yöndeki eğilim gittikçe daha da güçlenmektedir. Bu düşünceden hareketle aileler okula gitmeyen çocuklarının yanında Arnavutça konuşmamaya özen gösteriyorlar. Bir başka ifadeyle, dil öğrenme süreçlerinde Türkçe ve Arnavutçanın öğrenilme önceliği yer değiştirmiş görünüyor.

3.8. Din

Yeniköy'de yaşayan Arnavutlar Sünni'dirler. Din sosyal yaşamda önemli bir yer tutmaktadır. Toplumsal ilişkilerin şekillenmesinde öncelikli belirleyicilerden biridir. Bununla birlikte sosyal yaşamda katı bir dini damga görülmez. Beldede iki cami bulunmaktadır; Yeniköy Hürriyet Camisi ve Merkez Camisi.

Camiler ortak kimliğin göstergeleridir. Beldede vakit namazlarına bağlılık gevşektir. Buna karşın cuma namazları, bayram namazları ve teravih namazları daha sık yapılan ibadetlerdir. Cenaze namazlarına ilgi büyüktür. Ölen kişi ister Yörük ister Arnavut olsun işi olmayan erkekler cenazeyi defin için önce cenaze namazı kılar sonra mezarlığa giderler. Dualar eşliğinde cenaze defnedilir. Cenaze sahipleri dualar okunduktan sonra mezarlığın çıkışına yakın bir yerde sırayla taziyeleri kabul eder.

Ramazan ayının özel bir kutsiyeti vardır. Genellikle kimse dışarıda bir şey yiyip içmez. Kahveler iftara kadar kapalı tutulur. Akşamları da okey ve kâğıt gibi oyunlar oynanmaz. Hali vakti yerinde olan ve hayvan besleyen bazı aileler komşularına süt dağıtırlar. Dini bayramlarda hemen herkes mezar ziyaretlerini yerine getirir. Çok yaygın olmasa da görüştüğümüz bazı kişiler Yeniköy'de tarikatçı bir takım yapılanmalar olduğunu ifade etmişlerdir.

3.9. Eğitim

Yeniköy'de yalnızca bir ilköğretim okulu vardır. Okulun adı Hürriyet İlköğretim Okulu'dur. Okul iki katlı olup, kullanım amaçlarına göre fiziki yapılanması şöyledir: İdari oda (2), derslik (12), laboratuvar (1), arşiv odası (1), spor odası (1), masa tenisi salonu (1), kooperatif odası (1), depo (1) ve yemekhane (1) (yalnızca taşınmalı eğitimle gelen öğrenciler için).

Okulun 82'si taşınmalı olmak üzere toplam 268 öğrencisi vardır. Teke-li'den 29, Gündüslü'den 34 ve Bağcılar'dan 19 öğrenci gelmektedir. Yörük ve Arnavut çocukları aynı okula giderler, aynı sınıflarda ders görürler. Okulda 15 öğretmen görev yapmaktadır. Öğretmenlerin branşlarına göre dağılımı

şöyledir; anasınıfı öğretmeni (1), alan öğretmeni (8) ve sınıf öğretmeni (6). Bu öğretmenlerden yalnızca 5'i Yeniköy'de ikamet etmektedir.

Okulda görevli öğretmenlerden aldığımız bilgilere göre, taşınmalı eğitimle gelen öğrencilerin ciddi boyutlarda devamsızlık sorunu vardır. Bu sorunun nedeni velilerin çocuklarını bağ bahçe işlerinde çalıştırmalarıdır. Devamsızlık sorunu ciddi boyutlardadır, öğretmenlerden aldığımız bilgilere göre 94 gün okula gelmeyen öğrenci varmış. Yönetmelikler, devamsızlık gibi sorunların idareci, öğretmen ve veli işbirliğiyle çözülmesini öngörür. Ancak bu uygulama sağlıklı bir şekilde işlememekte, okul idaresi öğrenciye mazeret izni sorunu sözde çözmektedir. Bu gibi uygulamalar elbette eğitimde kaliteyi olumsuz yönde etkilemektedir.

Görüştüğümüz öğretmenlere göre, Arnavut çocuklarında hafif derecede konuşma bozuklukları ve devrik cümle kurma eğilimleri vardır. Velilerin okulla ilişkileri zayıftır. Mayıs ayı içinde bir öğretmen okul içinde öğrenci velisi tarafından tartaklanmıştır. Velinin öğretmeni dövmesindeki neden ise, öğretmenlerin ifadelerine göre tamamen öğretmen ve öğrenci arasındaki şakalaşmanın öğrenciler tarafından çocuğun babasına yanlış aksettirilmesidir. Çocuğunun öğretmen tarafından dövüldüğünü düşünen veli hiç sormadan öğretmeni yumruklamıştır. Öğretmen şikâyetini geri almış ve olay kapatılmıştır. Beldede bundan önce de öğretmen darp etme olayları yaşanmıştır.

Eğitim alanında Arnavutlar, Yörüklerle göre başarılarıdır. Bunun en açık göstergesi yüksek öğrenim görmüş Arnavutların Yörüklerden fazla olmasıdır; beldede 25-30 Arnavut üniversite mezunu olmasına karşın bu sayı Yörüklerde sadece 5 - 6'dır.

Okul müdürünün kendisi de Yeniköylü bir Arnavut'tur. Edindiğimiz izlenimlere göre okulun öğretim kadrosu eğitim ve öğretimi rutin bazı işlerin yerine getirilmesi olarak algılamaktadır. Okul-aile işbirliğinde yaşanan kopukluklar eğitim kalitesinin yükselmesini engellemektedir. Yeniköy ekonomik olanakları bakımından iyi sayılabilecek bir belde olmasına rağmen okulun bahçesi bakımsız ve eğitim araç gereçleri bakımından zengin değildir.

3.10. Sağlık

Yeniköy'de bir doktor ve iki¹⁴ ebe ile hizmet veren bir sağlık ocağı vardır. Sağlık ocağının arka bahçesinde iki katlı 4 dairesi olan ve kullanılmayan bir lojman binası bulunmaktadır. Lojman binası kullanılmadığından çürüme-ye terk edilmiştir.

Sağlık ocağında görevli doktorla yaptığımız görüşmelerden aldığımız bilgilere göre, daha kaliteli hizmet verilebilmesi için çeşitli malzemelere ve personel ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaçlar; EKG cihazı, sağlık memuru, çevre sağlık teknisyeni, hemşire, şoför ve sekreter. Personel yetersizliği nedeniyle gebelik ve bebek izlemeleri, esnafların sağlık kontrolleri yapılamamaktadır.

Beldede en önemli sağlık sorunu içme suyundaki nitrik asitten kaynaklanan kanser vakalarıdır. Yaklaşık 20-25 kişinin bu nedenle kanser hastalığına yakalanmıştır. Yeniköy'ün içme suyu Bağarası'nda açılan kuyulardan gelmektedir. Bu kuyuların derinliği 18 ve 23 metredir. Oysa yasal teknik asgari derinlik sınırı 40 metredir. İçme suyundaki nitrik asitin kaynağıyla ilgili üç olasılık vardır: (1) Kuyuların hemen yanından akararak dereye karışan kanalizasyon, (2) kuyuların üst tarafında bulun zeytinyağı fabrikası ve (3) kuyuların yakınındaki mezarlık.

Görüşmelerimizde "sağlıkla ilgili bir sorununuz olduğunda hacı hoca efradına gider misiniz?" diye sordüğümüzde, hiç kimse "evet, giderim" dememiştir. Ancak psikolojik rahatsızlıklarda muska okutma eğiliminin var olduğunu gözlemledik.

3.11. Ekonomi

Bölgenin en önemli geçim kaynağı tarımdır. Yeniköylülerin tarım amaçlı yararlandıkları toprakların tahmini yüzölçümü 10.000 dönümdür. Yeniköy'de hemen her evin önünde traktör, traktör kasası, pulluk, mibzer gibi zirai bir tarım aracı görmek mümkündür. Sokaklardaki tarım aletleri bir fuar zenginliğindedir.

Eskiden köylüler atlarla, kağnılarla topluca yaylaya gidip üç beş ay orada kalırlarmış. Yaylaya nisan, mayıs aylarında gidilir, eylül, ekim aylarında köye dönülürmüş. Zaman zaman erkekler çay, şeker gibi temel ihtiyaç maddelerini temin etmek için cuma günleri köye uğrarlarmış. Ancak traktörün tarımda gittikçe yaygın bir şekilde kullanılmaya başlamasıyla birlikte bu gelenek yavaş yavaş gücünü kaybetmiş ve nihayet 1978'de son kez yaylaya çıkmıştır.

¹⁴ Şubat 2003 tarihi itibarıyla üç ebe görev yapıyordu.

Eskiden su ihtiyacı evlerin önündeki kuyulardan sağlanırmış. Karpuz, kavun gibi meyveler soğuması için bu kuyularda bekletilirmiş. Aydınlatma için de gaz lambaları kullanırmış.

Bölgede pamuk üretimi birinci sıradadır. Her yıl yaklaşık 300 bin ton pamuk üretilir. Ayrıca karpuz ve mısır da üretilir. 5-6 yıl öncesinde domates ekimine gidilmiş fakat özellikle pazarlama sorunları nedeniyle netice alınmamıştır. Tarlalarda çapa, sulama, ürün toplama gibi işler dağ köylerinden getirilen tarım işçisi Yörüklerle yaptırılmaktadır. Ayrıca bölgede Doğu ve Güneydoğu bölgelerinden gelen Kürtler geçici tarım işçisi olarak ürünlerin hasat edilmesinde istihdam edilmektedir. Geçici işçi temin edilmesinde dayı başı kurumu işlevselliğini korumaktadır.

Bölgede "ıcar" uygulaması yaygındır. Bir dönümün kira bedeli 70 milyon TL'dir. Ancak, kira bedeli, anlaşmaya bağlı olarak, belli bir miktarı ürün olarak da ödenebilmektedir. Kiralama ziraat araçları için de geçerli bir uygulamadır. Toprağı olup traktörü olmayan çiftçiler başkalarının traktörlerini kiralamaktadırlar. Traktörün kirası yapılan işe göre değişmektedir. Her dönüm için tarla sürme 5 milyon, diskara 2 milyon, sürgü 2-3 milyon, mibzer 5 milyon TL'dir.

Tarım alanında işçilik ücretleri yapılan işin niteliğine göre farklılaşmaktadır. Bazı işler için ödenen ücretler yevmiye olarak şöyledir: şoförler 15 milyon, çapa işçileri:7-8 milyon liradır. Dayıbaşılar ise tarla sahibinden her işçi başına 1 milyon, işçilerden 500 bin lira alırlar.

Pamuk üretimi bölge ekonomisinde önemli bir yer tuttuğu için bu alanda bazı ekonomik değerleri aktarmak yararlı olacaktır. Bir dönümlük alanda pamuk üretimi yapabilmek için yaklaşık 22 litre mazot (mazotun litre fiyatı 1.397.000 TL) tüketilmek zorundadır. Gübre ve tohum ise 25-30 milyon tutar. Pamuğun elenmesi için kilosuna 165.000 TL. ödenir. Çapa, sulama, ot ayıklama gibi işler için ödenen işçilik ücretleri 25-30 Milyon TL.'dir. Bir dönümden yaklaşık 400-500 kg. ürün alınır.

Yeniköy küçük dükkânları ve kahvehaneleriyle tipik bir Türk kasabanı andırır. Bölgedeki işyerlerinin dağılımı şöyledir; petrol istasyonu (1); oto elektrikçisi (2), kahvehane (6), bakkal (7), berber (3), sıhhi tesisatçı (1), pamuk alım satım bürosu (3), büfe (1), ayakkabı tamircisi (1), terzi (1), elektrikçi (1).

Çarşamba günleri Yeniköy'ün pazarıdır. Pazar, Belediye binasının doğu ve batısına düşen iki sokakta kurulur. Pazarda yaklaşık 15-20 esnaf sergi açmaktadır. Pazarın çok hareketli olduğu söylenemez.

Yeniköy'de Yaşayan Arnavut Göçmenler Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma

Haftanın çeşitli günlerinde kamyonları veya kamyonetleri ile satış için gelen çerçiler, çeşitli mallar satan seyyar tüccarlar, milli piyango bileti satıcıları ekonomik hayatın bir parçasıdır. Bunlar ekonominin yan destekleyici unsurları olarak dikkat çekmektedir. Özellikle kadınlara tüketim gücünü kazanmak isteyen tüccarlar sokak aralarında durmaya dikkat ederler. Çünkü kadınlar çarşı merkezinin erkek egemen havasından çekinirler.

Bölgede bir diğer geçim kaynağı hayvancılıktır. Ancak hayvancılık tarım kadar gelişmiş değildir. Genellikle büyükbaş hayvan yetiştirilir. Bazı aileler kendi hayvanlarından elde ettikleri süten peynir, tereyağı ve yoğurt gibi mamul maddeler elde etmektedirler. Fakat üretilen süt daha çok yakın yerleşim bölgelerinde (Koçarlı, Bağarası, İncirliova, Selçuk Söke, Kuşadası-Aydın; Ödemiş-İzmir) mandıralara satılmaktadır. Bu mandıracılar buradan aldıkları sütleri mamul madde olarak 15-20 gün sonra Yeniköy'de satmaktadırlar

3.12. Siyaset

Yeniköy'de Cumhuriyet Halk Partisi, Adalet ve Kalkınma Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve Doğru Yol Partisi'nin belde teşkilatı vardır. Siyasi ilişkilerde akrabalık ve soy bağları önemli bir yer tutmaktadır. Yeniköy'de siyaset daha çok Belediye Başkanlığı seçimleri açısından önemlidir. Arnavutlar hangi partiden olursa olsun seçilecek adayın Arnavut olmasına özen gösterirler. Arnavutlar, Yörük bir adayın kazanmaması için gerektiğinden işbirliği yaparlar. Bir başka deyişle Arnavutlar ve Yörükler arasındaki rekabet siyaset alanında da kendini gösterir.

Siyasetçilerin birbirleriyle ilişkileri demokratik ve hoşgörülü bir nitelik gösterir. Birbirlerine rakip partilerden kişiler masada oturup beraber sohbet edebilmekte, birbirleriyle belde ve ilke sorunlarını tartışabilmektedirler. Ancak rakip siyasi kişilikler, rakiplerinin olmadığı ortamlarda rakibi hakkında eleştirel üslûbunu güçlendirerek sürdürme eğilimindedirler. Seçimi kazanan taraftan olanlar Belediye'ye binası civarında daha çok görülmektedir. Görüşmelerimizin devam ettiği süreçte sıkça gördüğümüz kişiler CHP adayı kazandıktan sonra çok fazla ortalıkta görünmez oldular. Çok fazla açığa çıkmasa da derinlerde sürüp giden bir gerici (fanatik İslâmcı)-ilerici (sosyalist, sosyal demokrat vs.) tartışması sürüp gitmektedir.

Yeniköy'de sağ eğilimli seçmen çoğunluktadır. Çalışmaya başladığımız dönemde ANAP'lı Erol Koyuncu Belediye Başkanıydı. 28 Mart 2004 yerel seçimlerinde başkanlık el değiştirdi ve CHP adayı Erdal ARASAN seçimi kazanarak beldenin yeni belediye başkanı olmuştur. Genel bir fikir vermesi açısından aşağıdaki tabloda 1983 ve 2004 yılları arasında yapılan yerel ve genel seçimlerde bazı partilerin aldıkları oylar sunulmuştur.

1983-2002 Yılları Arasında Gerçekleştirilen Seçimlerde Partilere göre Oy Dağılımları¹⁵

SEÇİM YILI	06/11/1983 M.S.	29/11/1987 M.S.	26/03/ 1989 B.S.	13 /09/1991M.S.	27 /03/ 1994 B S.	1995 M.S.	18 /04/1999 B.S.	1999 M..S.	03/11/2002 M.S	28/03/ 2004 B.S.
Seçmen Sayısı	737	906	1033	1095	1118	1153	1302	1302	1307	
Kullanılan Oy	712	887	961	1006	1080	1063	1202	1216	1124	
Geçerli Oy	673	868	938	989	1044	1045	1177	1178	1084	
AKP	*	*	*	*	*	*	*	*	250	342
ANAP	208	356	330	283	349	253	665	342	47	
CHP	*	*	*	*	-	-	448	60	159	565
DSP	*	67	83	64	-	91	46	163	12	
DYP	*	221	351	424	580	434	-	350	408	426
FP	*	*	*	*	*	*	8	66	*	
GP	*	*	*	*	*	*	*	*	77	62
HP	184	*	*	*	*	*	*	*	*	
MHP	*	6	*	*	5	71	20	168	76	26
SHP	*	183	174	155	54					

¹⁵ D.İ.E. Seçim İstatistikleri (1983-2002 yılları)

4. DEĞERLENDİRME

Türkiye, özellikle günümüzdeki küreselleşme dalgasının yarattığı ivmesi yüksek toplumsal değişimler silsilesinden güçlü ve müreffeh bir ülke olarak çıkmak istiyorsa, sosyal yapıdaki çeşitli sorunlarla ilgili bilimsel araştırmalara önem vermek zorundadır. Bu bağlamda toplumsal yapıyı oluşturan farklı toplumsal-kültürel kategoriler hakkında bilgi sahibi olmak önemlidir. Elbette göçmenler böylesi farklı toplumsal-kültürel gruplardandır. Ancak Türkiye nüfusunda göçmenler ya da muhacirler önemli bir yer tutmasına rağmen bunlarla ilgili sosyolojik tahliller yok denecek kadar azdır. Bu durum önemli bir eksikliktir. Genel olarak göçmenler Türkiye toplumsal yapısı içinde uyumlu bir görünüm sergilemeleri sosyal bütünleşme teorileri bağlamında önemli sosyolojik örneklerdir. Bunlardan biri de Arnavutlardır.

Türkiye'de yaşayan Arnavutlar kendilerini Türk olarak hissederler. Bunun derin bir sosyolojik anlamı vardır. İki farklı etnik ve kültürel kökten insanlar bir arada barış içinde yaşamaktadırlar. Arnavutlar kendilerini Türklere ayırmazlar. Türklere ne kadar Türkse Arnavutlar da kadar Türk'tür. Bununla birlikte Arnavutlar kendilerine özgü toplumsal-kültürel dokuyu korumakta ve idame etmekte gittikçe zorlanmaktadırlar. Arnavutların yaşadığı kültürel erozyon özellikle genç kuşakta kendini daha derinden hissettirmektedir. Arnavutların kendi kültürel özelliklerini korumaları ve geliştirmeleri Türkiye'nin çoğulcu demokrasi kültürünün gelişmesine yardımcı olacaktır. Bu bağlamda, örneğin Arnavutçanın öğretilmesi ve geliştirilmesi yönünde girişimler, bu konuda atılacak adımların ilki olabilir. Arnavutların toplumsal-kültürel kimliklerini araştırmak ve geliştirmek için özel projeler geliştirilmesi yararlı olacaktır.

Kosova ile tarihten gelen bağlar bugün de canlılığını korumaktadır. Nasreddin Hoca, Yunus Emre ve Karacaoğlan gibi Türk kültürünün pek çok kıymetli şahsiyeti Kosova kültüründe yaşatılmaktadır. Kosova ile kurulan kültürel, dini ve milli bağların Türk kültürünün, küreselleşen dünyadaki en önemli can damarlarından olduğunu göz ardı etmemeliyiz. Bu konuyla ilgili olarak ilk Türk sosyoloğu olarak bilinen Ziya Gökalp'in (1987:19) *Türkçülüğün Esasları*'nda da belirttiği gibi, Türk kültürü içinde yetişmiş insanları soy sop güderek Türk kültürünün dışında tutamayız. Müslümanlık ve Türk kültürünü içselleştirme bakımından Arnavutların kimseden geri kaldığı söylenemez.

Türkiye dünyanın bugün geldiği ideolojik yeniden inşa sürecinde kendine sağlam bir mevzi aramaktadır. Dünya çok değişken bir zemin üzerinde durmaktadır. Türkiye kalkınmasını ve güvenliğini sağlamak için küreselleşme önündeki bulmacayı iyi okumalıdır. Bu bulmacanın içinde nelerin oldu-

ğuna kısaca bir göz atmak yararlı olacaktır: Türkiye'nin Kuzeyi'nde Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan otorite boşluğu (Çeçenistan-Rusya savaşı, Azerbeycan-Ermenistan, Gürcistan-Rusya arasındaki gerginlikler), doğusunda laiklik karşıtı şeriat esasına dayalı Humeyni devriminin yarattığı tedirginlik, güneyinde Irak'ın Amerika tarafından işgali, son yirmi yıldır Türkiye'yi her açıdan olumsuz etkileyen ayrılıkçı PKK terörü. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesi ulus-devlet anlayışına dayanır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşma düşüncesinden hareket eden İngiltere, Fransa ve İtalya'nın başını çektiği sömürgeci güçler Anadolu topraklarını işgale kalkıştıklarında, Mustafa Kemal Atatürk'ün öncülüğünde 19 Mayıs 1919'da Samsun'dan başlatılan **Milli Direniş**, 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edilmesiyle nihai başarıya ulaştı. Yeni kurulan devletin yapısı hiçbir etnik, dini ve kültürel gruba ayrıcalık tanımaksızın tek millet, tek dil ve tek devlet anlayışına göre oluşturuldu. Türkiye'nin ulus devlet olarak devamı sosyal yapının dünyanın değişen koşullarında varlığını idame ettirmesi, yeni koşullara uyum göstermesi açısından sosyal yapı içindeki farklı toplumsal kültürel özellikteki alt kültürlerin sosyolojik yönden tanınması ve bu doğrultuda politikalar geliştirilmesi son derece önemlidir. Türkiye açısından kendi sosyal gerçeğimizi tanımak ve öğrenmek zorundayız. Kendi gerçeğimizle yüzleşmedikçe toplumsal sorunlarımızı hep belirsiz bir geleceğe ötelemekten başka bir netice elde edemeyiz. Bugün biliyoruz ki, devletimize düşman bölücü, yıkıcı iç ve dış düşmanlar kimi toplumsal-kültürel farklılıklarımızı Türkiye'yi yıkmak için araç olarak kullanma gayreti içindedirler. Devlete düşman mihrakların yöntemi farklılıkları uzlaşmaz çelişkiler gibi sunmak ve toplumdaki etnik, dini ve toplumsal farklılıkları bir çatışma nedeni haline getirmektir. Oysa gerçeği okumanın birden fazla yöntemi vardır. Toplumsal ve kültürel farklılıkların, çatışmacı yaklaşımların aksine, demokratik, akılcı ve barışçı bir gözle görülmesi elbette olanaklıdır. Arnavutlar örneğinde olduğu gibi, sosyal yapıdaki etnik farklılıklar radikal çatışmalar için bir gerekçe olamaz.

ÖZET

Her toplumda dil, din, kültür bakımından birbirlerinden farklı toplumsal gruplar vardır. Türkiye'de de farklı toplumsal kategoriler bulunmaktadır. Arnavutlar bunlardan biridir. Türkiye'ye geldikten sonra Arnavutlar ve Yörüklerin birlikte yaşamaya başlaması, doğal olarak iki grup arasında kültürel etkileşim sürecini beraberinde getirmiştir. Bu süreçte Arnavutların sosyal yaşamlarında evlilikten yeme içme alışkanlıklarına kadar pek çok konuda sosyal değişme gerçekleşmiştir.

*Yeniköy'de Yaşayan Arnavut Göçmenler Üzerine
Sosyolojik Bir Araştırma*

Sosyolojik açıdan değerlendirildiğinde Yeniköy'de yaşayan Arnavutlar örneğinde olduğu gibi dil ve etnik bakımdan birbirlerinden farklı toplumsal gruplar barış içinde birlikte yaşayabilmektedirler. Arnavutlar kendilerini Türk olarak hissederler. Bununla birlikte Arnavutlar kendilerine özgü toplumsal-kültürel dokuyu korumakta ve idame etmekte gittikçe zorlanmaktadır. Arnavutların kendi kültürel özelliklerini korumaları ve geliştirmeleri Türkiye'nin çoğulcu demokrasi kültürünün gelişmesine yardımcı olacaktır.

SUMMARY

In all societies, there are different social groups that consist of different language, religion and culture. There are also different social categories in Türkiye. Among them are Albanians. Having inhabited in Türkiye, Albanians and Yörüks live together and naturally begin cultural interaction in historical process. During this process, many social changes have occurred from marriage type to eating habits in Albanian's social world.

In terms of sociology, just as in the example of Albanians to Yeniköy, different ethnic groups live together in peace. In spite of having some problems to keep their social and cultural structure, Albanians feel themselves Türk. The fact that Albanian culture is protected and developed helps improve Türkiye's multi democratic cultural social structure.

KAYNAKÇA

ARSLANTÜRK, Zeki. ve M.T. AMMAN

2001 **Sosyoloji**, İstanbul: Çamlıca Yayınları.

BOZOBA, Nuray

1997 **Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk**, İstanbul: Boyut Kitapları.

CARTER, F.W.

1995 “Türk Halkları”, Margret Baingridge, **Dünyada Türkler**, (Çev.Mehmet Harmancı), İstanbul:Say Yayınları.

DOĞAN, İ.

2002 **Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar**, Ankara: Pegem Yayıncılık.

DRAGNIC, A.Alex

1995 **Yugoslavia’s Disintegration And The Struggle For Truth**, New York:Columbia University Pres.

FENTON, Steve

1999 **Etnisite**, Çev. Nihat Şad, İstanbul:Phonix Yayınevi.

FINE, V.A.J.

1996 **The Late Medieval Balkans**, U.S.A.:The University of Michigan Press.

HAMZAOĞLU, Yusuf

2000 **Balkan Türklüğü**, Ankara:T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/2437.

IVANOV, Andrey

1995 **The Balkans Divided:Nationalism, Minorities, and Security**, Germany: Peter Lang Gmbh.

LEWIS Bernard

1993 **Modern Türkiye’nin Doğuşu** (çev. Metin Kıratlı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

NORRIS, H.T.

1993 **Islam in The Balkans**, London:Hurst&Compony.

*Yeniköy'de Yaşayan Arnavut Göçmenler Üzerine
Sosyolojik Bir Araştırma*

RIDGEWAY, James

1995 **Yugoslavia's Ethnic Nightmare** (Ed.), New York: Lawrence Hill Books.

TÜRKDOĞAN, Orhan

1994 "Türk Toplumunun Kültürel Dinamikleri", **Dünya'da ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler I.Ulusal Sosyoloji Kongresi** 3-4-5 Kasım 1993 İzmir, Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları, s.676.

TÜRKOĞLU, Emir

2001 "Kosova Arnavutlarının Milliyetçiliği", LÜTEM, Ömer E. ve Birgül DEMİRTAŞ-COŞKUN (der.) **Balkan Diplomasisi**, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Balkan Araştırmaları Dizisi 3.

UDOVICKI, Jasminka

1995 "Rise and Fall of the Balkan Idea", UDOVICKI, Jasminka. Ve WILLIAMS, Ridgeway (ed.), **Yugoslavia's Ethnic Nightmare**, New York: Lawrence Hill Books.

VICKERS, Miranda

1997 **Between Serb and Albanian: A History of Kosova**, New York: Colombia University Pres.

YALÇIN, Cemal

2004 **Göç Sosyolojisi**, Ankara: Anı Yayıncılık.

YILDIRIM, Ali ve Hikmet ŞİMŞEK

2005 **Nitel Araştırma Yöntemleri**, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

WILLIAMS, Raymond

1993 **Kültür** (çev. Ertuğrul Başer), İstanbul: İletişim Yayınları.

BÜYÜK LARROUSSE SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

1986 İstanbul: Milliyet Gazetecilik A.Ş.

1983, 1987, 1989, 1991, 1995, 1999, 2002 , **D.İ.E Seçim İstatistikleri**.

TÜRKİYE'DE UZAKTAN ÖĞRETİM SİSTEMİ: AÇIK ÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR İNCELEME

Serap SUĞUR*

Temmuz GÖNÇ ŞAVRAN**

Nadir SUĞUR***

ÖZ

Bu çalışma Türkiye'de açık öğretim sistemi içerisinde eğitim ve öğretim gören öğrencilerin sosyal ve ekonomik profillerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Türkiye'de uzaktan eğitim açık öğretim adı altında Anadolu Üniversitesi bünyesinde 1982 yılından beri yürütülmektedir. 2005 yılı itibarıyla büyük bir bölümü yurt içinde olmak üzere KKTC ve Avrupa ülkelerinde açık öğretim sistemine dahil olan öğrenci sayısı bir milyona yaklaşmıştır. Bu oldukça büyük bir rakamdır. Bu sayısal büyüklük, Türkiye'de eğitim sistemi içerisinde önemli bir yer oluşturan açık öğretim öğrencilerinin sosyal ve ekonomik profillerinin belirlenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Sosyolojik açıdan açık öğretim öğrencilerinin hangi gelir grubundan geldikleri, medeni durumları, cinsiyet ve yaş dağılımları, ağırlıklı olarak kırsal ya da kentsel kökenli mi oldukları, istihdam durumları, neden açık öğretimi tercih ettikleri ve Türkiye'de eğitim sisteminin işleyişi hakkında neler düşündüklerinin belirlenmesi Türkiye'de "açık öğretim gerçeğinin" daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Açık Öğretim, Açık Üniversite, Eğitim, Eşitsizlik

DISTANCE EDUCATION SYSTEM IN TURKEY: A SOCIOLOGICAL RESEARCH ON STUDENTS ENROLLED IN OPEN EDUCATION

ABSTRACT

This paper examines social and economic profiles of students who are enrolled in open education in Turkey. In Turkey, open education system was

*Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

** Öğr.Gör., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

*** Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

*Türkiye’de Uzaktan Öğretim Sistemi:Açık Öğretim Öğrencileri Üzerine
Sosyolojik Bir İnceleme*

firstly introduced by Anadolu University in 1982. As of 2005, numbers of students who are currently registered in open education in Turkey, Northern Republic of Cyprus and Europe approached one million. The most of these students presently reside in Turkey. Since the number of students in open education increases rapidly in Turkey, it sociologically becomes necessary to look at social and economic characteristics of those students who study in open education. Thus, it is important to understand those students’ level of income, gender formation, rural-urban origins, age groups, type of employment, preferences for open education and opinions about the education system in Turkey. This paper aims to fill this void and understand the world of students in open education in Turkey.

Key Words: *Distance Education, Open University, Education, Inequality*

1. GİRİŞ

21. yüzyıl ile birlikte bilim, teknoloji ve kitle iletişim araçlarında yaşanan hızlı gelişmeler nedeniyle içinde yaşadığımız topluma “enformasyon toplumu” (Bell, 1973) ya da “ağ toplumu” (Castells, 1996) benzeri adlar verilmektedir. Kuşkusuz bu tür kavramsallaştırmalar teorik yönden halen tartışmalıdır. Literatürde bilgi-iktidar ilişkisi (Foucault, 1995), hangi tür bilgilerin ve hangi yollarla kitlelere ulaştırıldığı konuları da tartışılmaktadır. Ancak günümüzde bilginin akış hızı, internet ortamı başta olmak üzere çeşitli iletişim araçları sayesinde sermayenin ve malların hızını çoktan aşmıştır. **Konuya eğitim açısından yaklaştığımızda ise özellikle son çeyrek yüzyıldaki gelişmelerin uzaktan eğitim sisteminin uygulanmasını ve yaygınlaşmasını olumlu yönde etkilediği görülmektedir.** Örneğin, Türkiye’de devlet açık öğretim aracılığıyla eğitimi daha geniş bir toplumsal kesime *daha eşit bir şekilde* sunabilme olanağına sahip olmuştur. Bu açıdan televizyonun, açık öğretim hizmetlerinin *tüm bölgelere eşit bir şekilde* yayılmasını sağlayan etkili iletişim teknolojisi olduğu söylenebilir.

Eğitim alanında açık öğretim, kitlesel öğretim, açık üniversite ve benzeri kavramlarla ifade edilen uzaktan eğitimin bugüne kadar yapılmış pek çok tanımı vardır. Bu tanımların bir bölümü uzaktan eğitimi, eğitim sistemindeki sınırlılıklar nedeniyle sınıf içi eğitim olanağının bulunmaması sonucu, örgün eğitimin dışında kalan bireylere eğitim olanağı yaratmaya yönelik olarak hazırlanmış bir eğitim programı olarak tanımlamaktadır (Faith, 1988; Holloway ve Ohler, 1991; Dhanarajan, 2001). Başka bir deyişle, uzaktan eğitim belirli sosyo-ekonomik gruplar arasında varolan ve eğitimdeki fırsat eşitsizliklerinden kaynaklanan “uzaklığı” gidermede ve tüm bireylerin eğitimden eşit yararlanmasını sağlamada bir fırsattır (Faith, 1988; Marginson,

2004). Uzaktan eğitim ayrıca farklı coğrafi mekanlarda bulunan öğrenci ile öğretmeni bir iletişim ağı ile buluşturmaya yönelik, çağa uygun bir eğitim sistemi olarak da açıklanmaktadır (Hiple ve Fleming, 2002; Wheeler, 2005). Bu tanımların ötesinde, bilgi teknolojisi kullanımına dayalı olması açısından, uzaktan eğitimin 21. yüzyılda küresel bir boyut kazanmaya başladığını ve uluslararası düzeyde oluşan enformasyon ekonomisi açısından bilginin transfer edilmesinde önemli bir araç niteliğine dönüştüğünü belirtmek gerekmektedir.

Başlangıçta çeşitli nedenlerden dolayı mevcut örgün eğitimin dışında kalanlara veya eğitimlerini tamamlayamamış olanlara yönelik “ikinci bir fırsat” niteliğinde bir eğitim programı olarak ortaya çıktığı kabul edilen uzaktan eğitim sisteminin zamanla resmi eğitim kurumlarının yanı sıra yerel ve küresel düzeyde kamu ve özel sektördeki pek çok kuruluş tarafından kullanılmaya başlandığı bilinmektedir. Günümüzde giderek yaygınlaşan bu öğretim yöntemi aracılığı ile bireyler televizyon, video kasetler, VCD, DVD, bilgisayar ve web gibi iletişim araçları ile evlerinden ya da işyerlerinden hiç ayrılmadan öğrenimlerini sürdürebilmekte ve arzu ettikleri bir uzmanlık alanından derece alabilmektedirler.

Uzaktan eğitim ve öğretim bugün dünyada başta ABD, İngiltere, Japonya, Almanya ve Fransa gibi gelişmiş ülkeler olmak üzere bir çok ülkenin eğitim sistemlerinde önemli bir yere sahiptir. Uzaktan eğitim sistemi bu gün bir çok ülkede internet ve “online” eğitim ve değerlendirme programları gibi bilgi teknolojisindeki en son gelişmeler ışığında hızla yaygınlaşmakta ve çok çeşitli programlar altında uygulanabilmektedir. Son dönemlerde uzaktan eğitim sistemi öylesine bir hızla yaygınlaşmaya başlamıştır ki bazı akademik çevreler ister istemez “bilgisayar ekranı” gibi sanal bir ortam aracılığı ile gerçekleştirilen bu eğitim sisteminin “kampüs” içinde gerçekleştirilen geleneksel örgün eğitimin yerini alıp alamayacağını tartışmaktadır (Beaudoin, 2003; Howell vd., 2003).

Türkiye’de de yüksek öğretimi yeniden düzenleyen 2547 sayılı kanuna dayalı olarak 1982’de çıkarılan 41 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile yükseköğretimde uzaktan eğitimin Anadolu Üniversitesi tarafından “açık öğretim” adı altında sürdürülmesinin karara bağlanması ile birlikte bu alanda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Bu kararın ardından 1982-1983 öğretim yılında Anadolu Üniversitesi’nde yükseköğretimde uzaktan eğitim vermek üzere bir Açık Öğretim Fakültesi (AÖF) kurulmuştur. 1982’de İktisat ve İş İdaresi programları ile eğitime başlayan AÖF, ilerleyen yıllarda bünyesine yeni programlar katarak yeniden yapılanmış ve nihayet günümüzde İngilizce Öğretmenliği Lisans Programı, İktisat Fakültesi, İşletme Fakültesi ve Batı Avrupa Programları dahil olmak üzere 5 ayrı dalda uzaktan eğitim hizmeti vermeye başlamıştır.

*Türkiye’de Uzaktan Öğretim Sistemi:Açık Öğretim Öğrencileri Üzerine
Sosyolojik Bir İnceleme*

Türkiye’de sosyal ve ekonomik nedenlerden dolayı eğitim olanaklarından yararlanmada belirli kesimler arasında önemli fırsat eşitsizlikleri olduğu bilinmektedir. Özellikle, merkeze uzak coğrafi bölgelerde ve kırsal alanlarda yaşayan kesimler, kentlerdeki dar gelirli, yoksullar ve toplumsal cinsiyet ilişkileri nedeniyle çok yönlü mağduriyete uğrayan kadınlar örgün eğitim olanaklarından eşit düzeyde yararlanamamaktadırlar. İşte bu noktada, Türkiye’de açık öğretim sisteminin toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler sürecine nasıl eklenmiş olduğu son derece önemli bir konudur. Çünkü bu sistemin en temel amacı, eğitimde fırsat eşitsizliklerini uzaktan eğitim yoluyla azaltmaktır. Bu çalışma açık öğretimin bu eşitsizlikleri giderici mi yoksa bu eşitsizlikleri yeniden üreten ve süreklileştiren bir eğitim sistemi mi olduğu sorusunun yanıtını aramaya çalışacaktır.

Yükseköğretimde oldukça büyük bir öğrenci kitlesinin taleplerini karşılayan açık öğretimin uzaktan eğitime dayalı eğitim programları bugüne değin eğitim teknolojisi (Özgür, 2000; Barkan vd., 2004), teknoloji kullanımı (Özkul ve Kesim, 1999; Demiray, 2002; Kesim, 2005), açık öğretimde danışmanlık, yetişkin-yaşlı eğitimi (Demiray, 1993), öğrencilerin boş zamanlarını değerlendirme biçimleri (Demiray, 1991) gibi çeşitli açılardan araştırmalara konu olmuştur. Bu araştırmalar Türkiye’de açık öğretimde uzaktan eğitim yolu ile öğrenim gören öğrencilerin teknoloji kullanımı, boş zamanlarını değerlendirme ve danışmanlık hizmetinden yararlanma gibi konularda önemli ve aydınlatıcı bilgiler sağlamıştır.

Ancak konuyla ilgili literatüre bakıldığında, konuyu yukarıda belirtilen demografik ve sosyo-ekonomik etkenlerin Türkiye’de uzaktan eğitim sisteminde öğrenim gören öğrencilerin tercihleri üzerindeki etkileri açısından ele alarak değerlendiren sosyolojik araştırmaların eksikliği dikkat çekmektedir.

Bu çalışma, uzaktan eğitim ile yaş, cinsiyet, coğrafi bölge, gelir düzeyi gibi değişkenler arasındaki ilişkilerin tespit edilmesini ve sosyolojik olarak değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Coğrafi bölgeler arasındaki eşitsizlikler, sosyo-ekonomik eşitsizlikler ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, uzaktan eğitim sisteminden yararlanan öğrencilerin tercihlerini nasıl ve ne ölçüde etkilemektedir? Mevcut uzaktan eğitim sistemi farklı demografik, sosyo-ekonomik, yaş ve cinsiyet gruplarından gelen öğrencilerin temel ihtiyaçlarına ne derece cevap verebilmektedir? Farklı sosyo-ekonomik kökenlerden gelen öğrencilerin yaşamlarında uzaktan eğitim sistemi nasıl bir işleve sahiptir? Bu sistem aracılığı ile edindikleri bilgileri ne tür temel amaçlar için kullanmaktadırlar? Uzaktan eğitim sistemi farklı sosyo-ekonomik ve cinsiyet gruplarından gelen öğrenciler açısından eğitimdeki fırsat eşitsizliklerini ne ölçüde gidermektedir?

Çalışmanın amacı, yukarıda sözü edilen tüm bu sorulara ışık tutmaktır. Çalışma, bu amaçla Anadolu Üniversitesi'nde açık öğretime kayıtlı öğrenciler üzerinde uygulanmış olan bir alan araştırmasının sonuçlarına dayanmaktadır. İstatistiksel analizlerin yanı sıra, araştırma uzaktan eğitim sisteminde okuyan öğrencilerin deneyimlerine dayalı olması açısından 'birinci el verileri ve görüşleri' de kapsamaktadır. Bu çerçevede araştırmada yerine göre hem niceliksel hem de niteliksel veriler kullanılmıştır.

1. Türkiye'de Bir Uzaktan Eğitim Modeli Olarak Açık Öğretim

Türkiye'de eşitsizlik bir çok görünüm arz etmektedir. Bu çalışmanın kapsamı gereği eğitimdeki fırsat eşitsizliği üç temel ekseninde değerlendirilecektir. Bunlar sırasıyla bölgesel eşitsizlik, kır-kent eşitsizliği ve toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerdir¹. Türkiye, gelir dağılımında olduğu gibi, eğitimdeki fırsat eşitliğinin sağlanmasında da bölgeleri arasındaki eşitsizlikte dünyanın önde gelen ülkeleri arasında yer almaktadır. Eğitimdeki fırsat eşitsizliğinin en temel göstergelerinden biri, 2004 yılında ÖSYM tarafından düzenlenen Üniversiteye Giriş Sınavı'nda Hakkari ve Ardahan'ın Türkiye'nin en başarısız illeri olarak ilk iki sırada yer alması olmuştur. Kuşkusuz bu tesadüfi bir sonuç değildir. Çünkü üniversiteyi kazanma oranı açısından doğu bölgelerinin başarısızlığı eğitimdeki fırsat eşitsizliğinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Kır-kent eşitsizliği de fırsat eşitsizliğinin önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Kırsal kesimde varolan yoksulluk ve kültürel etkenler ile eğitim olanaklarının yetersizliği eğitimde fırsat eşitsizliğini artırmakta önemli bir rol oynamaktadır. Toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlik ise fırsat eşitsizliğinin bir diğer ayağını oluşturmaktadır. Kırsal kesimde daha yoğun yaşanmakla birlikte, Türkiye'de kadınlar eğitim olanaklarından erkeklerle eşit derecede yararlanamamaktadırlar. Kadın ve erkeklerin aynı sosyal ve ekonomik konumu paylaştıkları ailelerde bile kadınlar erkeklerden çok daha fazla mağduriyete uğrayabilmektedirler.

Türkiye'de toplumsal cinsiyete dayalı olarak kadınlar ve erkekler arasında eğitimde fırsat eşitsizlikleri olduğu ve bu nedenle kadınların, özellikle de kırsal kesimde yaşayan kadınların, eğitim olanaklarından yeterli ölçüde yararlanamadıkları ve bu durumun kadınlar ile erkekler arasında gelir eşitsizliği yarattığı bilinmektedir. Toplumsal gelişme ile eğitim arasındaki ilişkinin giderek önem kazandığı bir dönemde erkeklerin yanı sıra kadınların da eğitim düzeylerinin yükseltilmesi bilgi toplumu olmaya çalışan Türkiye açısından

¹ Bu çalışmada, toplumsal cinsiyetle ilgili veriler, çalışmanın devamı niteliğinde olan "Türkiye'de Açık Öğretimin Toplumsal Cinsiyet Açısından Görünümü: Erkek ve Kadın Öğrenciler Üzerine Sosyolojik Bir Çözümleme" başlıklı ayrı bir çalışmada işlendiğinden dolayı, sınırlı ölçüde ele alınmıştır.

dan önem taşımaktadır.

Bu noktada Anadolu Üniversitesi, Açık Öğretim Sistemi toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliklerin yanı sıra ekonomik yoksulluk, erken yaşta evlenme ve hayata atılma, coğrafi uzaklık gibi çeşitli sosyo-ekonomik nedenlerden dolayı yüksek öğrenim alamamış, öğrenimini tamamlayamamış ya da öğrenci alma kapasitesi sınırlı olan yüksek eğitim kurumlarına girememiş toplumsal kesimlere yükseköğretimden yararlanma olanağı sunmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede, Anadolu Üniversitesi, Açık Öğretim Sistemi faaliyete başladığı ilk dönemden günümüze kadar eğitim programlarını ve eğitim hizmetlerini yazılı, görsel ve yüz yüze öğretim şeklinde çeşitli toplumsal taleplere göre yönlendirerek genişletmiş ve günümüzde sınırlarını Türkiye’nin tüm coğrafi bölgelerinin yanı sıra, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile Türk nüfusun yoğun olduğu Batı Avrupa ülkelerinde de yaygınlaştırmış bulunmaktadır. 2003-2004 yılı verilerine göre uzaktan öğretim yapan Anadolu Üniversitesi, Açık Öğretim Sisteminin Türkiye sınırları içindeki toplam öğrenci sayısı 783.657’dir. Bu rakamın % 39.5’ini kadın ve % 60.5’ini de erkek öğrenciler oluşturmaktadırlar.

3. Metodoloji

Bu makale 2003-2004 öğretim yılında Anadolu Üniversitesi, Açık Öğretim Sistemi’nin çeşitli programlarında kayıtlı 2,500 öğrenci üzerinde yapılan bir alan araştırmasının sonuçlarına dayanmaktadır. Çalışma büyük ölçüde pozitivist yöntemle gerçekleştirilmiştir, ancak pozitivismin sınırlılıklarını aşmak amacıyla öğrencilerin açık uçlu sorulara verdikleri yanıtlardaki özgün ifadeler de kullanılmıştır.

Anket formlarının posta yoluyla gönderildiği 2,500 öğrenciden oluşan örneklemin % 40’ı kadın, % 60’ı erkektir. Tablo 1’de görüldüğü gibi, araştırmanın evreninin Türkiye’deki tüm coğrafi bölgeleri kapsadığı göz önüne alınarak araştırma için her coğrafi bölgeden tipik olarak bir büyük ve bir küçük olmak üzere toplam 14 şehir seçilmiş ve örneklem grubu bu şehirlerde yaşayan öğrencilerle sınırlı tutulmuştur.

Tablo 1: Açık Öğretim Sistemine 2003-2004 Öğretim Yılında Kayıtlı Tüm Öğrencilerin Bölgesel Dağılımları

Açık Öğretim Öğrencilerinin Yaşadıkları Coğrafi Bölgelere Göre Dağılımı	Evren Genel n=783.657
Marmara Bölgesi	%36,4
İç Anadolu Bölgesi	%20,4
Ege Bölgesi	%13,4
Akdeniz Bölgesi	%10,3
Karadeniz Bölgesi	%9
Doğu Anadolu Bölgesi	%5,5
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	%5
TOPLAM	%100

Kaynak: Açık Öğretim Fakültesi Öğrenci Profili Araştırması, 2003, AÖF Çalışma Raporu.

Araştırmanın örnekleme giren öğrenciler tarafından geri gönderilen anket formu sayısı 622'dir. Anket formlarını doldurarak geri gönderen öğrencilerin % 36'sı kadın, % 64'ü erkektir. Örneklemedeki 622 öğrencinin yaş ortalaması ise 30'dur. Bu da açık öğretimdeki öğrencilerin yaş ortalamasının 18-21 yaş arasında olan yüksek öğretim çağı nüfusuna göre yüksek olduğunu ve bu açıdan açık öğretimin yüksek öğretim çağı nüfusu yaş aralığında eğitim tamamlayamayanlar açısından ikinci bir fırsat olduğunu göstermektedir. Tablo 2'de örneklemin yaş aralıklarına göre dağılımından görüleceği gibi öğrencilerin yalnızca %18'i 18-21 yaş arası öğrencilerden oluşmakta geriye kalanların önemli bir bölümü ise 22-30 ile 31-40 yaş arasındaki öğrencilerden oluşmaktadır.

Tablo 2: Örneklemdeki Öğrencilerin Yaş Dağılımı

Yaş Aralığı	Örneklem Geneli n= 622
18-21 yaş arası	%18
22-30 yaş arası	%36
31-40 yaş arası	%35
41 yaş ve üzeri	%11
TOPLAM	%100

2. Araştırmanın Bulguları

Yerleşim yeri açısından bakıldığında örneklemdeki öğrencilerin %66’sı kentlerde, %26’sı ilçelerde ve son olarak %8’i de bucak ve köylerde yaşamaktadır. 2002-2003 yılında yapılan başka bir çalışmada da örnekleme giren öğrencilerin %65’inin şehirlerde yaşadığı, %25’inin ilçelerde ve %10’unun da köylerde yaşadıkları tespit edilmiştir (Hakan vd., 2004:65). Açık Öğretim Fakültesi Öğrenci Profili Araştırmasına göre de (2003), 2000-2001 öğretim yılında yeni kayıt yaptıran öğrenciler yaşanan yerin niteliği açısından değerlendirildiğinde yaklaşık %64’ünün şehirlerde ve %36’sının da ilçe, kasaba ve köylerde yaşadıkları görülmüştür.

Her üç araştırma da Türkiye’de uzaktan yüksek öğretimdeki öğrencilerin önemli bir çoğunluğunun kentlerde yaşadığını, ilçe, kasaba, bucak ve özellikle köy gibi yerleşim yerlerinde yaşayan öğrencilerin oranının ise daha düşük olduğunu göstermektedir. Tüm dünyada farklı coğrafi mekanlarda yaşayan sosyo-ekonomik gruplar arasında eğitimdeki fırsat eşitsizliklerinden kaynaklanan “uzaklığı” gidermede ikinci bir fırsat yaratma konusunda çağa en uygun eğitim sistemi olarak kabul edilen açık öğretimin Türkiye örneğinde ilçe, kasaba, bucak ve özellikle köy kökenli öğrencilerin oranının düşük olması ise şüphesiz dikkat çekicidir.

Köyde yaşayan öğrencilerin açık öğretimdeki oranının düşük olmasının ise bir çok nedeni vardır. Bunların başında kırsal kesimlerde eğitim-öğretime olan gereksinimin görece az olması, geleneksel aile ilişkilerinin kısıtlayıcı olması, örgün veya açık öğretim yoluyla temel eğitim olanaklarının bu kesimlere yeterince ulaştırılamaması ve bunların sonucunda bu kesimlerde yaşayan insanların temel eğitim düzeylerinin düşük olması gibi etkenler gelebilir. Kentsel yerleşim alanlarında geniş kitlelere ulaşmada görece başarılı olan açık öğretim sistemi kırsal kesimlerde aynı başarıyı gösterememek-

tedir. Diğer bir ifadeyle, Türkiye’de eğitim alanında varolan kırsal-kentsel fırsat eşitsizliğinin açık öğretim düzeyinde bile yeterince giderildiğini söylemek mümkün değildir.

Medeni durum açısından incelendiğinde, örneklemdaki öğrencilerin % 56’sının evli öğrencilerden, % 42’sinin ise bekar öğrencilerden oluştuğu görülmektedir. Boşanmış veya dul öğrencilerin örneklem içindeki oranı ise % 2’dir. Açık Öğretim Fakültesi Öğrenci Profili Araştırmasına göre (2003), 2003-2004 öğretim yılında Anadolu Üniversitesi, Açık Öğretim Sistemine kayıtlı olan öğrencilerin medeni durumlarına bakıldığında da öğrencilerin %42’sinin evli, %58’inin bekar olduğu görülmüştür. Her iki araştırmada da öğrencilerin ortalama olarak yarısının evli olması önemli bir veridir. Zira Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, özellikle alt gelir grupları açısından evli olmak çok defa eğitim-öğretim sürecini tamamlamamış olmak yada eğitim-öğretime tekrardan başlayamamak anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, Türkiye’de açık öğretim sistemindeki öğrencilerin önemli bir bölümünün evli olması, sistemin evli olan ve bir şekilde eğitimini tamamlayamamış olan kitlelere eğitim-öğretim olanaklarını ulaştırmada önemli bir mesafe aldığı göstermektedir. Bununla birlikte cinsiyet açısından bakıldığında örneklemdaki erkek öğrencilerin %64’ünün evli olmasına karşın kadın öğrencilerin %41’inin evli olması eğitim tamamlamada evliliğin kadınlar ve erkekler üzerinde farklı etkilere sahip olduğunu göstermektedir. Örnekleme, açık öğretimi devam zorunluluğu olan fakültelelere evlilik ve ailevi sorumluluklar nedeniyle gidemediğinden dolayı tercih ettiğini belirten evli kadınların oranının %49 olmasına karşın bu oranın evli erkeklerde %27 düzeyinde olması da bu görüşü desteklemektedir.

Çalışma ve meslek durumları açısından bakıldığında örnekleme oluşturulan öğrencilerin % 74’ünün dışarıda ücretli olarak çalışmakta olduğu, % 23’ünün işsiz olduğu ve % 3’nün de kendi hesabına çalıştığı tespit edilmiştir. Dışarıda ücretli çalışan öğrencilerin % 70’i memur (düz memur, ordu ve emniyet mensubu, banka memuru, eğitim mensubu, sağlık memuru, ve benzeri), % 26’sı ise işçi olarak çalıştıklarını belirtmiş; geri kalan %4’lük bir kesim ise dışarıda ücretli olarak çalıştığını belirttiği halde çalıştığı işle ilgili daha detaylı bir bilgi vermemiştir.

Açık Öğretim Fakültesi Öğrenci Profili Araştırmasına göre (2003), 2003-2004 öğretim yılında Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Sistemi programlarına kayıtlı olan öğrencilerin çalışma durumlarına bakıldığında benzer şekilde öğrencilerin yaklaşık %75’i çalışan öğrencilerden oluşmaktadır. Mesleki açıdan incelendiğinde ise öğrencilerin yaklaşık % 64 gibi önemli bir çoğunluğunun çeşitli kamu ve özel kuruluşlarda memur, öğretmen, polis, muvazzaf subay ve astsubay olarak çalıştıkları görülmüştür.

*Türkiye’de Uzaktan Öğretim Sistemi:Açık Öğretim Öğrencileri Üzerine
Sosyolojik Bir İnceleme*

Açıkça görüleceği gibi Türkiye’de uzaktan yüksek öğretime kayıtlı olan öğrencilerin çok önemli bir çoğunluğu çalışan, özellikle de memur olarak çalışan ve kentsel alanlarda yaşayan öğrencilerden oluşmaktadır. Bu anlaşılır bir durumdur. Zira Türkiye’de açık öğretim memur olarak çalışanlar tarafından genellikle maaş ve kıdem artışı nedeniyle tercih edilmektedir.

Örnekleme oluşturan öğrencilerin sosyo-ekonomik kökenlerine bakıldığında önemli bir bölümünün (%62) baba mesleği işçi-memur ve emekli işçi-memur olan alt veya alt-orta gelir düzeyinde ailelerden geldiği görülmektedir. Kadınların genel olarak işgücüne katılım oranlarının düşük olduğu ülkemizde örnekleme oluşturan öğrencilerin annelerinin meslek gruplarına bakıldığında ise % 87 gibi büyük bir çoğunluğun annesinin ev kadını veya işsiz kategorisinde olduğu saptanmıştır.

Gelir açısından da, % 74 gibi çok önemli bir çoğunluğu daha çok memur statüsünde ücretli olarak çalışan bu öğrencilerin yalnızca % 14’ü 1 milyarın üzerinde gelir göstermiş, geri kalanı ise 1 milyarın altında gelir beyan etmiştir. Gelir dağılımında öğrenci gruplarına daha ayrıntılı bakıldığında (Tablo 3); örneklemedeki öğrencilerin % 46’sının aylık gelirinin 2004 yılı itibarıyla 500 milyonun altında, % 54’ünün gelirinin de 500 milyonun üzerinde olduğu görülmektedir. Tablo 3, örnekleme giren öğrencilerin yanı sıra, 2003-2004 öğretim yılında Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Sistemine kayıtlı olan, dolayısıyla araştırmanın evrenini oluşturan öğrencilerin aylık net hane gelir durumlarını göstermektedir. Burada da 500 milyon baz alındığında, öğrencilerin % 49’unun aylık gelirinin 500 milyonun altında, % 51’inin gelirinin de 500 milyonun üzerinde olduğu görülmektedir.

Bu veriler Açık Öğretim Fakültesi öğrencilerinin büyük bir çoğunluğunun alt ve orta-alt gelir grubundan geldiğini göstermektedir. Uzaktan eğitimin temel amaçlarından biri alt gelir grubundaki bireylere eğitim olanaklarını ulaştırmaktır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye’deki açık öğretim sisteminin bu temel amaca belli ölçülerde de olsa ulaştığı söylenebilir.

Tablo 3: Örneklem Giren Öğrenciler ile 2003-2004 Öğretim Yılında Açık Öğretime Kayıtlı Tüm Öğrencilerin Gelir Durumlarının Karşılaştırması

Gelir Düzeyi	Örneklem Geneli n=622	2003-2004 Öğretim Yılında Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Sistemine kayıtlı olan öğrenciler n=783.657
1 milyarın üzerinde	%14	%9
500 milyon- 1 milyar	%40	%42
250 milyon-500 milyon	%19	%37
250 milyondan az	%27	%12
TOPLAM	%100	%100

Kaynak: Açık Öğretim Fakültesi Öğrenci Profili Araştırması, 2003, AÖF Çalışma Raporu.

Örneklem giren ve memur olarak çalışan öğrencilerin coğrafi bölgelere göre dağılımlarına bakıldığında, en kalabalık grubu Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaşayan öğrenciler oluşturmaktadır. Başka bir deyişle bu bölgeden örneklem katılan öğrencilerin % 63 gibi önemli bir çoğunluğu memur olarak çalışan öğrencilerden oluşmaktadır. Bu da Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki öğrencilerin, bölge halkından gelen öğrencilerden çok bu bölgede tayin nedeniyle bulunan memurlardan oluşmasından kaynaklanmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaşayan öğrencilerin çoğunun tayin nedeniyle bölge dışından gelen memur kesiminden oluşmasının yanı sıra bölgenin açık öğretim sistemine kayıtlı öğrencilerin coğrafi dağılımında da en düşük orana sahip olması (bkz. Tablo 1) Türkiye'de eğitimdeki fırsat eşitsizliğinin bölgesel derinliği bağlamında oldukça anlamlı görünmektedir. Ayrıca örnekleme en yüksek gelire sahip olan öğrencilerin de Türkiye'nin en gelişmiş iki bölgesi olan Ege ve Marmara bölgelerinde yaşıyor olmaları bölgeler arasındaki fırsat eşitsizliğinin ne kadar derin olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Ebeveynlerin eğitim durumlarına bakıldığında ise öğrencilerin, annelerinin daha düşük olmakla birlikte, hem anne hem de babalarının eğitim düzey-

lerinin düşük olduğu gözlemlenmiştir. Bu da Türkiye'deki eğitim ve okullaşma oranının genel görünümü ile paralellik taşımaktadır. Nitekim Cumhuriyet döneminden günümüze kadar ülkemizde okuryazarlığın hızla yaygınlaşmasına rağmen, okullaşma oranında ve eğitimdeki fırsat eşitliğine her kesimden çocukların, özellikle de kırsal kesimlerden ve kız çocukların eşit katılımının sağlanmasında istenilen düzeye henüz ulaşamadığı bilinmektedir. Bu araştırmada örnekleme oluşturan öğrencilerin babalarının eğitim durumlarına bakıldığında % 15'inin babasının hiç okul yüzü görmediği, % 47 gibi önemli bir bölümünün babasının ise ilkökul mezunu olduğu, yine % 47 gibi önemli bir bölümünün annelerinin hiç okula gitmediği, % 40'lık bir oranının ise annelerinin ilkökul mezunu olduğu görülmüştür. Babası hiçbir eğitim kurumundan mezun olmamış olan öğrencilerin % 10'unun babası okur-yazar iken % 5'inin babası okur-yazar değildir. Benzer şekilde annesi hiçbir eğitim kurumundan mezun olmamış olan öğrencilerin % 20'sinin annesi okur-yazar iken % 26'sının annesi okur-yazar değildir.

Örnekleme grubunu oluşturan öğrencilerin açık öğretime kayıt yaptırmadan önceki eğitim yaşamlarına bakıldığında ise önemli bir bölümünün eğitim yaşamında kesintiler ve kopmalar olduğu göze çarpmaktadır. Buna göre örnekleme grubundaki öğrencilerin % 52'si daha önce çeşitli nedenlerden ötürü eğitimlerine ara vermek zorunda kalmışlardır. Eğitimine ara veren öğrencilerin bazıları tek bir nedenden, bazıları ise birden fazla nedenden dolayı eğitimlerine ara vermişlerdir. Tablo 4'te öğrencilerin eğitimlerine ara vermelerine yol açan temel nedenlerin yüzdelerine bakıldığında öğrencilerin en çok ÖSS'yi kazanamama ve ekonomik zorluklar nedeniyle eğitimlerine ara verdikleri görülmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri nedeniyle eğitimi engellenen ve bu nedenle eğitimine ara vermek zorunda kalan öğrencilerin oranı ise daha az olmakla birlikte bu öğrencilerin tamamının kadın olması ve bu kadınların önemli bir bölümünün Doğu Anadolu Bölgesinde yaşıyor olması dikkat çekicidir.

Eğitimine ara veren öğrencilerin eğitimlerine kaç yıl ara verdiği incelendiğinde, % 55'inin 1-5 yıl, % 18'inin 5-10 yıl, % 8'inin 10-15 yıl, % 5'inin 15-20 yıl ve % 14'ünün de 20 yıldan fazla ara vermiş olduğu görülmüştür. Bu veriler göstermektedir ki, açık öğretim öğrencilerinin dörtte üçü eğitimlerine en fazla 0-10 yıl ara verenlerden oluşmaktadır. Eğitimlerine 20 yıldan fazla ara verenlerin oranının % 14 düzeyinde olması da dikkat çekicidir. Çünkü, uzaktan eğitim sistemlerinin en önemli hedeflerinden birisi sayılan her gruptan ve her yaştan eğitim görmek isteyenlere ulaşma hedefinin az da olsa Türkiye'de gerçekleştirildiği söylenebilir.

Tablo 4: Öğrencilerin Eğitimlerine Ara Verme Nedenleri

Eğitime Ara Verme Nedeni	Örneklem Geneli n=323
ÖSS'yi kazanamadığı için	%63
Ailelerinin ekonomik zorlukları	%26
Erken yaşta evlenme ve/ya evlilikten kaynaklanan ailevi sorumluluklar	%7
Cinsiyetinden dolayı eğitimi engellenenler	%4
TOPLAM	%100

Öğrencilere açık öğretimi nasıl tercih ettikleri sorulduğunda örneklemdeki öğrencilerin % 50'si açık öğretimi isteyerek ve birinci tercih olarak seçtiğini, %15'i de lisans tamamlamak amacıyla açık öğretimi tercih ettiğini belirtmiştir. Geriye kalan % 35'lik bir öğrenci kesimi ise üniversiteye giriş sınavındaki tercih sıralamasında açık öğretimin birinci tercihleri olmadığını belirtmişlerdir.

Örnekleme giren öğrencilere açık öğretim sistemine kayıt yaptırmalarını etkileyen nedenler de sorulmuş ve öğrenciler çok defa birden fazla nedenin etkili olduğunu belirtmişlerdir. Tablo 5'te öğrencilerin açık öğretim sistemine kayıt yaptırmalarını etkileyen faktörlerin her birinden etkilenme oranları ayrı yüzdeler halinde verilmektedir. Buna göre "genel bilgi ve kültür düzeyini yükseltme isteği", "bir üniversite diploması sahibi olma isteği", "kayıtlı olduğu bölümle ilgili bir meslek sahibi olma isteği", "çalıştığı işyerinde maaş ve kıdem artışı isteği" ve "bir iş yerinde çalıştığından dolayı devam zorunluluğu isteyen fakültelere gidememe durumu" gibi faktörler öğrencilerin açık öğretime kayıt yaptırmaları üzerinde en çok etkili olan nedenler arasında yer almaktadır.

Tablo 5: Örneklemeye Giren Öğrencilerin Açık Öğretime Kayıt Yaptırmaları Üzerinde Etkili Olan Nedenler

Açık Öğretime kayıt yaptırmada etkili olan neden	Öğrencilerin etkilenme oranları n=622
Genel bilgi ve kültür düzeyimi yükseltme isteği	%95
Üniversite diploması sahibi olma isteği	%91
Kayıtlı olduğum bölümle ilgili bir meslek sahibi olma isteği	%55
Çalıştığım işyerinde maaş ve kıdem artışı	%52
Bir işyerinde çalıştığımndan dolayı devam zorunluluğu isteyen fakültelere gidememem	%51
Alacağım bilgileri çalıştığım işyerinde kullanma isteği	%51
Açık Öğretim dışında bir yer kazanamadığımdan, açıkta kalma Korkusu	%29
Evliliğimden kaynaklanan ailevi sorumluluklarım nedeniyle devam zorunluluğu isteyen fakültelere , gidemememe	%20
Askerliğimi tecil ettirme isteğim	%15
Ailemin devam zorunluluğu isteyen fakültelere göndermemesi	%12
Devam zorunluluğu olan fakültelelerde okumamı aksatacak bedensel bir engele sahip olmam	%1

Bunlar dışında, “açık öğretim dışında bir yer kazanamadığımdan açıkta kalma korkusu”, “evlilikten kaynaklanan ailevi sorumluluklar nedeniyle devam zorunluluğu isteyen fakültelelere gidememe durumu”, “askerliği tecil ettirme isteği” ve “ailenin devam zorunluluğu isteyen fakültelelere göndermemesi” gibi faktörler ise öğrencilerin açık öğretime kayıt yaptırmaları üzerinde diğer nedenlere oranla daha az etkili olmuştur. Bu aynı zamanda öğrencilerin açık öğretimi tercih etme nedenlerinin, maaş ve kıdem artışı, askerlik tecil ettirme, veya açıkta kalma korkusu gibi toplumda mevcut olan sanıların aksine daha geniş bir çeşitliliğe dayandığını göstermektedir. Açık öğretimin devam zorunluluğuna dayalı olmaması da özellikle ailevi sorumlulukları olan öğrenciler açısından bir tercih kaynağı oluşturmaktadır. Nitekim örnekleme oluşturan öğrencilerin % 69’u açık öğretimi ailevi sorumlulukları aksatmadan yürütülebilen bir sistem olduğu fikrine katıldığını belirtmişler-

dir.

Yukarıda verilen nedenlerle ilgili kimi öğrencilerin ifadeleri şu şekildedir:

“Benim gibi düşük dereceden emekli olmak zorunda olan memurlar için AÖF’yi sadece birinci dereceye düşmek için bir araç olarak görüyorum, bizlere dersler konusunda biraz yardımcı olunmasını rica ediyorum.”

“AÖF varoluşunun en büyük nedeni çalışanların eğitimdeki fırsat eşitliğini sağlamak ve de maaşlarının artmasına derece ve kademe almalarını sağlamak için bir basamak. Gerisi tamamen boş.”

Öte yandan Doğu Anadolu Bölgesinde yaşayan bazı kadın öğrenciler ise:

“Bizim bölgenin birçok sorunu eğitimsizlik yüzündendir. Kızların okuma, evlenme, arkadaş edinme, ve düşünme hakları çok feci şekilde engelleniyor bu ancak eğitimle düzelir.”

“Bizlere böyle bir imkan sunduğunuz için teşekkür ederim. Ben bir mağdurum birçok şeyden maalesef mahrum kaldım. Ama sizden ricam özellikle bizim bölgedeki bayanlar için eğitim sisteminizi ayarlamanızdır, Çünkü benim kızkardeşlerim de okumaktan mahrum kaldılar, başkalarının kalmasını istemiyorum. Umut ediyorum ki gelecekte sizin güneşiniz bizim bölgeden daha da parlayacak.”

Öte yandan bir iş yerinde çalışıyor olmasından dolayı devam zorunluluğu isteyen fakültelere gidememe durumunun açık öğretime kayıt yaptırmada etkili olduğunu belirten (Tablo 5) öğrencilerin % 75’i erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Bu durum kadınların çalışma yaşamına, her geçen gün daha çok katılmakla birlikte erkeklere oranla halen daha geri planda kaldıklarını göstermektedir. Örnekleme oluşturan kadın öğrencilerin %61 gibi bir çoğunluğunun çalışıyor durumda olmasına rağmen bu oranın erkek öğrencilerde %85 gibi oldukça yüksek bir düzeyde olması bu bulguyu desteklemektedir.

Ailelerinin devam zorunluluğu isteyen fakültelere göndermemelerinin açık öğretime kayıt yaptırmalarında etkili olduğunu belirten öğrenciler içinde (Tablo 5), Marmara ve Ege bölgelerinde yaşayan öğrencilerin yalnızca % 8’i bu faktörü etkili bulurken, bu oran diğer bölgelerde % 25’lere kadar yükselebilir.

Açık öğretime kayıt yaptırmada etkili olan nedenlerin kadın ve erkek öğrenciler için önemlerine baktığımızda ise maaş ve kıdem artışı faktörünün erkek öğrenciler arasında kadın öğrencilere nazaran daha etkili olduğu tespit edilmiştir. Bu da toplumda kadın ile erkeğe biçilen ve ücretli çalışma ile

*Türkiye’de Uzaktan Öğretim Sistemi:Açık Öğretim Öğrencileri Üzerine
Sosyolojik Bir İnceleme*

kariyeri erkeğin egemen alanı olarak resmeden toplumsal cinsiyet rolleri ile kesişen bir veridir.

Örnekleme oluşturan öğrencilere ayrıca “Sizce açık öğretim, ekonomik olanaksızlıklar nedeniyle eğitimlerini tamamlayamamış olanlar açısından eğitimlerini tamamlamada bir fırsat mıdır?” sorusu da yöneltilmiştir. Örneklemin % 73’lük bir bölümü bu soruya olumlu yanıt verirken % 19’luk bir bölümü olumsuz yanıt vermiş, % 8’lik bir bölümü ise bu konuda fikri olmadığını beyan etmiştir. Benzer şekilde açık öğretimin çalışanlar için eğitimde fırsat eşitliği sağlayıp sağlamadığı sorusu da yöneltilmiş ve öğrencilerin % 65’i soruya olumlu, % 22’si ise olumsuz yanıt vermişlerdir. Öğrencilerin % 13’lük bölümü ise bu konuda herhangi bir fikir belirtmemişlerdir. Bu da açık öğretimin, öğrencilerin önemli bir çoğunluğu tarafından, eğitimdeki fırsat eşitsizliklerini gidermede önemli role sahip olan bir kurum olarak algılandığını göstermektedir.

Açık öğretim sisteminin Türkiye’de ekonomik olanaksızlıklar nedeniyle eğitimlerini tamamlayamamış olanlar açısından eğitimlerini tamamlamada bir fırsat olduğu fikrine katılan öğrencilerin sosyo-ekonomik kökenlerine bakıldığında ise cinsiyet açısından bu öğrenciler içinde en büyük grubu % 62 ile erkek öğrenciler, medeni hal açısından % 58 ile evli olan öğrenciler, mesleki açıdan % 74 ile işçi ve özellikle memur olarak çalışan öğrenciler, gelir açısından da % 56 ile 500 milyon ve üstünde bir gelire sahip olan öğrenciler oluşturmaktadır. Baba mesleği açısından da bu öğrenciler arasında en büyük grubu % 50 ile babası emekli ve çiftçi olan öğrenciler oluşturmaktadır. Son olarak bu öğrencilerin % 61’i de bir nedenden ötürü daha önce eğitimine ara vermiş öğrencilerden oluşmaktadır.

Buradan da anlaşılacağı üzere açık öğretimin ekonomik olanaksızlıklar nedeniyle eğitimlerini tamamlayamamış olanlar açısından eğitimlerini tamamlamada bir fırsat olduğunu düşünen öğrencilerin sosyo-ekonomik kökenlerine bakıldığında bu öğrencilerin daha çok alt veya orta-alt gelirli ailelerden gelen ve çeşitli nedenlerden dolayı eğitimine ara vermek durumunda kalan, kentsel alanlarda yaşayan, evli ve çalışan öğrencilerden oluştuğu görülmektedir.

Bunun dışında öğrencilere açık öğretimin eğitim hizmetlerinin daha çok hangi cinsiyet grubuna yönelik olduğu konusundaki fikirleri sorulmuştur. Öğrencilerin % 84 gibi önemli bir çoğunluğu her iki gruba birden yönelik olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Buna bağlı olarak öğrencilere “cinsiyetiniz farklı olsaydı yine açık öğretimi seçer miydiniz?” sorusu yöneltilmiş ve örnekleme oluşturan öğrencilerin % 85’i soruya olumlu yanıt vermiştir. Öğrencilerin % 85’inin bu soruya olumlu yanıt vermiş olması Türkiye’de

yürütülen açık öğretimin bir sistem olarak belirli kesimlerden gelen hem kadın hem de erkek öğrencilerin toplumsal taleplerine geniş ölçüde yanıt verebilecek nitelikte düzenlendiğini ortaya koymaktadır. Bir başka deyişle bu durum açık öğretimin Türkiye’de hem eğitimine ekonomik olanaksızlıklar veya toplumsal cinsiyet gibi nedenlerle ara vermek durumunda kalmış olanların hem de işçi-memur kökenli ailelerden gelen ve kendileri de daha çok işçi-memur gibi ücretli olarak çalışan erkek ve kadınların amaçlarına çok-yönlü olarak yanıt verebilen bir sistem olduğunu ortaya koymaktadır.

Örnekleme oluşturan öğrencilere AÖF diplomasını aynı dalda örgün eğitim veren fakültelerin diplomaları ile eşdeğer görüp görmedikleri de sorulmuştur. Öğrencilerin %40’a yakın bir bölümü AÖF diplomasını diğer fakültelerle eşdeğer gördüğünü belirtirken yarısından fazlası da AÖF diplomasını daha aşağı düzeyde gördüğünü belirtmiştir. Bununla ilişkili olarak öğrencilerin kullandıkları ifadelerden bazıları aşağıda yer almaktadır:

“AÖF hiç bir zaman bir üniversite muamelesi görmüyor. Üniversite mezunu olarak itibarı olmuyor.”

“AÖF öğrencisi mezun olduktan sonra diğer okullarla aynı haklara sahip olamıyor.”

“Üniversite kimliğini iş yerleri tanımıyor.”,

“AÖF diploması diğer üniversite diplomalarıyla denk bir iş imkânı sunmuyor, mezunları yeterince iş bulamıyor.”

“Diploma kıyaslamalarının olduğu bu ülkede AÖF’nin yapabileceği fazla da bir şey yok.”

“Diğer fakültelerle aynı seviyede tutulmuyor, mezun olunca iş bulamıyor, diğer fakülteler kadar revaçta değil.”

“Açık öğretim olduğu için pek çok kişi tereddütte kalıyor. Onun okulu yok öyle okunur mu deniliyor. Bu yüzden pek çok ayrı insan maksat girmiş olmak için kayıt oluyor. Bu okulun önemini, diğer okullar gibi eş değer olduğunun duyurulması gerekir.”

Son olarak örneklemedeki öğrencilere çocuklarının ileride açık öğretimde okumasını isteyip istemedikleri sorulduğunda, Tablo 6’da görüldüğü gibi, örneklemin yalnızca çok küçük (%6) bir bölümünün çocuklarının ileride açık öğretimde okumasını istediği belirlenmiştir. Örneklemin % 39’unu oluşturan büyük bir grup ise, bunu çocuklarının kendi kararlarına bırakacağını belirtmiş; % 36’sını oluşturan başka bir grup da “başka bir üniversite kazanamadıkları takdirde evet” yanıtını vermişlerdir. Bu soruya yönelik olarak öğrencilerin kullandıkları ifadelerden bazıları aşağıda verilmiştir:

*Türkiye’de Uzaktan Öğretim Sistemi:Açık Öğretim Öğrencileri Üzerine
Sosyolojik Bir İnceleme*

“Çocuklarımın örgün eğitim görmesini isterim yüzyüze eğitim her zaman daha iyi. Fakat farklı bir alanda eğitim alsalar dahi açık öğretimi de okumalarının kendi gelişimleri açısından çok yararlı olacağı kanaatindeyim”.

“Çocuğumun başka fakülteleri kazanması için gerekli bütün imkanları önüne sererdim. Eğer başaramazsa AÖF olabilir.”

“AÖF dışında daha iyi yerleri kazanma şansı olursa ona yönlendirirdim.”

“Başka bir fakülte bitirdikten sonra AÖF’de tabiki okuyabilir, ama AÖF diploması ile çalışmayan bir insanın artıları çok fazla değil.”

“AÖF’yi 2.veya 3.üniversite olarak mutlaka okumalarımı isterim.”

Tablo 6: Örneklemi Oluşturan Öğrencilerin Çocuklarının Açık Öğretimde Okumasına Yönelik Tutumları

İleride çocuklarınızın Açık Öğretimde okumasını ister misiniz?	Örneklem Geneli n=622
Çocuklarımın kendi kararlarına bıraktırdım	%39
Başka bir üniversite kazanamadıkları takdirde, evet	%36
Hayır, istemem	%13
Evet, isterim	%6
Fikrim yok	%6
TOPLAM	%100

Bu veriler göstermektedir ki örneklemi oluşturanlar açısından yukarı doğru toplumsal hareketlilikte açık öğretim bir araç ve bir basamak olarak görülmekle birlikte çocukları açısından yeterli bir araç olarak görülmemekte, çocukları için daha iyi yaşam şansları yaratacaklarına inandıkları örgün eğitim veren üniversiteleri uygun bulmaktadırlar.

Nitekim, “Açık öğretimde okumayı herhangi bir kimseye tavsiye eder miydiniz?” şeklinde sorulan soruya öğrencilerin % 90’ına yakınının “evet, tavsiye ederdim” şeklinde olumlu yanıt vermesine rağmen “kimlere tavsiye ederdingiz?” sorusuna neredeyse hiç birisinin çocuklarına tavsiye etmemesi de bunu doğrulamaktadır. Öğrencilerin açık öğretimde okumayı kimlere

tavsiye ettiklerine bakıldığında ise en çok çalışanlara, memurlara ve meslektaşlarına tavsiye ettikleri görülmüştür. Bu da açık öğretimin kendi öğrenci kitlesi tarafından da daha çok çalışan veya örgün eğitime devam edemeyenlere ya da eğitimine bir şekilde ara vermek durumunda kalanlara uygun bir model olarak görüldüğünü göstermektedir.

5. Sonuç

Türkiye’de açık öğretim sisteminin sosyolojik yapısına bakıldığında iki temel noktanın ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, kentsel alanda yaşayan ve belirli nedenlerle eğitimini tamamlayamadan çalışma yaşamına erken yaşta başlamış olan orta ve alt gelir gruplarının açık öğretimdeki çeşitli bölümleri mezuniyet sonrası karşılaşacağı her türlü olumsuzluklara ve toplumda var olan ön yargılara rağmen tercih etmeye devam etmeleridir. İkinci nokta ise, teknolojik gelişmelerin açık öğretim sisteminin önünü her geçen gün daha fazla açmasıdır. Bu iki temel nokta önümüzdeki yıllarda açık öğretime olan talebin artarak devam edeceğini göstermektedir.

Fırsat eşitsizliği açısından bakıldığında, açık öğretimden mezun olan öğrencilerin mezuniyet sonrası işgücü piyasasında kendilerini üniversitelerin örgün eğitim veren bölümlerden mezun olan öğrencilere göre dezavantajlı konumda buldukları bir gerçektir. Ancak bu durumun tamamıyla açık öğretim sisteminin neden olduğu bir eşitsizlik olmadığını altının çizilmesi gerekir. Hatta açık öğretim sisteminin işgücü piyasasında bu tür eşitsizlikleri azaltıcı bir rol oynadığını öne sürmek bile mümkündür. Zira, Türkiye’de açık öğretim sistemi işgücü piyasasına üniversite mezunu olarak girme şansı belki hiç olmayan geniş bir toplumsal kesime bu olanağı sunmaktadır. Nitekim, örneklem gurubundaki öğrencilerin büyük bir çoğunluğu açık öğretim sisteminin eğitimdeki fırsat eşitsizliğini artıran değil tersine azaltan bir rolü olduğu görüşündedirler. Bu da, çoğunluğu üniversitelerin örgün eğitiminden yararlanamayan bu öğrencilerin, uzaktan yüksek öğrenim görme imkanı sunan açık öğretimin olmaması durumunda üniversite eğitimi alma imkanlarının büyük bir olasılıkla ortadan kalkacağını düşüncülerinden kaynaklanmaktadır. Burada kısaca belirtmek gerekir ki, eğitimde fırsat eşitsizliğinin çok farklı nedenleri bulunmaktadır ve bu eşitsizliğin azaltılması çok yönlü sosyal, ekonomik ve eğitim politikalarının geliştirilmesi ile mümkündür.

Bununla birlikte açık öğretim sisteminin, coğrafi uzaklıkları ne olursa olsun tüm bireylere uzaktan eğitim teknolojileri yoluyla eğitim hizmeti sunuyor olması, bireylerin bu eğitimden eşit bir şekilde yararlandıkları anlamına gelmemektedir. Bireylerin yaşadığı coğrafya, gelir düzeyleri, cinsiyetleri, istihdam durumları ve medeni halleri açık öğretim hizmetlerinden yararlanma biçimlerini oldukça etkilemektedir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki,

açık öğretim sistemi sosyal ve ekonomik nedenlerle eğitimlerine ara vermiş, yarıda bırakmış, hatta hiç başlayamamış olan toplumsal kesimlerin eğitim taleplerini karşılayan bir eğitim programıdır.

Açık öğretim sistemi yukarıya doğru hareketlilikte de örgün eğitim olanaklarından yararlanamamış olan geniş bir toplumsal kesim için ikinci ve/ya son bir fırsat gibi görülmektedir. Bununla birlikte, örneklem grubuna dahil olan öğrencilerin çocukları için açık öğretim yerine örgün eğitim veren üniversiteleri tercih etmeleri bir çok açıdan anlamlıdır. Bunlardan belki de en önemlisi öğrencilerin yukarıya doğru hareketlilikte çocukları için, açık öğretimin kendilerine sunduğu eğitimden daha iyi bir eğitim sunacağını düşündükleri örgün eğitim sistemini uygun görmeleridir. Açık öğretim sistemindeki öğrencilerin çocuklarının üniversitelerde örgün eğitim almaları yönündeki beklentilerinin çok güçlü olması aynı zamanda Türkiye’de orta ve alt gelir grupları açısından üniversitelerde örgün eğitimin en önemli sıçrama tahtası olma konumunu devam ettirmekte olduğunu göstermektedir.

Örneklem grubunda açık öğretimi tercih etmelerinin nedenlerini yalnızca örgün üniversiteleri kazanamamış olmalarına, bir başka deyişle üniversiteye giriş sınavında açıkta kalma korkusuna bağlayan öğrencilerin oranı görece azdır. Örneklem grubundaki öğrencilerin temel eğilimlerine bakıldığında açık öğretimi tercih etme nedenleri arasında yer alan üniversite diploması sahibi olma isteği, genel bilgi ve kültür düzeyini yükseltme arzusu, bir işyerinde çalıştığından dolayı devam zorunluluğu isteyen fakültelere gidememeleri, bir meslek sahibi olma isteği ve maaş ve kıdem artışı sağlama düşüncesi gibi nedenlerin çok daha etkili oldukları görülmektedir. Bu şunu göstermektedir; Türkiye’de açık öğretim yalnızca üniversite sınavında örgün eğitim veren bölümleri kazanamayan öğrencilerin son uğrak yeri değildir. Aksine açık öğretim sistemi günümüz dünyasında farklılaşan eğitim taleplerini karşılayan ve kitleler tarafından her geçen gün daha fazla talep edilen bir eğitim modeli haline gelmiştir. Örneklem grubuna dahil olan her iki öğrenciden birinin açık öğretimi bilerek ve isteyerek tercih ettiklerini belirtmeleri de bunun bir göstergesidir. Ayrıca örneklem grubundaki öğrencilerin % 90’ının açık öğretimde okumayı başkalarına tavsiye ettiklerini ifade etmeleri de bu görüşü desteklemektedir.

Açık öğretime yönelik toplumda varolan küçümseyici bakış açısı ve önyargılara rağmen örneklem grubundaki öğrencilerin açık öğretime yönelik tutumlarının olumlu olması son derece önemli bir veridir. Ancak bu veriler açık öğretim sisteminin ülkenin sosyal ve ekonomik sorunlarını çözmeye muktedir bir sistem olarak görülmesi anlamına gelmemelidir. Aslında açık öğretim kitlelerin çok yönlü eğitim taleplerini karşılayan ve bunu uzaktan

eğitim teknolojileri ile yapan bir eğitim modeli olarak görülmelidir. Açık öğretim sistemi, özellikle örgün üniversite eğitimi alma şansını yitirmiş olan alt gelir grupları için yukarıya doğru hareketlilikte son bir umut ve/ya bir şans kapısı olmaktadır. Bu nedenle, bugün Türkiye’de açık öğretimi örgün eğitimin bir alternatifi veya bir karşıtı olarak değil farklılaşan eğitim taleplerini karşılamaya yönelik yeni bir model olarak görmek gerekmektedir.

SUMMARY

This paper specifically examines social and economic profiles of students who are enrolled in open education in Turkey. The extent to which distance education has expanded worldwide, have resulted in a wide range of academic research in the literature. In Turkey too, it is a big issue since circa one million students take distance education. Since its foundation in 1982 by Anadolu University, distance education has expanded successfully despite prevailing prejudice and bias in society in general. In Turkey, distance education has mainly targeted those who have somehow interrupted and or failed to get access to universities that give formal education, and those who are already working and thus not able to take formal education. In addition to this, adults who could not carry on their education after secondary school as a result of a number of reasons have also been the main target group for distance education in Turkey.

Based on questionnaires, this paper analyses social background of students in distance education. Findings of this study indicate that it is mainly low-income groups who take distance education in Turkey. As their account suggest that they generally preferred studying distance education and they are rather satisfied with the type of education that they have been through in distance education. This paper argues that there are numbers of reasons for this. First, those who work as state employees or state civil servants get promotion and pay raise after they attain their diploma from Open Faculty of Anadolu University. Secondly, those who live in rural areas are quite satisfied with distance education since there are no other alternatives for them to carry on their education after senior secondary school education. Thirdly, women who have not been able to manage to take university education due to patriarchal family restrictions and limitations, take distance education as the last chance to carry on their education. And fourthly, those who have failed to win university entrance exam and found themselves outside the formal education system, have an opportunity to get a university diploma. Contrary to expectation, we have found little evidence to support the idea that students of Open Faculty are those who intend to refrain from compulsory military service and those who are older age groups to take distance

*Türkiye’de Uzaktan Öğretim Sistemi:Açık Öğretim Öğrencileri Üzerine
Sosyolojik Bir İnceleme*

education. Conversely, this study reveals that students in distance education mainly consist of young age groups, are willing to take distance education and have carrier aspirations with a diploma from Open Faculty.

KAYNAKÇA

AÇIK ÖĞRETİM FAKÜLTESİ ÖĞRENCİ PROFİLİ ARAŞTIRMASI
2003 **AÖF Çalışma Raporu**

BARKAN, Murat ve Bahire EFE ÖZAD

2004 "Open Learning: Communicating with the Learner" **The Turkish On-line Journal of Educational Technology (TOJET)**, Vol.3, Issue 3, ss.43-49.

BEAUDOIN, Michael F.

2003 "Distance Education Leadership for the New Century", **Online Journal of Distance Learning Administration**, Vol.6, Issue.2, Yaz 2003, State University of West Georgia, Distance Education Center.

BELL, Daniel

1973 **The Coming of Post-Industrial Society**, New York: Basic Books.

CASTELLS, Manuel

1996 **The Rise of the Network Society**, Mass: Blackwell.

DEMİRAY, Uğur

1991 "Identification of the Distance Education Students in Turkey: A Case Study Open Education Faculty", **Indian Journal of Distance Education**, Vol.4, ss.83-91.

DEMİRAY, Uğur

1993 **Açık Öğretim Fakültesi Yetişkin Yaşlı Mezunları**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 629/338.

DEMİRAY, Uğur

2002 "Live TV for Support of Student Exam Preparation: A Pilot Study at Anadolu University's Distance Education System", **International Journal of Technologies For the Advancement of Knowledge and Learning**, Vol.4, Issue 2, ss.48-50.

DHANARAJAN, Gajaraj

2001 "Distance Education: Promise, Performance and Potential", **Open Learning**, Vol.16, No.1, ss.61-68.

*Türkiye’de Uzaktan Öğretim Sistemi:Açık Öğretim Öğrencileri Üzerine
Sosyolojik Bir İnceleme*

FAITH, Karlene (ed.)

1988 **Toward New Horizons For Women in Distance Education: International Perspectives**, London and New York: Routledge.

FOUCAULT, Michel

1995 **İktidar ve Direnme Odakları**, Çev. Ali Akay, İstanbul: Bağlam Yay.

HAKAN, Ayhan., Aydın Ziya ÖZGÜR, Erdal KARA, Dilruba KÜRÜM ve Berrin ÖZKANA

2004 **Açık Öğretim Sistemi Lisans Programlarının Değerlendirilmesi**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 1554.

HIPLE, David ve Stephen FLEMING

2002 “Models for Distance Education in Critical Languages”, iç. **New Technologies and Language Learning: Issues and Options** (der. C. A. Spreen), Honolulu, University of Hawaii, Second Language Teaching & Curriculum Center (<http://nflrc.hawaii.edu/networks/tr25/TR25-1.pdf>).

HOLLOWAY, Robert, E., ve Jason OHLER

1991 “Distance Education in the Next Decade”, iç. **Instructional Technology, Past, Present, and Future** (der. G.J. Anglin), Englewood, CO: Libraries Unlimited, ss. 259-266.

HOWELL, Scott L.; WILLIAMS, Peter B. ve LINDSAY, Nathan K.

2003 “Thirty-two Trends Affecting Distance Education: An Informed Foundation for Strategic Planning”, **Online Journal of Distance Learning Administration**, Volume VI, Number III, Güz 2003, State University of West Georgia, Distance Education Center.

KESİM, Mehmet

2005 “E-Learning Via Cooperative Use of DVB and High Speed Internet: Convergence of Broadcasting and Internet”, Yayınlanmamış Konferans Sunuşu, **Lifelong E-Learning. EDEN 2005 Annual Conference**, Helsinki, Finland.

MARGINSON, Simon

2004 “Don't Leave Me Hanging on the Anglophone: The Potential for Online Distance Higher Education in the Asia-Pacific Region”,

ÖZGÜR, Aydın Ziya

2000 "Eğitim Programlarında Öğrenci ve Öğretici Arasında Etkileşime Yönelik Olarak Canlı Yayınların Kullanılması ve Açık Öğretim Fakültesi Uygulaması", **Bilişim Teknolojileri Işığında Eğitim Konferansı ve Sergisi**, Ankara.

ÖZKUL, Ali Ekrem ve Mehmet KESİM

1999 "Use of Information Technologies in Open Education: Opportunities, Limitations", Yayımlanmamış Konferans Sunuşu, **Information Technology Supported Education Conference**, Ankara.

WHEELER, Steve

2005 "Information and Communication Technologies and the Changing Role of the Teacher", **Journal of Educational Media**, Vol.26, No.1, ss.7-18.

ÖRGÜTSEL DEĞİŞME

Suna Tekel*

ÖZ

Bu çalışma örgütsel değişme konusu üzerinedir. Örgütsel değişme nasıl ortaya çıkmaktadır? Morgan'ın metaforları bu konu ile ilgili kullanışlı bir çerçeve sunmaktadır. Makine, organizma, politik, akış ve dönüşüm metaforları. Bu yaklaşım içerisinde şekillenmiş olan örgütsel değişme modellerinden; Lewin, Bullock ve Batten, Kotter, Bechard ve Harris, Nadler ve Tushman, William Bridges, Carnall, Senge, Stacey ve Shaw. Her bir örgütsel değişme modeli, örgütsel değişimin bir boyutuna vurgu yapmaktadır. Sistemik çerçeve ise, uygulamacıların kültür, politika, yapı ve süreç boyutlarının bir tanesi üzerine değil hepsini kapsayacak şekilde ele almasına olanak sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Değişme, Metafor, Eleştirel Yaklaşım, Sistemik Yaklaşım.

ORGANIZATIONAL CHANGE

ABSTRACT

This paper tackles the issue of organizational change. How does the process of organizational change happen? Morgan's metaphors represent a framework about this issue. Machine metaphor, politic metaphor, organisms metaphor, flux and transformation metaphor. There are some organizational change models developed by the key authors. Such as, Lewin, Bullock and Batten, Kotter, Bechard and Harris, Nadler and Tushman, William Bridges, Carnall, Senge, Stacey and Shaw. Each model to organizational change focused on a specific dimension of organizational change. Systemic framework includes four types of organizational change, it allows the practitioners to focus on change in processes, structures, culture and politics, rather than just to think about any one or some of them.

Key Words: Organizational Change, Metaphors, Critical Approach, Systemic Approach.

* Yrd.Doç.Dr. İnönü Üniversitesi Sosyoloji Bölümü

Yirmi birinci yüzyılda örgütler gittikçe artan küresel bir rekabet, müşteri beklentileri ve değişme ortamı içerisinde bulunmaktadır(Cao 2003:1). Bu baskılara cevap verebilmek için birçok örgüt “ya değiş ya da yok ol” durumu ile yüz yüze gelmektedir. Bu incelemede örgütsel değişme süreci nasıl şekillenmektedir, belli başlı örgütsel değişme yaklaşımları ne derece etkilidir sorularına cevap aranacaktır. Ancak öncelikle bir örgütün nasıl çalıştığını açıklayan metafor yaklaşımı incelenecek, ardından bu yaklaşım içerisinde şekillenmiş olan belli başlı modellerin olumlu ve olumsuz yanları ortaya çıkarılarak sonuçta bütüncül bir yaklaşımla sistemik bir örgütsel değişme modeli sunulacaktır.

Gareth Morgan (1998) bir düşünme ve görme biçimi olarak metafor kullanımı ile örgütlerin nasıl çalıştığını anlatmaktadır. Bu çalışmada bunlardan 4 tanesi örgütsel değişmeyi açıklamadaki önemi açısından seçilmiştir;

Makine olarak örgütler: Makine metaforu örgütsel değişmeleri incelemek için elverişli bir yaklaşım sağlamaktadır. Gareth Morgan; örgütleri makine olarak düşünmeye başladığımızda, önceden belirlenmiş hedeflere ulaşmak için yapılandırılmış ve tasarlanmış rasyonel bütünlükler görmeye başlarız demektir (Morgan 1998: 25). Örgütlere yönelik bu bakış açısında, rutin çalışma, iyi tanımlanmış yapı ve iş rolleri ve makinanın parçaları arasında ve iç işleyişinde ki etkililik anlatılmaktadır. İşin nasıl yapılacağı ve standartları oldukça açık bir biçimde tanımlanmıştır ve bunlara bağlı kalınması beklenmektedir. Bu bakış açısının birçok ilkesi aslında bizim örgütlerin çalışması hakkında ki düşüncelerimize yerleşmiştir. Makine metaforunun temel ilkeleri şunlardır;

- Her bir çalışanın sadece bir yöneticisi olmalıdır.
- İş belirli rollere bölünmelidir.
- Her bir kişi amaçlara bağlı olarak yönetilmelidir.
- Ekipler bireysel çabaların toplamından daha fazlasını ifade etmez.
- Yönetim; kontrolü yapmalı ve çalışanın disiplinini sağlamalıdır.

Bu ilkeler doğrultusunda örgütsel değişme şöyle anlaşılır;

- Örgüt de değişme, kararlaştırılmış hedeflerin, otorite sahibi kişiler tarafından değiştirilmesidir.
- Bu esnada kimi dirençlerle karşılaşılabilir, ama bu durum kontrol edilebilir.
- Değişme, iyi bir planlama yapıldığında ve kontrol sağlandığında gerçekleşir.

Bu metaforun olumsuz yanları nelerdir? Bu mekanistik bakış açısı yöneticilere örgütü tıpkı bir makine gibi tasarlama ve çalıştırmayı önermektedir. Bu yaklaşım aslında belirli bir değişme ihtiyacının ortaya çıktığı durumlar dışında ki istikrarlı şartlarda iyi çalışmaktadır. Bir değişme ihtiyacı ise çalışanlar tarafından, dirençle karşılanan ve işleri oldukça aksatan bir revizyondan geçirme olarak görülür ve anlaşılır. Değişmeye bu varsayımlarla bakıldığında oldukça zor bir iş olduğu görülmektedir. Bu durumda değişim için, güçlü bir yönetim hareketi, ikna edici bir görüş alanı ve tepeden aşağıya kontrolü sağlamak gerekli olmaktadır. Henri Fayol ve Frederick Taylor'ın düşünceleri bu bakış açısına iyi bir kaynak oluşturmaktadır.

Politik Sistem Olarak örgütler: Örgütleri bir politik sistem olarak ele aldığımızda ise, politik idare sistemleri ve örgütlerin nasıl çalıştığı arasında paralellikler kurmaya başlarız. Demokrasi, otokrasi veya anarşi kavramları temelinde belirli bir örgütün nasıl işlediğini tarif edebiliriz. Böylelikle de örgüt içerisinde kullanılan otorite biçimini tanımlamış oluruz. Politik metafor, örgüt yaşamı içerisinde ki, çatışma, rakip çıkarlar ve iktidar oyunlarının önemli olan rollerini görebilmek açısından oldukça kullanışlıdır. Gareth Morgan; birçok insanın iş ve politikanın birbirinden ayrı tutulması gerektiğine inandığını, ancak bir kişinin çalışanın hakları ve endüstriyel demokrasiyi savunduğunda aslında politik konulara girmiş olmadığını, zaten politik nitelik taşıyan bir duruma farklı bir yaklaşım getirdiğini ileri sürmektedir (Morgan 1998: 180).

Politik metaforun temel ilkeleri şunlardır;

- Örgütsel politikanın dışında durmak mümkün değildir, çünkü zaten içindediniz.
- Herhangi bir şeyin olmasını istediğinizde gerekli olan; yaklaşımınıza destek sağlamanızdır.
- Kimin güçlü olduğunu ve bu güçlü kişilere kimlerin yakın olduğunu bilmeniz gereklidir.
- Var olan örgütsel yapının ötesinde önemli bir politik harita bulunur.
- Bireyler arasındaki koalisyon ekip çalışmasından daha önemlidir.

Örgüt içerisindeki en önemli kararlar kıt kaynakların tahsis edilmesi ile ilgilidir. Bu ise kimin ne alacağını ancak pazarlık, müzakere ve rekabet içerisinde belirlenmesidir. Bu ilkeler doğrultusunda değişme şöyle anlaşılır;

- Değişme, güçlü bir kişi tarafından desteklenmezse gerçekleşmez.
- Bu değişme için daha geniş destek olması daha iyidir.

• Politik haritayı bilmek önemlidir ve değişme sonunda kimin kaybedip kimin kazanacağını anlamak gereklidir.

• Olumlu stratejiler; yeni koalisyonların yaratılmasını ve konuların yeniden müzakeresini içerir.

Bu metaforun olumsuz yanları nelerdir? kişileri, bir örgüt içerisinde ki çabalar sonunda her zaman kazanan ve kaybedenlerin olacağı varsayımındaki gereksiz karmaşık Makyavelist stratejilerin geliştirilmesine götürmesidir. Bu durum ise örgütü bir politik savaş alanına çevirebilir. Ancak bu metaforun bize sağladığı katkı; örgütsel hedeflerin bazı insanların çıkarları açısından rasyonel olabileceği, ama bazıları açısından böyle olmayacağını vurgulamasıdır. Bir örgüt birçok rasyonelliği içerir, çünkü rasyonellik daima çıkarı dayalıdır ve bu nedenle bakılan perspektife göre değişir.

Bir organizma olarak örgütler: Örgütsel yaşam metaforu örgütü; yaşayan, uyum sağlayan bir sistem olarak görmektedir. Gareth Morgan; farklı çevresel şartların, farklı yöntemlerle organize olmuş farklı örgüt çeşitlerini ortaya çıkardığını ve çevreye uygunluğun başarı için önemli olduğunu ileri sürmektedir (Morgan 1998: 54).Örneğin, istikrarlı, değişmeyen çevresel şartlar daha katı, değişmez yapı içerisindeki bürokratik örgütlerin gelişmesine elverişlidir. Daha akıcı, değişken çevre şartları ise, daha gevşek, esnek yapılandırılmış örgütlerin yaşamını sürdürmesine elverişli olmaktadır. Bu metafor örgütü, açık bir sistem olarak tanımlamaktadır. Örgütler, birey ve grupların içsel ihtiyaçları ile ilgili çevresel şartların gerekliliklerini dengede tutmaya yönelik, birbirleri ile karşılıklı ilişkide olan ve her birinin bir açık sistem olduğu alt sistemlerden oluşmaktadır. Bu yaklaşım örgütleri tasarlar-ken çevresel şartları göz önüne almamız gerektiğini vurgular. Yani çevresel şartları göz önüne alarak, dışarıdaki çevreyle sağlıklı uyumu geliştirmek temel vurgudur. Birey, grup ve örgütsel sağlık ve memnuniyet bu metaforun önemli ilkelerinden olmaktadır. Bu varsayımına göre eğer, örgüt içerisinde bireylerin ve grupların sosyal ihtiyaçları karşılanırsa ve örgüt çevresel gerekliliklerini karşılayacak şekilde iyi tasarlanmışsa, tüm sistemin sağlıklı uyum fonksiyonları geliştirme olasılığı sağlanmış olur (Sosyo-teknik sistem).

Bu metaforun temel ilkeleri şunlardır;

- Bir örgütü yönetmek ve tasarlamak için bir tek “en iyi” yol yoktur.
- Örgütün başarılı olması için gerekli olan; örgütün çevresi ve sistemin farklı unsurları arasındaki bilgi akışıdır.
- Örgüt, grup ve bireylerin ihtiyaçları arasındaki uygunluğu en üst seviyeye çıkarmak önemlidir.

Bu ilkeler doğrultusunda değişim şöyle anlaşılır;

Örgütsel Değişme

- Değişme sadece dış çevresel şartlardaki değişikliklere cevap vermek/uyum sağlamak ile olur(Burada dışsal şartlara içsel şartlardan daha fazla ağırlık verilmektedir).
- Bireyler ve grupların değişikliğin gerekliliğine psikolojik farkındalık içinde olması zorunludur.
- Çevresel değişikliğe cevap vermek/ uyum sağlamak düzenlenebilir ve bu yönde çalışmalar yapılabilir.
- Katılım ve psikolojik destek, başarı için gerekli stratejilerdir.

Bu metaforun olumsuz yanları nelerdir? Örgütün uyum sağlayan bir sistem olarak görülmesi yanıltıcıdır. Örgütler sadece dış çevresel şartların koşullarına bağımlı bütünlükler değildir. Gerçekte, diğer topluluklar veya örgütlerle işbirliği yapmak veya yeni bir ürünü veya hizmeti üretmeye başlamak da örgütün çevresini önemli ölçüde değiştirebilir. Yine örgüt içerisindeki bölümler ve fonksiyonlar arasındaki bağlılığı ve akışı idealize etmek yanıltıcı olmaktadır. Bazen örgütün farklı parçaları diğerlerinden bağımsız çalışabilmekte, kimi zaman bu iyi sonuçlar vermektedir. Örneğin, araştırma bölümü çok farklı bir biçimde çalışmaya başlayarak üretim bölümünden tamamiyle ayrılabilir. Morgan, bu metaforun giderek bir ideoloji olma tehlikesinden bahsetmektedir (Morgan 1998: 84). Kişiler, kendi ihtiyaçlarını örgüt eliyle karşılamalarını sağlayacak bir çalışma tasarlayarak bu ideale ulaşmak isteyebilirler. Örgütün makine metaforu ile düşünülmesi nasıl tıpkı bir makine gibi yönetilmesi gerektiğine yol açmışsa, örgütlerin işlevsel yönden bir birlik içerisinde olma görüşü de böyle bir gerekliliği ortaya çıkarabilmektedir. Bu ise, inananlar (her zaman olmasa da genelde İnsan Kaynakları bölümü), inananmayanlar (her zaman olmasa da genelde yöneticiler) arasında felsefi bir sav olabilmektedir.

Akış ve Dönüşüm Olarak Örgütler: Örgütleri akış ve dönüşüm olarak görmek bizi karmaşıklık, kaos ve paradoks kavramlarına götürmektedir. Bu bakış açısı örgütsel yaşamı, çevreden ayrı bir bütün olarak değil çevrenin bir parçası olarak görmektedir. Böylelikle örgütler, çevresine uyum sağlayan ayrı bir sistem olarak değil, istenilen belirli bir kimlik doğrultusunda kendini yenileyen ve değiştiren, kendi kendini organize etme kapasitesine sahip, tüm çevresel şartların akış ve çekilmesinin basit bir parçası olarak anlaşılmaktadır. Sadece bu metafor karmaşık dünya içerisinde değişimin nasıl oluştuğuna bir açıklık getirmektedir. Buna göre yöneticiler değişimi kontrol edemeyecek ama ancak, değişime ivme kazandırıp, biçimlendirebileceklerdir. Gareth Morgan; karmaşık sistemlerde hiç kimsenin, sistemin faaliyetlerini kapsamlı bir şekilde kontrol ve tasarım yapabilecek bir pozisyonda olamayacağını,

çünkü kalıpların belirip ortaya çıkması gerektiğini ve dayatmayla yaratılmalarının mümkün olmadığını ifade etmektedir (Morgan 1998: 297).

Akış ve dönüşüm metaforunun temel ilkeleri şunlardır;

- Düzen kaostan doğal olarak ortaya çıkar.
- Örgütlerin doğal olarak kendilerini yenileme kapasiteleri vardır.
- Örgütsel yaşam neden-sonuç kurallarına bağlı olarak yönetilemez.
- Bir şeyler yapılırken yeni yolların ortaya çıkmasında belli başlı gerilimler önemlidir.

Biçimsel örgüt yapısı (ekipler, hiyerarşi) örgütsel yaşamın birçok boyutlarından sadece birini temsil etmektedir. Bu ilkeler doğrultusunda değişme şöyle anlaşılmaktadır;

- Değişme yönetilemez, kendisi ortaya çıkar.
- Yöneticiler yönettikleri sistemin dışında değil, tüm çevrenin bir parçası durumundadır.
- Gerilimler ve çatışmalar değişmeyi ortaya çıkaran en önemli unsurlardır.
- Yöneticiler kişilerin bakış açılarını değiştirmek ve önemli farklılıklar üzerine odaklanmalarını sağlamaya çalışırlar.

Bu metaforun olumsuz yanları nelerdir? Bu metafor hem danışmanları hem de yöneticileri rahatsız etmektedir. Çünkü bir davranış planı veya bir akış süreci şeması veya takip edilecek bir gündem vermemektedir. Diğer değişme metaforları değişme olmadan önce, değişme sürecini önceden tahmin etme imkânı sağlarken akış ve dönüşüm metaforu ile düzenin kendiliğinden ortaya çıkmasının ardından anlaşılması mümkün olmaktadır. Bu ise şaşırtan bir güçsüzlüğe ama aynı zamanda gerçekçi bir anlamaya imkân vermektedir.

Şimdi yukarıda verilen temel değişme yaklaşımları içerisinde yer alan belli başlı örgütsel değişme kuramlarından bazılarını inceleyerek güçlü ve zayıf yönlerini görelim;

1. Lewin'in 3 Aşama Modeli (Makine, Organizma Metaforu): Lewin örgütsel değişiminin üç aşaması olduğunu ileri sürmektedir. Birinci aşama, var olan durumu tanımlamak, süregiden ve direnç gösteren güçleri ortaya çıkarmak ve istenilen bir nihai amacı ortaya koymaktır. İkinci aşama, katılımı sağlayarak yeni bir durum için harekete geçmektir. Üçüncü aşama ise, yeni durumla ilgili işleri politika oluşturmak, başarıyı ödüllendirmek ve yeni

standartlar oluşturmak yolu ile dondurmak, dengelemektir. Lewin'in kuramı, organizma metaforu içerisindeki homeostasis kavramını içermektedir. İşlerin aksamasına yol açan değişikliklere uyum, denge sağlamak suretiyle sağlanmaktadır. Örneğin 1990'larda birçok örgüt, müşteri memnuniyetini sağlama ve örgütün tüm alanlarında gelişme sürecini içeren Toplam Kalite Yönetimi'ne girişmiştir. Ancak bu girişimlerin çoğunda iyi bir başlangıcın ardından başarısızlık ortaya çıkmış ve işler önceki durumuna geri dönmüştür (Cameron 2004: 98). Lewin'in güç alanları analizi ve nihai amacı belirleme aşaması kullanışlıdır ancak, model mekanistik yaklaşımdaki planlama, uygulama ve gözden geçirme aşamalarına benzemesi nedeni ile değerini kaybetmektedir.

2. Bullock ve Batten'nın Planlanmış Değişme Modeli (Makine Metaforu): Değişme proje yönetimi disiplini temelinde planlanmış değişim evrelerini içermektedir. Araştırma (değişim ihtiyacını belirlemek ve konunun uzmanından yardım almak), planlama (teknik uzman ve karar verme pozisyonundaki kişilerin eylemlerini içerir), eylem (plana uygun eylemleri içerir), bütünleşme (örgüt içerisinde değişimi diğer alanlarda, politika ve ödül mekanizmalarını yerleştirmek suretiyle aynı düzeye getirmek). Örgüt içerisindeki bir unsur ya da bir bölümde gerekli değişiklikler yapılır çünkü örgütsel değişim teknik bir problem olarak anlaşılır. Model, ayrılmış ve daha az karmaşık durumlar için kullanışlıdır ancak alt sistemler arasındaki karşılıklı bağıllığı ve değişmeye direnci görmezden gelmesi ile kullanışlı değildir.

3. Kotter'in 8 Aşamalı Değişim Modeli (Makine, Politik, Organizma Metaforu): Basit makine metaforuna nazaran daha gelişmiş bir modeldir. Bu aşamalar; geleceğe yönelik mevcut duruma bakarak acil olan gerekli değişimi belirlemek, birlikte çalışabilen güçlü bir grup kurmak, değişimi sağlayacak stratejileri belirleyen bir vizyon oluşturmak, vizyon ve bununla ilgili stratejilerin belirlenmesi için çeşitli şekillerde bilgi alışverişinde bulunmak, belirlenen vizyona yönelik davranışları için diğerlerine yetki vermek, kısa vadeli kazançları ödül yolu ile yaratmak ve planlamak, gelişmeleri sağlamlaştırmak ve yeni projeler, kaynaklar ile daha fazla değişim ortaya çıkarmak, yeni davranış şekillerini herkesin anlaması için kurumsallaştırmak (Cameron 2004:101). Model, grup yolu ile koalisyon ve vizyon oluşturmaya yetki verme ve sağlamlaştırmadan daha fazla vurgu yapmaktadır. Değişmeyi çevrimsel değil de doğrusal olarak görmesi nedeni ile eleştirilmektedir.

4. Beckhard ve Harris'in Formül Değiştirme Modeli (Organizma Metaforu): $C=[ABD]>X$ formülünde; C; değişmeye, A; statüko ile ilgili memnuniyetsizlik seviyesine, B; önerilen değişim ya da nihai amacın istenilirliliğine, D; değişimin uygulanabilirliğine, X; değişimin maliyetine karşılık gelmektedir. Formülde eğer bir faktör 0 veya 0'a yakın ise sonuç 0 veya 0'a

yakın olmakta ve değişime dirençle baş edilememektedir. Tüm faktörler eşit ağırlıktadır ve bir tanesinin düşük seviyede olması diğerleri ile telafi edilememektedir. Yani eğer vizyon açık değilse veya var olan durum ile ilgili memnuniyetsizlik hissedilmiyorsa veya plan anlaşılması zor ise değişme olasılığı düşmektedir (Cameron 2004: 103). Formül basit ama etkilidir. Değişme sürecinin herhangi bir durumunda neler olup bittiğini anlamak için uygulanabilir.

5 .Nadler ve Tushman'nın Uygunluk Modeli (Politik Ve Organizma Metaforu): Bu model örgütlere yönelik sosyo-teknik bakış açısı temelinde şekillenmiştir. Buna göre, örgütlerin yönetsel, stratejik, teknik ve sosyal boyutları birbiri ile bağlantılıdır. Bu unsurlar arasındaki bağlılığın fazlalığı örgütün performansını da arttırmaktadır. Bu modelin dönüşüm sürecinde örgütün birbirine karşılıklı bağlılığı olan dört unsur ya da alt sistemine vurgu yapılmaktadır; bireyler tarafından yapılan günlük işler, insanlar, biçimsel örgüt yapısı, informal örgüt yapısı. Bu modele göre etkili bir değişim yönetimi bu dört unsuru da hesaba katmalıdır. Uygunluk modeli değişim süreci için bir kontrol listesi sağlamaktadır. Değişme sonrası analizlerde neyin yanlış gittiğini görmek için kullanışlıdır (Cameron 2004:105).

6. William Bridges'in Geçişi Yönetmek Modeli (Makine, Organizma, Akış Ve Dönüşüm Metaforu): Bu model, planlanan değişme ve geçiş arasında ki farklılığa vurgu yapmaktadır. Geçiş diğerinden daha karmaşıktır. Geçiş esnasında neler olup bittiğini ve bu sürecin nasıl etkili bir şekilde yönetileceği üzerinde durur. Geçiş 3 evreden oluşmaktadır; neyin değiştiği anlamında bitiş, nötr alan ve yeni başlangıç. Yeni bir şeye başlamadan önce, daha önceden yapılan bir şey sonlandırılır, bitiş aşamasında bu sonlandırılanın ne olduğu belirlenir. Nötr alanda insanlar yolunu şaşırmıştır, motivasyon azalmış, endişe artmıştır. Davranışlar kutuplaştığı için fikir birliği bozulmuştur. Bu durum aynı zamanda yaratıcıdır. Geçici yapılar gerekli olabilir, yöneticilerin örgüt içerisindeki eğilimleri düzenli bir seviyeye getirmenin yollarını bulması gerekmektedir. Bu model, şirket birleşmeleri, yeni kazanımların olması gibi kaçınılmaz değişimlerin yaşandığı durumlarda kullanışlıdır. Ancak bitiş ve başlangıç ayrımlarının kesin olmadığı durumlarda kullanışlı değildir (Cameron 2004: 108).

7. Carnall'ın Değişim Yönetimi Modeli (Politik, Organizma Metaforu): Bu model etkili değişim yönetiminin ancak; geçişin etkili yönetilmesi alanının, örgüt kültürü ile ilgili alanın ve örgüt politikası ile ilgili alanın iyi yönetilmesi ile mümkün olabileceğini ileri sürmektedir. Geçişin yönetilmesinde yönetici, insanların değişmeyi öğrenmeleri ve değişime uygun olma, risk alma atmosferini yaratmalarında yardımcı olmalıdır. Örgüt kültürü ile ilgili alanda yönetici insanların, daha uyumlu bir kültür; daha iyi bilgi akışı, daha fazla açıklık ve daha geniş yerel otonomi geliştirmelerini sağlamalıdır.

Örgüt politikası alanında ise yönetici, gündemi takip etmek, dışarıdan uzman desteği almak ve koalisyonlar oluşturmak yeteneğini geliştirmelidir. Bu model, örgütsel değişimin ana unsurlarını bir arada ele almıştır. Kontrol listesi olarak kullanışlıdır (Cameron 2004: 111).

8. Senge ve Diğerleri'nin Sistemik Modeli (Politik, Organizma, Akış Ve Dönüşüm Metaforu): Bu model sürdürülebilir değişme üzerine odaklanmıştır. Senge, birçok örgütsel değişim girişiminin istenilen sonuçlara ulaşmada başarısız olduğunu, çünkü sürdürülebilir değişmeyi gerçekleştirmenin zor olduğunu bunun için ise yöneticiden ziyade bir biyolog gibi düşünülmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Ancak değişim için bir formülü yoktur, ama yapılması gereken örgüt içerisindeki güçlerin dengesini sağlamak olmalıdır. Değişimde başlangıç küçük boyutlarda olmalı gittikçe artmalı ama örgütün tümünü değiştirmek için plan yapılmamalıdır. Bu ise, günümüzün hızlı adımlarla gidilen, çabuk sonuçlar elde edilen ve maksimum etkililik yaratma ortamında takip edilmesi zor bir öneridir (Cameron 2004: 113).

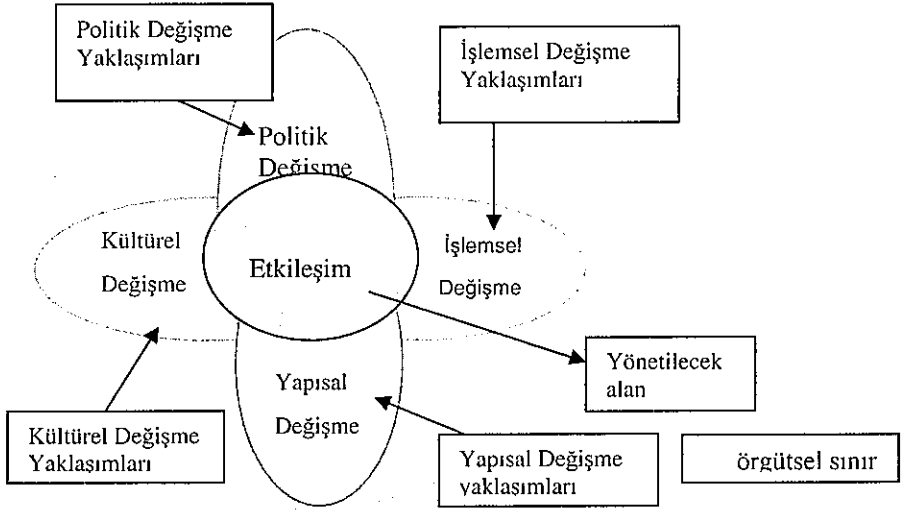
9. Stacey ve Shaw'un Karmaşık Uyumlu Süreçler Modeli (Politik, Akış Ve Dönüşüm Metaforu): Bu modelde değişimi nasıl yönetiriz? sorusu yerine, zaman içerisinde değişen şeyler arasına nasıl katılabiliriz? diye sorulmaktadır. Bu modele göre; değişme, bizim planlama araçlarımız ne kadar gelişmiş olursa olsun öngöremeyeceğimiz ya da kontrol edemeyeceğimiz bir tarzda gelişmektedir. Bunun için kolay çözümler bulunmamaktadır, liderlerin rolü ise bu bağlamda zordur ve konu ile ilgili literatür ise henüz tamamlanmamıştır (Cameron 2004: 116).

Görüldüğü gibi, bütün örgüt ve yönetim teorileri karşılaşılan durumlarla ilgili kısmi yaklaşımlarla görmeyi ve anlamayı sağlamaktadır. Dolayısıyla her duruma uygun bir bakış açısı sunan tek bir teori ya da metafor olması mümkün görülmemektedir. Günümüz yöneticilerinin karşı karşıya olduğu güçlük ise, uğraşmaları gereken durumları görmek, anlamak ve şekillendirmek için uygun yollar bulmak olmaktadır (Morgan 1998:392).

Farklı örgütsel değişme tiplerinin birbirleriyle ilgili olmasından dolayı, bunların hepsinin bütüncül bir yaklaşım içerisinde birlikte ele alınma gerekliliği ortaya çıkmaktadır (Cao 2003:236). 1990'larda başlamış olan eleştirel sistem düşüncesinden bahsetmek anlamlı olmaktadır çünkü, eleştirel düşünce var olan sistem metodolojilerinin kuvvetli, zayıf yönlerini ve farklı metodolojileri içerisinde yer alan teknikler, araçlar, metotlar, modelleri eleştirel bir bakış açısı ile incelemektedir (Jackson 2000: 375).

Eleştirel düşünce, metodolojik çoğulculuğu uygulamakta ve bütünü kaplayacak şekilde çeşitli metotların kullanılmasına rehberlik sağlamaktadır. Sonuçta, diğer değişim yönetimi yaklaşımlarının eksikliğine yönelik bir eleş-

tirel bakışı vardır. Ancak metodolojik çoğulculuğu kullanmasına, diğer sistem yaklaşımları ile beraber herhangi bir değişme programına genel ilkeleri sağlayabilme açısından uygun olmasına rağmen, ürün kalitesini geliştirme, elektronik ticaret taleplerini organize etmek, bir ağ yapısı geliştirmek, çok kültürlü bir örgüt yapısı oluşturmak ve politik olarak değişime teşvik etmek, işleyişi yeniden tasarlamak, işe ayrılan zamanı azaltmak gibi konularda tek başına yeterli olamamaktadır. Böylelikle bütüncül açıdan herhangi bir değişim programını yönetmeyi başarmada, sistem yaklaşımları ve değişme yaklaşımlarının bilgisi ile entegre olmak zorundadır.

Şekil :1 Örgütsel Değişme Tipleri (Cao 2003: 236)

Buradan, örgütsel değişmeye ilişkin olarak daha güçlü bir sistemik bakış açısını ele almak gerekli olmaktadır. Bu bakış açısının ise tutarlı, kolay anlaşılabilir bir kavramsal yapı ile değişimin yönetiminin temel unsurlarının anlaşılmasına yardımcı olacak; bunların arasındaki ilişkileri düzenleyecek ve değişim üzerine odaklanarak daha etkin yönetecek ve aynı zamanda belirli tipteki örgütsel değişmeyi, etkileşimlerini, çeşitli metotların kullanılmasını ve karar verme sürecinde eleştirel düşünmeyi sağlayacaktır (Cao 2003:237). Şekil'de;

- İşlemsel değişme; işin akışındaki değişmeler ve diğer akışlar üzerindeki kontrol,
- Yapısal değişme; fonksiyonlardaki değişme, değişen fonksiyonların organizasyonu, koordinasyon ve kontrol,

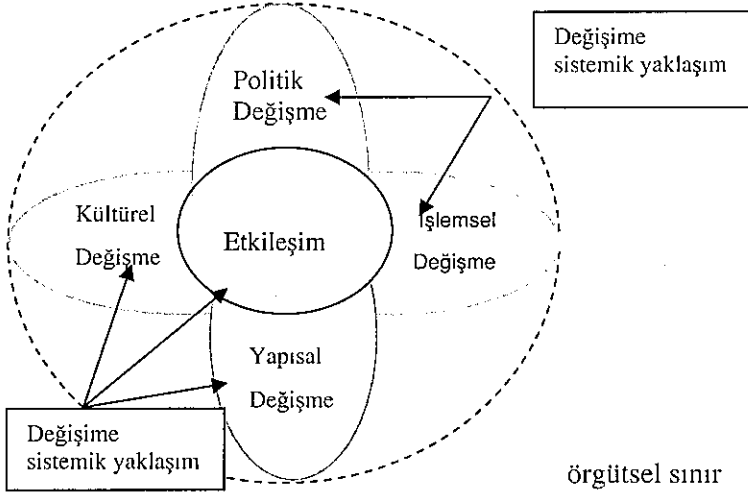
Örgütsel Değişme

- Kültürel değişme; sosyal kurallar ve pratiklere yönelik ilişkilerle alakalı insanların davranışları, inançları ve değerlerindeki değişiklik,
- Politik değişme; gücün dağılımı ve bundan etkilenen örgütle ilgili konuların gidişatındaki değişiklik anlamında tanımlanmaktadır.

Bu önerilen sistemik bakış açısı 2 temel unsuru kapsamaktadır: dört tip örgütsel değişimin birbirleri ile etkileşimini içeren bir örgütsel değişme ve değişime yönelik sistemik, yani farklı değişme yaklaşımları ve eleştirel sistem yaklaşımının birleştirilmesi. Eleştirel sistem düşüncesi metodolojik bir rehberlik sağlayarak bütün olarak örgütsel değişmenin nasıl olduğunun anlaşılmasını, nasıl çeşitli metotların araçsal olduğunu ve karar verme sürecinin nasıl eleştirel olarak inceleneceğini anlamaya yaramaktadır. Değişme yaklaşımları ise, örgütle ilgili spesifik konularda yönetimin bilgi boyutunu sağlayacaktır. Bu bakış açısı 4 tip örgütsel değişmeyi de kapsamaktadır, bu ise uygulama yapan kimselere işleyiş, yapı, kültür ve politikaya tek bir tanesini düşünmek yerine hepsine kendiliğinden odaklanmayı sağlayacaktır. Örneğin perakende satış firmasında elektronik ticaret projesinin geliştirilmesini ele alalım; yöntemsel bakış açısından ele alındığında; satın alan müşterilerin ürünlere ödeme yapması ve servis hizmeti, dağıtım, satış, pazarlama gibi tüm online işletim süreçlerini kapsayan tüm örgütün sınırları içinde yeniden tasarlamayı başlatmayı anlamaya yardımcı olacaktır. Bir yapısal bakış açısı ise dikkatimizi yarı özerk bir dağıtım veya eski bir firmanın şimdiki fonksiyonları veya paralel bir firma ya da diğer bir biçim ile bütünleşmeye odaklanmaktadır. Kültürel değişmeye bakıldığında, proje sadece eğitim ile desteklenen ya da başarısız olacak şekilde risk aldığımız bir internet kültürü ile veya öğrenme ve katılmanın esas olduğu değişimin fark edildiği bir yeni kültür ile eşleştirilebilir. Nihayet işleyiş, yapı ve kültürdeki değişme şirketler arasında ve içinde gücün dağılımının yeniden ayarlanmasını ve böylelikle kararların alınmasını etkileyecektir. Bununla beraber en önemli konu ise elektronik ticaretin teknik, insan ve örgütsel değişkenleri birleştirmesidir. Bunlar ise birbirinden ayrı değil birbirleri ile etkileşim içerisindedirler. Buradan metodolojik olarak sistemik bakış açısı örgütsel değişim içerisindeki çeşitliliği ve etkileşimi kendiliğinden mümkün kılmaktadır. Bu analizi uygulamanın bir yolu baskın, temeldeki bir örgütsel değişme tipini ele alarak bununla diğerleri arasındaki etkileşimi analiz etmektir. Baskın olan değişme konusu ise üzerine odaklanılacak temel problem olmakta iken, buna bağlı durumdaki konular ise daha az önemli ve daha düşük düzeyde odaklanmayı sağlayacaktır. Bu baskın olan ile bağımlı olan arasındaki zıtlık ise dialektik bir düşünme ile ele alınmalıdır. Burada hakim bakış açısına(tez) karşı alternatif farklı bir bakış açısı (antitez) karşı gelmekte böylelikle örgütsel değişme hakkındaki algı-lama zenginleşmektedir. Bu tartışma bağımlı ve hakim konuların örgütsel

değişme içerisinde değişmez kalamayacakları yere kadar sürekli ilerleyen bir süreç olmalıdır (Cao 2003: 238).

İlk önce temel örgütsel değişim ve onun etkileşimlerinin ortaya çıktığında kullanılacak yaklaşıma karar verilecektir. Buradan yürürlükte olan yaklaşımın örgütsel değişim ve onun etkileşimlerine uygunluğu eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilecek ve sonradan yeni bir metod oluşturulacaktır. Bir kez bu belirlendikten sonra, çeşitlilik ve etkileşimden dolayı karma bir metod kullanımı gerekli olmaktadır. Örneğin, bir önceki elektronik ticaret örneği projesinde, eğer OD içerisindeki baskın tip işleyişin ve bir yarı-otonom dağıtımın değiştirilmesi ise internet kültürü ile desteklenerek buradan işlemsel, yapısal ve kültürel yaklaşımlar seçilip istenilen dönüşümün sağlanması için birlikte kullanılmalıdır.

Şekil:2 Örgütsel Değişmeye Sistemik Bakış Açısı (Cao, 2003: 237)

Bu gibi değişim durumlarının başarıyla yönetilmesi için karma metodlar merkezi bir öneme sahiptir. Çünkü teorik yaklaşımların farklı metodları arasında gerilim olmakla beraber asıl önemli olan ise, yaratıcılık ve yetenektir. Bununla birlikte karma metod tek bir metodun kullanılması yanında daha etkili olmaktadır. İlk adım ise, etkileşim ve çeşitliliğin anlaşılması ve metodların yaratıcı bir biçimde karıştırılması ile bu tarz bir çeşitliliğin yönetilmesinde gittikçe artan bir öğrenme ve deneyimin kazanılmasıdır.

Sonuçta, yapılanları nasıl sistemik olarak değerlendirmekteyiz? Hiçbir zaman tüm olgu ve değerlerin akla gelebilir alternatif sonuçlarını bilemeyiz.. Bu ise eleştirel düşünmenin özellikle önerilen bir çözüm ya da bir problemin tanımlanmasında değerli olduğunu göstermektedir. Bu bakış açısı ile örne-

ğın, baskın olan örgütsel değişme ayırt edildikten sonra, hangi yaklaşımın ilgili olduğu ve nasıl bir karışım yapılacağı kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Bu analiz ise değişme süreci boyunca tekrar edilecektir.

Özet olarak söylemek gerekirse sistemik bakış açısı, değişim yaklaşımları ve örgütsel değişme içerisindeki etkileşimleri ve çeşitliliği yönetmek ve anlamak açısından bir çerçeve sunmaktadır. Bunun yerine örgütsel değişimin bir veya bazı boyutlarına bir tek metot kullanmak ise geleneksel değişim yaklaşımlarına benzer bir şekilde yetersiz olacaktır, yukarıda önerilen bakış açısı ise bütüncül bir bakış açısı ile çok yönlü ve birbirleri ile ilişkili olan birçok metodun eleştirel açıdan bir arada kullanılmasını sağlayacaktır.

SUMMARY

This paper, tackles the issue of organizational change. How does the process of organizational change happen? There is a more intellectual approach that can be taken. Gareth Morgan's (1998) work on organizational metaphors is a good starting point for understanding the different beliefs and assumptions about change that exist. Some people talk about organizations as if they were machines. This metaphor leads to talk of organizational structures, job design and process reengineering. The other one describe organizations as political systems. That describes the organization as a seething web of political intrigue where coalitions are formed and power rules supreme. They talk about hidden agendas, opposing factions and political manoeuvring. The next one describes organizations as organisms. This metaphor represents the organization as an "open system". Organizations are seen as sets of interrelated sub-systems designed to balance the requirements of the environment with internal needs of groups and individuals. The last one describes organizations as flux and transformation. This view of organizational life sees the organization as part of the environment, rather than as distinct from it. Viewing organizations as flux and transformation takes us into areas such as complexity, chaos and paradox. There are organizational change models and approaches developed by the key authors in this field. For example; Lewin; three-step model, Bullock and Batten; planned change, Kotter; eight steps, Beckhard and Harris; change formula, Nadler and Tushman; congruence model, William Bridges; managing the transition, Carnall; change management model, Senge; systemic model, Stacey and Shaw; complex responsive processes. Currently, each approach to organizational change focused on a specific dimension of organizational change. Current approaches lack the power to deal with situations where more than one type of organizational change is surfaced. Critical systems perspectives are seen to be strong in providing

Suna TEKEL

general principles such as how to address those organizational change approaches' weaknesses but relatively weak in addressing specific dimensions of organizational change. Systemic framework may be used to help develop fuller and better understanding of any change context. The framework includes four types of organizational change, it allows the practitioners to focus on change in processes, structures, culture and politics, rather than just to think about any one or some of them.

KAYNAKÇA

CAMERON, Esther

2004 **Making Sense of Change Management: A Complete Guide to the Models, Tools and Techniques of Organizational Change**, London.

CAO, Guangming, Steve Clarke ve Brian Lehaney

2003 “Diversity Management in Organizational Change: Towards a Systemic Framework”, **Systems Research and Behavioral Science** Sys.Res.20, 231-242.

MORGAN, Gareth

1998 **Yönetim ve Örgüt Teorilerinde Metafor**, Mess Yayınları, Aralık İstanbul.

JACKSON, Michael

2000 **Systems Approaches to Management**, Secaucus, NJ, USA, Kluwer Academic Publishers . (<http://site.ebrary.com>)

BAKKAL VE SÜPERMARKET: GELENEKSEL VE MODERN TÜKETİM MEKÂNLARININ AKILCILAMA SÜRECİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Cengiz Yanıklar*

ÖZ

Bu çalışma, Weber'in akılcılaştırma (rationalisation) süreci ile ilgili görüşleri çerçevesinde, Türkiye'de perakende sektöründe faaliyet gösteren ve bir paradigma durumu olarak ele alacağımız bakkal ve süpermarketlerin birbirlerinden nasıl farklılaştıklarını bir karşılaştırma yaparak tartışmayı ve modern tüketimin arkasında yatan mekanizmaları çözümlenmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla, ilk olarak, Türkiye'de bu işletmelerin genel durumu bazı istatistiksel verilerle özetlenmekte, ardından bu çalışmada temel alınan kuramsal çerçevenin bir taslağı sunulmaktadır. İkinci olarak, akılcılaştırma sürecinin öğeleri temele alınarak bu işletmelerin bazı belirgin özellikleri saptanmaya ve değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Burada vurgulanan nokta, işin gereklerinin çoğunun sahibi tarafından yerine getirildiği, sınırlı sayıda malın bulunduğu ve bilimsel yöntemlerin kullanılmadığı küçük bir işletme olarak tanımlanan bakkalların gerçekte geleneksel, süpermarketlerin ise akılcılaştırılmış bir tüketim mekânını temsil ettiğidir. Bu bakış açısı temelinde çalışmada, büyük tüketim mekânlarının kitleleri kendilerine nasıl çekebildiklerine ve bakkallar karşısında neden daha avantajlı bir konumda oldukları konusuna ilişkin olarak bazı cevaplar verilmeye çalışılacaktır. Çalışmanın sonuç kısmında ise, temel düşünce halkaları bir araya getirilmekte ve modern tüketim mekânlarının yalnızca tüketicilerin alışveriş tarzlarında bir değişmeyi değil, bazı akıldışlıkları da beraberinde getirdiği vurgulanarak bu süreç daha geniş bir boyutta tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Akılcılaştırma Süreci, Tüketim, Bakkal ve Süpermarketler.

* Yrd. Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi Eğitim Fakültesi

GROCERY AND SUPERMARKET: AN ASSESSTMENT OF TRADITIONAL AND MODERN CONSUMING PLACES WITHİN THE FRAMEWORK OF RATIONALISATION PROCESS

ABSTRACT

Within a framework of Weber's related views on rationalisation process, this study aims to discuss how supermarkets and groceries, which are considered here as paradigm cases, differ from each other in retailing business and to analyse what mechanisms lie behind modern consumption. For this purpose, firstly, an attempt is made to sum up general positions of these businesses in Turkey with some existing statistical data and then, the theoretical framework employed for this study is outlined. Secondly, on the basis of components of rationalisation process, some basic characteristics of these enterprises are assessed. The point emphasised here is that while groceries which are defined as small enterprises in which scientific methods are not used, most duties are carried out by the owner and where only limited number of goods are available, epitomise traditional consuming places, supermarkets represent rationalised ones. This point will give some answers as to how supermarkets are able to attract masses and why they have a more advantaged position over groceries. The conclusion part of this study, pulls together the threads of general arguments and discusses rationalisation process at a more general level by emphasising that modern consuming places not only influence the way consumers shop but also they bring about some irrationalities for them.

Key Words: Rationalisation Process, Consumption, Groceries and Supermarkets

GİRİŞ

Akademik yazında sıklıkla akılcı sistemler, kapitalist tüketim mekânları/araçları ya da tüketim katedralleri olarak adlandırılan süper/hiper marketlerin ortaya çıkışı, uzun bir geçmişe sahip olmasına rağmen, Türkiye'de bu işletmelerin yaygınlaşması, özellikle liberal sistemin etkisiyle

iç piyasaya yabancı mal ve hizmet akışının hızlandığı 1980'li ve 1990'lı yıllara rastlamaktadır¹. Perakende sektörünün potansiyelinin en yüksek pazarlardan biri olarak görülmesi ve bu sektörde organize olma derecesinin düşük olması², nüfusun genç olması, kişi başına düşen gelirin giderek artması ve kentleşme oranının yüksek olması gibi koşulların yanı sıra toplu alışveriş yapmanın cazip görülmesi ve aynı malın farklı türlerinin bulunması gibi nedenler süpermarketlerin ve benzeri tüketim mekânlarının sayılarının hızla artmasına etki etmektedir³.

Öte yandan, bunların sayılarının hızla artması ve tüketicilerin bunlara yönelmesi, özellikle kentsel alanlarda esnafın önemli bir bölümünü oluşturan bakkalların ekonomik konumunu belirgin bir şekilde etkilemeye başlamıştır.⁴ Pek çok akademik çalışma ve rapor tüketicinin alışveriş için büyük tüketim mekânlarını seçme eğiliminde olduğunu ve bu nedenle, bakkalların giderek marjinal bir konum kazandığına işaret etmektedir. Örneğin, Piar Gallup tarafından yapılan bir araştırmanın bulgularına göre, bakkallardan alışveriş yapanların sayısı 1993 yılında yüzde 62,2 iken 1997'de bu sayı yüzde 55,8'e gerilemiştir. Buna karşılık, market ve süpermarketlerden alışveriş yapanların oranı aynı tarihler itibarıyla yüzde 32,7'den 46,7'e yükselmiştir. Benzer bir şekilde, Türk insanının alışveriş alışkanlıklarını tespit etmek amacıyla Taylor Nelson / Sofres PİAR tarafından gerçekleştirilen bir diğer araştırma, kırsal kesimde bakkalların, kentsel kesimde marketlerin, büyük kentlerde ise hipermarketlerin alışveriş için en çok tercih edilen işletmeler olduğunu ortaya koyuyor. Aynı araştırmaya göre, alışverişlerinde bakkalı tercih ettiğini ifade edenlerin yüzde 35'i, bakkalın veresiye alışveriş imkânı sunmasını, tercihinin nedeni olarak açıklarken, hipermarketi

¹ Türkiye'de süpermarket ve diğer tüketim mekânlarının gelişimi ile ilgili olarak, bkz; Atasoy ve Bocutoğlu (2000), Orçan, (2005), Yanıklar (2006), Durakbaşa ve Cindoğlu (2005: 85) ve Tokatlı ve Boyacı (1997, 1998)

² Alışveriş Merkezleri ve Perakendeciler Derneği verilerine göre, Türkiye'de perakende sektörünün büyüklüğü 40 milyar dolardır ve bu rakamın yaklaşık yüzde 30'u organize perakendecilere aittir. Bu durum bazı yazarların da ifade ettiği gibi, pazarın hala doyma noktasına gelmemiş olduğuna ve neden pek çok yerli ve yabancı firmanın bu pazara girme planları yaptığını işaret ediyor, bkz; Sönmez (1997), Atasoy ve Bocutoğlu (2000).

³ Konuyla ilgili bazı veri ve görüşler için, bkz; Tokatlı ve Boyacı (1997: 104), Sönmez (1997) ve Durakbaşa ve Cindoğlu (2005: 85).

⁴ Bakkal ya da süpermarket daha çok büyüklüklerine ya da kasa sayılarına göre tanımlanmıştır (Bocutoğlu ve Atasoy, 2000: 1-3; Aydın, 1992). Ancak bu çalışmada kullanılan süpermarket kavramı, hipermarket ya da büyüklüğünden bağımsız olarak en azından bir zincirin halkası olduğu sürece de kapsayıcı şekilde kullanılmıştır. Bakkal ise, klasik anlamda işin gereklerinin sahibi tarafından yerine getirildiği, sınırlı sayıda malın bulunduğu bağımsız bir işletmeyi temsil etmektedir. Bu çalışmada kullanılan anlamıyla, bunlar yalnızca modern ve geleneksel tüketim mekânlarının bir modeli olarak düşünülmelidir

seçenlerin yüzde 51'i bunların ekonomik olduğu görüşünde birleşiyor (Posta, 14.04.2002).

Farklı yazarlar tarafından gerçekleştirilen bazı araştırmalara göre, alışveriş mekânlarının seçimi sosyal sınıfa göre de değişim gösteriyor. Durakbaşa ve Cindoğlu'nun (2005: 88-9) ifade ettikleri gibi, gıda maddeleri, ev eşyaları ve hatta temel giyim eşyaları satan ve genellikle aileye yönelik alışveriş mekânları olarak iş yapan Migros, Carrefour, Metro ve beğendik gibi devasa hipermarketler daha çok orta ve üst-orta sınıflar tarafından tercih edilirken özellikle alt sınıflar için temel alışveriş mekânlarını mahallelerdeki küçük esnaf oluşturuyor. Aynı yazarlara göre, bunun en önemli nedenlerinden biri "merkeze ve genellikle şehrin dışında bulunan hipermarketlere ulaşımın kısıtlı olmasından ve dükkân sahipleri ile mahallelerindeki müşterileri arasındaki veresiye sisteminin" bir avantaj sunmasından kaynaklanıyor. Yine sınıfsal bir boyutta ancak farklı bir açıdan değerlendirildiğinde, Ayata (2005: 37-83) ve Bali'nin (2002) çalışmalarının işaret ettiği gibi, kent toplumunun önemli bir parçası haline gelen yeni orta sınıfın, yeni üst sınıfların ve bir bütün olarak ekonominin büyümesi ve küreselleşmenin sonucu olarak gözlenen orta sınıfın genişlemesi, tüketim kültürü ve tüketim kalıplarındaki değişimlerle birlikte, büyük tüketim mekânlarının tercih edilmesi eğilimini arttırdığını arttırmıştır⁵.

Bu çalışmalara, farklı bir bağlamda benzer sonuçlar veren Kocacık'ın (1998) Sivas'ta gerçekleştirmiş olduğu *Tüketim Eğilimleri ve Sorunları* ve Bocutoğlu ve Atasoy'un (2000) *Yükselen Süpermarket Olgusu Karşısında Bakkaliye Sektörünün Yeri ve Trabzon Örneği* adlı çalışmaları da eklenebilir. Bu çalışmalar, aynı zamanda büyük alışveriş mekânlarının giderek arttığına ve bakkal tarzı geleneksel satış noktalarının geleceğinin nasıl sınırlandırıldığına da işaret ediyor. Gerçekten de, bir pazarlama araştırma şirketi tarafından yapılan ulusal düzeyde yapılan bir çalışmaya göre, pazarda yaşanan gelişmeler sonucu, Türkiye'de 1998 yılında 2 bin 135 olan hipermarket ve süpermarket sayısı 2002 yılında yaklaşık yüzde 53'lük bir artışla 4 bin 5'e, 2005 yılında ise 5 bin 545'e yükselmiştir.

⁵ Bu tür çalışmalara Ayata ve Ayata'nın (1996) anakara'daki siteler üzerinde yaptıkları araştırma da eklenebilir.

Tablo 1: Perakende Satış Noktaları Sayıları ve Gelişimi

	1998	2000	2002	2004	2005
Hipermarket ve Süpermarketler	2.135	2.975	4.005	4.807	5.545
Hipermarket (2500m ²)	91	129	151	152	160
Büyük süpermarket (1000-2500m ²)	210	306	368	394	454
Süpermarket (400-1000m ²)	464	726	909	1.082	1.258
Küçük Süpermarket (400m ² 'den küçük)	1.370	1.818	2.577	3.179	3.673
Bakkal (50m ² 'den küçük)	155.420	136.773	122.342	122.781	120.397
Toplam bakkal ve marketler	169.747	152.974	139.902	142.785	141.018

Kaynak: (ACNielsen Zet, 2006).

Diğer taraftan, Tablo 1'de görüldüğü gibi, 1998 yılında sayıları yaklaşık 155 bin civarında olan bakkalların sayısı 2002 yılında 122 bine gerilemiştir. Bu gerileme eğilimi yavaş bir seyir izleyerek devam etmiş ve 2005 yılında 120 bine düşmüştür. Bu rakamlarla paralel olarak, 50 m²'den küçük satış alanına sahip işletmeler olarak tanımlanan bakkalların 1996'da perakende sektöründe cirodan aldıkları yüzde 66 oranındaki pay, 1997'de yüzde 60,3'e, 1998'de ise yüzde 56'ya düşmüştür. 2012 yılında ise bu rakamın yüzde 36'ya düşeceği tahmin edilmektedir (ACNielsen Zet). Bu rakamlar, yakın bir zaman içerisinde Türkiye'de büyük tüketim mekânlarının artacağına ve yalnızca bakkalların değil, geleneksel tarzda perakendecilik sektöründe bulunan diğer bütün esnafın giderek tasfiye olacağını gösteriyor. Bakkal esnafının gelecekle ilgili beklentilerinin neler olduğunu gösteren aşağıdaki tabloda da böyle bir süreci algılamak mümkündür. Her on bakkal esnafından dördü, işi büyütme beklentisi içinde olmasına rağmen, dörtte birinden fazlası işini bırakma, en azından bir o kadarı da işi aynen sürdürme beklentisi içindedir. Benzer bir şekilde, Bocutoğlu ve Atasoy'un (2000) gerçekleştirmiş olduğu çalışma da bakkal esnafının dörtte birinin işi bırakmayı düşündüğünü işaret ederken, Yanıklar'ın (2001: 90) çalışması, esnafın üçte ikisinden fazlasının işlerini istikrarsız olarak algıladıklarını ortaya koyuyor.

Tablo 2: Esnafların Gelecekle ilgili Beklentileri

	N.	%
İşi bırakmak	150	26.7
İşi aynen sürdürmek	158	28.2
İşi büyütmek	239	42.6
Diğer	7	1.2

Kaynak: AcNielsen Zet.

Hiç şüphesiz geleneksel satış noktalarının sayıları azalırken, süpermarketlerin sayılarının artmasına ve tüketicilerin bu mekânlara yönelmesine yol açan pek çok etken vardır (Zorlu, 2003: 93-121; 2006; Orçan, 2004: 245-49; Yanıklar, 2005: 115-119). Takip eden sayfalarda bu etkenlerden bazılarını işaret edilecektir. Ancak bu çalışmadaki temel amaç, bu etkenleri tüketim kültürü ya da tüketim kalıpları çerçevesinde ele almaktan çok, şu ana kadar değindiğimiz değişmelerin akılcılaştırma sürecinin gelişimine bir örnek oluşturduğu görüşünden hareketle, süpermarketlerin bakkallar karşısındaki avantajlı konumlarını kuramsal bir temelde bu sürecin öğeleri çerçevesinde tartışmak ve bu iki işletme türünün bir karşılaştırmasını sunmaktır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle bu çalışmaya temel teşkil eden akılcılaştırma kavramı konusunda Weber'in ilgili görüşlerini ve onun bakış açılarını yeniden yorumlayarak güncelleştiren Ritzer'in (2000) çalışmasını kısaca gözden geçirmek gerekiyor.

Tüketicinin Akılcılaştırılması

Weber akılcılaştırma kavramını sanayi devriminden sonra hız kazanan kapitalist gelişmenin beraberinde getirdiği patolojik sonuçları vurgulamada kullanır. Ona göre, kapitalizmin gelişme seyri içinde, modern toplumlarda dünyanın büyümesi her gün biraz daha bozulmakta, gizem, duygu ve gelenek yok olmakta ve tüm bunların yerini akılcı hesaplama almaktadır⁶. Weber'in

⁶ Bu dönüşüm ve değişim süreçlerini kapitalizmin gelişimine bağlayan Weber (1999: 50) şöyle ifade ediyor: "Belirtenmiş bir ahlak görünümü altında ve kurallara bağlı yaşam biçimi anlamında ortaya çıkan "kapitalist ruh"un ilk önce mücadele edeceği düşman, geleneksellik olarak adlandırılabilir."

yazılarında temel bir tema olarak yer alan ve akılcılaşıma olarak adlandırılan bu süreç kapitalizmin, bürokrasinin ve hukuk devletinin ortaya çıkışının temelini oluşturmasının yanı sıra iktisadi yaşamı, hukuku, idari yapıyı, dini, bilimi ve sanatı etkilemektedir (Brubaker, 1984; Collins, 1980; Kalberg, 1980; Sica, 1988). Ancak daha özgül olarak, kapitalist üretim söz konusu olduğu kadarıyla akılcılaşıma, verimliliğin en yüksek düzeye getirilmesine, hesaplanabilirliğin vurgulanmasına ve kestirilebilirliğe özel bir önem verilmesine yol açmış ve bütün üretim aşamalarının yanı sıra işgücünün de denetim altında tutulmasını gerektirmiştir. Üretimin akılcılaştırılması olarak adlandırabileceğimiz bu sürecin tipik bir yansımasını, modern kitlesel üretim sisteminin öncüsü olarak kabul edilen Amerikan sanayicisi Henry Ford'un fikirleriyle özdeşleştirilen ve Gramsci tarafından Fordizm diye adlandırılan modelde görmek mümkündür (Bocock, 1997). Fordizm, yarı otomatik montaj hatlarını, iş bölümüne ve ayrımlarına ilişkin "Taylorist" ilkeleri kullanan, genel bir seri üretim sistemine dayalı yoğun sermaye birikimi rejiminin oluşumunu temsil etmektedir. Bu model ölçü, tek biçimlilik ve kestirilebilirlik ilkeleriyle beraber, yüksek ücret, seri üretim ve kitle tüketimine dayalı bir ekonominin olasılığını açarak, ücretli sınıfların yaşam şekillerinde yapısal dönüşümleri hedeflemiştir (Yanıklar, 2006: 43). Başka bir deyişle, Fordizm'e dayalı üretim ilkeleri temelinde yapılan kitlesel üretim, bir yandan standartlaştırılmış ve seri üretilen malların en az maliyetle pazara sürülmesini hedeflerken, bir yandan da tüketici ihtiyaçlarının sınırsız olduğu düşüncesi temelinde tüketimin geniş çaplı olarak artırılmasını amaçlamıştır (Hirsch, 1991: 168). Kendi zamanının koşulları içerisinde, tüketim olgusunu yalnızca üretim sürecinin bir halkası, tüketim kalıplarını da sınıf konumunun bir özelliği olarak dikkate alan Weber'in kapitalist üretim aşamalarını kapsayan akılcılaşıma süreciyle ilgili görüşlerinin, günümüzde modern tarzdaki tüketimin arkasında yatan ilkelerin çözümlenmesinde geçerli olabileceğini ileri sürmek mümkündür. Weber'in kuramsal bakış açılarını yeniden yorumlayan Ritzer'in (2000) iddia ettiği gibi, akılcılaşıma sürecinin temel ilkeleri modern tüketim mekânlarının çalışma tarzlarında ve tüketici davranışını yönlendirme formlarında gözlenebilecek bir olgudur⁷. Ritzer (1998), fast-

lecek her çeşit duygu ve davranıştır".

⁷ Akılcılaşıma sürecinin özü, toplumsal aktörlerin kişisel olmayan ilişkiler bağlamında, çevrelerindeki dünya üzerinde daha fazla denetim kurmak için bilimsel bilgiye giderek daha çok başvurmalarıdır. Bununla birlikte, akılcılaşıma özgürlük ya da özerklikten çok, amaçların araçlarını yaratır ve bireyi akılcılaştırmış kurumların, organizasyonların ve etkinliklerin "demir kafes"ine hapseder. Akılcılaşıma ve araçsal akılsallık, giderek modern dünyaya egemen olmakta ve bu yönelim insanları manipüle edilebilir ve hesaplanabilir nesnelere indirgemektedir. Weber'den etkilenen Frankfurt Okulu düşünürlerinin modern toplum eleştirilerinde görülen bu karamsar bakış açısını en açık şekliyle Ritzer'in çalışmalarında görmek mümkündür.

food restoranları, bankalar, alışveriş merkezleri ve üniversiteler gibi modern yaşamın pek çok alanında algılanabilecek olan bu olguyu “Toplumun McDonalddlaşması” olarak adlandırmaktadır. Bu kavram farklı tüketim alanlarında tüketicinin denetlenmesini de içeren giderek artan bir akılcılaştırma sürecinin yer aldığı işaret etmektedir.

Çoğunlukla akılcılaştırma süreciyle eşanlamli olarak kullanılan “Toplumun McDonalddlaşması” kavramı her şeyden önce “fast-food restoranlarının çalışma ilkelerinin Amerikan toplumunda olduğu kadar, gelişmiş dünyanın geri kalan kısmını da etkisi altına alan bir süreci tanımlar” (Ritzer, 2000: 15). Ancak akılcılaştırılmış bir tüketim mekânını temsil eden “McDonald’s”lar yalnızca bir paradigma durumudur ve gerçekte sayısız benzeri vardır⁸. Bunlar yeni bir tüketim aracını, diğer bir deyişle her şeyi tüketmemize olanak sağlayan ortam ya da yapıların bir modelini sunar. Bu çerçevede, Ritzer’in görüşü temele alındığında, esasen bu süreci daha yerel bir düzeyde başka bir adla, örneğin “Gimalaşma” ya da “Migroslaşma” olarak adlandırmak da mümkündür.

Ritzer, her ne kadar tartıştığı “yeni tüketim araçları” konusu içinde süpermarketlerden detaylı olarak söz etmese de, süpermarketler kelimesinin tam anlamıyla akılcılaştırılmış tüketim mekânlarının bir örneği olarak kalır. Çünkü geleneksel tüketim mekânlarından farklı olarak, bunların çalışma ilkeleri Ritzer tarafından akılcılaştırmanın dört temel ögesi olarak ifade edilen ve bu makalede sırasıyla ele alacağımız verimlilik, hesaplanabilirlik, öngörülebilirlik ve denetim ilkelerine dayanır. Diğer bir deyişle, bunlar kapitalist piyasada başarılı olabilmek ve en az maliyet ve çabayla en yüksek kârı elde etmek için verimli olmayı, her zaman için niceliği ön plana çekmeyi ve standartlaştırmayı amaç edinirler. Ayrıca bunlar, seri tüketimin gerçekleştirilebilmesi için çalışanları ama özellikle müşterileri üzerinde denetim kurmaya çalışırlar.

Weber’e göre akılcılaştırma bireyi akılcılaştırılmış kurumların, organizasyonların ve etkinliklerin “demir kafes”ine hapseder. Bu karamsar görüşü benimseyen ve bürokratik akılcılık gibi McDonalddlaşma’nın da demir bir kafes olduğu ileri süren Ritzer’in akılcılaştırma sürecine ilişkin eleştirilerinin ana temalarından biri; tüketim mekânlarını temsil eden işletmelerin verimlilik,

⁸ Bakkal ve süpermarketlerin birbirlerinden farklılaşma biçimlerinin bir paradigma durumu olarak ele alınması, bu çalışmada bakkal ve süpermarketlerin geleneksel ve akılcılaştırılmış tüketim mekânlarının bir modelini temsil ettikleri anlamına gelmektedir ve gerçekte bu tür ortamların tüketim olgusu ile bağlantılı olarak araştırılmaya değer sayısız benzerleri vardır.

hesaplanabilirlik, öngörülebilirlik ve denetim ilkelerini uygulamaları sonucunda ortaya çıkan sonuçlara yöneliktir. Onun eleştirisi her şeyden önce, akılcılaştırmanın beşinci ve gizil bir boyutu olarak gördüğü ve bu sürecin tüm olumsuz etki ve özelliklerini kapsayan bir etiket, daha özel bir düzeyde ise akılcı olma çabalarının çelişkili sonuçlarını ifade eden “akılcılığın akıldışılığı” olarak adlandırdığı olguyu ortaya koyan bir eleştiridir. Modern tüketim araçları akılcıdır, ama insana özgü yaratıcı ve etkileşimci özellikleri yok etmesi nedeniyle bazı akıldışılıkları da beraberinde getirirler. Bu olguyu çalışmanın son kısmında, modern tüketim mekânlarının beraberinde getirdiği bazı çelişkili ve olumsuz sonuçları değerlendirirken ele alacağız.

Verimlilik: Malların Seri Tüketimi

Kapitalist piyasa ilişkilerinde, giderek daha acımasız hale gelen rekabet ortamı, zorunlu olarak tüketicilerin çok sayıda mal ve hizmetleri hızla ve kolayca tüketebilmeleri için gerekli bir ilkeyi temsil eden verimliliğin en üst düzeyde tutulmasını gerektirir. Hem satıcı hem de tüketici için tüketimin daha verimli hale getirilmeye çalışıldığı süpermarketleri bakkallardan ayıran en önemli özelliklerden biri, perakende kategorisi içinde olağanüstü sayı ve çeşitlilikte mal sunulmasıdır. Türkiye’de büyüklüklerine göre sayıları 50 bine kadar ulaşan bir meta çeşitliliğini aynı çatı altında sunan, dolayısıyla da Baudrillard’ın deyimiyile “incelikli bir tüketim resitalini sunan meta panayır-ları” olarak tanımlanabilecek süpermarketlerden farklı olarak, geleneksel alışveriş kültürümüzün dayandığı mekânlardan biri olan bakkallarda ortalama olarak yalnızca 1250 çeşit mal bulunmakta ve bunların yalnızca 425 tanesi bir ay içerisinde satış yapmaktadır. Ayrıca bakkalların yaptığı toplam satışın yüzde 90’ı sadece 163 ürünü kapsamaktadır (Bocutoğlu ve Atasoy, 2000). Yoğun çeşitlilikteki ve mal ve hizmetlerle paralel olarak, süpermarketler çok büyük sayıda tüketiciye hizmet vermektedirler. Yalnızca İstanbul Carrefour’un müşteri sayısı yılda 12 milyon civarındadır. Yurt çapında 206 şubesi bulunan Tansaş 78 milyon, Koç grubuna bağlı Migros ise 160 milyon müşteriye hizmet vermektedir. Zorlu’nun (2003) *Tüketicilerin Ankara’daki üç Hipermarketi Tercih Etme Nedenleri* adlı çalışmasında ele aldığı üç hipermarketten iki tanesinin aylık müşteri sayısı ise, sırasıyla 1 milyon 200 bin ve 600 bindir. Hiç şüphesiz, bu kadar tüketicinin satın alacağı mal miktarı da göz kamaştırıcı olacaktır. Örneğin, İstanbul’da ilk açılan Carrefour’da bir ay içinde bir milyon yumurta, 100 bin kilo et, 1 milyon kilo deterjan, 800 bin rulo tuvalet kağıdı satılırken, müşteriler satın aldıkları ürünler için 2,5 milyon naylon poşet tüketmişlerdir (Star, 14.04.2002). Bu açıdan düşünüldüğünde, verimlilik ilkesi kelimenin tam anlamıyla seri tüketimin gerçekleştirilmesiyle eş anlamlıdır. Seri tüketimin gerçekleştirilmesine katkıda bulunan verimliliğin en yüksek seviyede tutulması için yoğun teknolojinin ve bilimsel bilginin kullanılması gerekli bir koşuldur. Ancak

süpermarketlerin aksine, bakkallarda teknolojinin ve bilimsel bilginin kullanılması sınırlıdır ya da mevcut değildir. Bu nedenle de Türkel'in (2006: 30) de vurguladığı gibi, bakkallar verimsiz ve rekabet şartlarından uzak bir görünüm sergilemektedirler.

Süpermarketler üretici ile olan ilişkilerini geliştirerek, market içinde teknolojik iletişimi yaygın olarak kullanarak anında, az ve sık alım, ürün bazında az depolama, ürün çeşitliliği, taşıma imkanı yaratma gibi konularda uzmanlaşarak verimliliği arttırmaktadırlar (Bocutoğlu ve Atasoy, 2000:5). Barkod sisteminin kullanılması, yazar kasa ve optik okuyucular gibi kolaylıklar hem alışverişte kaybedilen zamanı kısaltmakta, hem de depolama ve tedarik işlemlerini çabuklaştırmaktadır. Lojistik, market yönetimi, tedarik, satış ve pazarlama konularında teknolojiyi etkin olarak kullanan süpermarketler, bir yandan daha verimli olabilmekte bir yandan da geleneksel alışveriş mekânlarına karşı bir avantaj sağlamalarına yol açacak şekilde düşük maliyetle malları satın alabilmektedirler⁹. Binlerce çeşit mal pazarlayan, ürünlerini doğrudan üreticiden alan ve maliyetlerini esnafa göre çok aşağıya çekebilen bu dev işletmeler, modern kapitalist piyasada küçük esnafın ekonomik konumunu belirgin bir şekilde etkileme gücüne sahiptirler. Aşağıda tabloda sunulan veriler de esasen bu gerçeği yansıtır niteliktedir.

Tablo 3: Bakkalların Rekabetini Etkileyen Unsurlar

	Sıklık	%
Rakip firmanın üreticiden doğrudan alım yapması	33	5.9
Rakip firmaya alım büyüklüğüne bağlı olarak fiyat iskontosu ve uygun vade yapılması	327	58.3
Rakip firmanın müşterilere promosyon yapması	29	5.2
Çevrede çok dükkan olması	124	22.1
Rakip firmanın çalışma saatlerinin ve günlerinin daha fazla olması	5	0.9

Kaynak: ACNielsen Zet.

Süpermarketler aynı zamanda ürünlerin yanı sıra müşterileriyle ilgili bil-

⁹ Birçok süpermarket birden fazla şubeye sahip olduğu için aynı zamanda yurt içinde ve dışında merkezi alım yapmaktadır. Süpermarketler çoğunlukla alımlarını doğrudan üreticiden yapıyorlar. Ancak bakkalların çok küçük bir yüzdesi yalnızca bazı mallar söz konusu olduğunda doğrudan üreticiden alımlarını yapmaktadır. Bkz., Bocutoğlu ve Atasoy (2000).

gileri de sisteminde tutarak daha verimli ve hızlı alışverişi sunmaya çalışır. Bununla birlikte teknolojinin kullanılması yalnızca yukarıda değinilen alanlarla sınırlı değildir; internet ve kitle iletişim araçları ama özellikle televizyon, verimliliği arttırmada kullanılan teknolojinin diğer öğeleridir. İnternet üzerinden yapılan alışverişler verimlilik ilkesinin en açık örnekleridir. Türkiye’de bazı süpermarketler, tütün mamulleri ve alkollü içki haricinde her türlü tüketim mallarını internet üzerinden pazarlamaktadır. Ancak çoğu süpermarket zinciri, gıda maddelerinin internet üzerinden satışının düşük olması nedeniyle böyle bir hizmeti henüz sunmamaktadır. Televizyon kanallarında, gazetelerde ya da bu işletmelerin internet sitelerinde sık sık görülebileceği gibi, indirim yapılan belirli malların reklamlarının yapılması yoluyla, tüketicilerin bu mekanları çekilmesi sağlanarak tüketimin artırılmaya çalışılması verimlilik ilkesinin bir başka boyutudur. Bu tür reklam faaliyetlerini gerçekleştiremeyen ya da verimliliğin yüksek bir düzeyde tutulabilmesi için malların kısa zaman içerisinde elden çıkarılmasına yardımcı olan promosyon kampanyaları yap(a)mayan bakkalların müşterilerini arttırması ve farklı çevrelerden müşterileri çekebilmesi neredeyse imkansızdır.

Zorlu (2003), Bocutoğlu ve Atasoy (2000), Yanıklar (2006) ve diğer pek çok yazarın çalışmalarında işaret ettikleri gibi, yoğun çeşitlilikteki mallara özgürce bakabilmek, inceleyebilmek, fiyatını değerlendirmek, seçebilmek tüketici açısından süpermarketlerin bir avantajı olarak kabul edilmektedir. Ancak bu durum işletme açısından da farklı bir avantaj yaratmaktadır. Bu avantaj, her şeyden önce süpermarketlerin son derece etkili bir “satış makinesi” haline dönüşmesine olanak veren verimliliğin en yüksek düzeye getirilebilmesinde önemli bir rol oynayan, müşterilerin de işe koşulması ilkesine dayanır. Başka bir deyişle, modern tüketim mekânlarının verimli olabilmesi için yalnızca çalışanların değil, müşterilerinde hızlı ve etkin bir şekilde çalışması gerekir. Öte yandan, işletmenin doğası gereği, bakkal sahibinin müşterileriyle çoğunlukla bire bir iletişim kurarak ilgilenmesi ve ihtiyaçlarını bazen farklı bir hizmet yelpazesi içinde tedarik etmesi gerekmektedir. Bu, tipik olarak verimlilik ilkesi ile ters düşecek bir boyuttur. Geleneksel bir tarzda hizmet veren küçük işletmelerin işlevleriyle ilgili Durakbaşa ve Cindoğlu’nun kısa betimlemesi bu gerçeği ortaya koyuyor: “Bunlar aldıklarının evlerine getirilmesini isteyen daha üst sınıflara da rahatlık sağlar; üst-orta sınıf kadınlar, telefonla sipariş verirler ve gazete, taze ekmek, yoğurt ve süt gibi ihtiyaçlarını apartmanın kapıcısına aldırırlar. Daha geleneksel mahallerde, bakkallar müşterinin siparişini camdan sarkıtılan sepetlere koyarlar” (2005: 89). Bu durumda, işletme açısından verimliliğin ve hızın sağlanabilmesi çalışan kişilerin sayısı ile orantılıdır. Öte yandan Türkel’in (2006: 33) bakkalların neden tercih edilmediği sorusuna yanıt vermeye çalışırken vurguladığı az personelin çalışmasından kaynaklanan “hizmetteki yavaşlık” sorunu, süpermarketlerde kendiliğinden ortadan kalkmaktadır. Çünkü,

süpermarketteki tüketici, çoğunlukla bütün bir alışveriş sürecinde çalışanlardan hiç biriyle bir iletişim kurmadan malları raflardan arayarak, bularak, seçerek ve kasaya taşıyarak işin büyük bir bölümünü gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla süpermarketler, ücret karşılığında çalışan kişilerin yapması beklenen bazı işleri müşterilere yaptırarak verimli ve hızlı hale gelirler.

Hesaplanabilirlik ve Öngörülebilirlik: Niteliğe Karşı Nicelik

Akılcılaştırmanın ikinci boyutu olan hesaplanabilirlik, sayılabilir, nicelleştirilebilir şeylere vurgu yapar ve bu durum süpermarketlerde genellikle tipik olarak ortaya çıkar; seçilmiş ürünlerde yapılan indirimler-ki, bunlar bakkalların başvurmadığı bir yöntemdir - yalnızca niceliğe verilen öneme işaret eder. Süpermarketler müşterileri üç nicelleştirilebilir konuya –düşük fiyatlar, belirli mallarda yapılan indirimler, büyük sayılar ve çok çeşitli mallar –güvenebileceklerine inandırmaya çalışır (Ritzer, 2000: 112). Bu işletmelerin ulusal medyadaki reklamlarında indirimli ürünler ön plana çıkarılmakta ve yine bu indirimlerle ilgili olarak tüketiciler için varolan fırsatlar vurgulanmaktadır. Aynı şekilde, Carrefour, Gima, Migros, Tansaş ve neredeyse diğer bütün süpermarketlerin internet sitelerinde ve en açık şekliyle bu işletmelerin çıkardıkları dergilerin sayfalarında görülebileceği gibi, ürünlerde yapılan indirimler her zaman için ön plandadır. Tüketiciler tarafından çoğunlukla “kaçırılmayacak bir fırsat” olarak algılanan fiyatlardaki indirimler, ilk bakışta sadece daha fazla tüketicinin bu mekânlara çekilmesi için gerekli bir ilke gibi gözükür. Ama aynı ilke süpermarketin içerisinde de geçerli olmaya devam eder. İşletme içerisinde tüketiciye farkı gösterme amacıyla eski fiyatlarının üzerinin çizildiği ve yeni indirimli fiyatların yazıldığı etiketleri taşıyan mallar, raflar arasındaki koridorlarda her tüketicinin geçmeye zorlandığı noktalarda belirgin bir şekilde göz önüne serilir. Bu koşullar altında müşteri, o anda ihtiyacı olmamasına rağmen, pek çok tüketim malını satın almaktadır. Bu nokta, Rasyonel Seçim Kuramı ile özdeşleştirilen ve Featherstone (2005) ve Cambell (1989) tarafından ileri sürülen tüketicinin tüketim katedrallerine gidip gitmemekte ve tüketim yapıp yapmamakta karar verme özgürlüğüne sahip olduğu görüşüyle bağdaşmamaktadır. Ancak gerek Türkiye’de, gerekse diğer ülkelerde yapılan pek çok ampirik çalışma tüketici açısından durumun bu şekilde olmadığını ortaya koymaktadır¹⁰.

Eski müşterilerin elde tutulması, yeni müşterilerin çekilmesi ve müşteri-

¹⁰ Bkz.; Zorlu (2003).

lerin daha fazla harcama yapmaya yönlendirilmesi açısından önemli görülen üyelik kartları da niceliğe vurgu yapar. Migros'un Migros Club Card'ı, Carrefour'un Trink Card'ı, Gima'nın Süper Card'ı ve Kiler'in Kazanç Card'ı yalnızca tüketicilere indirimlerden faydalanabilecekleri ve yaptıkları harcamalardan nakit paraya dönüştürebilecekleri puanlar kazanabilecekleri bir araç olarak sunulmaktadır. Katı rekabet ortamında, indirimler, hız ve kâr oranları gibi niceliksel etkenlere önem vermek zorunda kalan ve giderek akılcılaştırılan süpermarketlerin niceliğe verdikleri bu denli büyük bir öneme karşılık, bakkallar niceliği vurgulayamayan tüketim araçları olarak kalır. Bakkallar kendi kişisel becerileri ile niteliğe önem vermeye çalışsalar da, işletmelerinin doğası gereği bunu çoğunlukla müşterileriyle olan etkileşimlerinde gerçekleştirebilirler. Özellikle birincil ilişkilerin ön plana çıktığı ve topluluk özelliği gösteren küçük yerleşim birimleri ve mahallelerde bakkal sahiplerinin müşterileriyle olan kişisel etkileşimleri ve önceki sayfalarda değinildiği gibi, onlara sundukları bazı kolaylıklar niteliğin niceliğe karşı ön planda olduğunun işaretleridir.

Akılcılaştırma süreci ile ilgili olarak bahsedilmesi gereken bir diğer ilke olan öngörülebilirlik, standartlaştırmayı temele alır. Standartlaştırma her şeyden önce kitlesel tüketimle özdeşleştirilir. Müşterilerle bireysel olarak ilgilenilen bakkalların aksine, standartlaştırmayı ilke edinen süpermarketler için müşteri tikel bir birey değil, kitledir. Bunların başarıları da kitlesel tüketimle özdeşleştirilir ama bu ilke bir aynışmayı da beraberinde getirir. Gerçekte, neredeyse birbirinin aynı olan ve kitlelere sunulan standart ürünler, aşağıda da işaret edeceğimiz gibi, yalnızca aynı süpermarket zincirinde değil, hepsinde hep aynı şekilde sunulur. Dolayısıyla, bu mekânlar bir örneklik ve öngörülebilirlik sunarlar. Diğer bir deyişle, yalnızca sunulan ürün ve hizmetler değil, bunların iç mekânlarının düzenleniş tarzları da her zaman ve her yerde aynıdır. Adana ya da İstanbul'daki tüketicilere sunulan seçenekler ve fırsatlar zaman ve mekânı da içerecek şekilde standartlaştırılmıştır. Böylece, tüketicinin tüm ortam ve zamanlarda neyle karşılaşacağını bilmesi sağlanırken beklenmedik bir durumla yüz yüze gelme olasılığı en aza indirilir. Öte yandan, her bir bakkal müşteriye az veya çok ayrı bir mekânı sunmaktadır. Ayrıca, müşterilerle etkileşim, iç dizayn, malların mekan içinde yerleştirilmesi ve sergilenmesi gerçekte standartlaştırma ilkesini dışlayıcı niteliktedir.

Denetim: Tüketicinin ve Çalışanların Kontrolü

Herhangi bir sistemde belirsizlik ve öngörülemezliğin başlıca kaynağı, hem bu sistemlerin içinde çalışan hem de bu sistemlerin hizmet ettiği insanlardır. Dolayısıyla, akılcılaştırılmış işletmeler öncelikle, hem çalışanları, hem de müşterileri üzerinde denetim kurmaya çalışır. Bunu en iyi şekilde, insanların yerine denetlenmesi daha kolay olan ama aynı zamanda da çalışanlar ve

müşteriler üzerinde giderek artan bir denetim kuran teknolojileri kullanarak yapabilirler. Depolama, satış ve dağıtımda kullanılan araçlar, elektronik kasalar, tüketicilere verilen üyelik ya da indirim kartlarının yanı sıra satışları arttırmak ve tüketicileri yönlendirmek için düzenlenen reklâm faaliyetleri, çoğunlukla bu teknolojilerin ögesidir. Akılcılaşıma süreciyle birlikte, süpermarketlerde teknoloji insan emeğinin yerini alırken, müşterileri yönlendirmek ve denetlemek için farklı teknikler de kullanılır:

-Çiçek (ya da ekmek) bölümü süpermarkette çoğunlukla ilk karşılaşılan yerdir. Tüketicinin iştahını uyandırmak, marketle ilgili olumlu bir izlenim uyandırmak ve tüketicinin kararlılığını zayıflatmak üzere tasarlanmıştır.

-Yiyecekleri sergilemek için en iyi yer her koridorun başı ve sonudur. Buralarda sergilenen yiyecekler kolayca iki üç katı satılabilir. Daha genel bir ifadeyle göz seviyesinde ya da bir koridorun başında sergilenen malların satışı artar.

-Çocuklara yönelik yiyecekler genellikle alt raflara konulur. Bu durum çocukların sadece ürünü görmesine değil, ellerine alıp ana babalarına satın alması için yalvarmalarına da olanak sağlar.

-Süt ürünleri genellikle bir kenarda, etler arkadadır. Temel gıdalara ulaşmak için müşteriler genellikle mağazanın büyük kısmından ve çeşitli malların önünden geçmek zorundadır.

-Koridorlardaki yığılı mal kutuları müşterileri yavaşlatarak raflara daha çok bakmalarına neden olabilir. Ayrıca bir depo havası yaratarak ucuz fiyat izlenimi de verirler (Ritzer, 2000: 64).

Benzer bir şekilde, Humphery'nin (1998: 86) ifade ettiği gibi, istenilen şekilde davranmasının sağlanması için, süpermarketlerde en fazla talep edilen mallar belirli bir şekilde yerleştirilerek müşteri, sol eliyle market arabasını tutmaya, sağ eliyle de malları seçmeye genelde ise, saatin ters yönünde hareket etmeye zorlanır.

Yine denetim ilkesinin bir parçası olarak, süpermarketlerde mallar hiçbir zaman mutlak bir düzensizlik içinde sunulmaz. Birbirlerini tamamlayan ya da çağrıştıran ürünler yan yana koyulur ve tüketiciler tarafından planlı bir şekilde satın alınabilecek ürünlerle diğer ürünler ilişkilendirilmeye çalışılır. Örneğin, ketçaplar ve makarnalar yan yana sergilenerek makarna almaya gelen tüketiciye ketçap da hatırlatılır (Bocutoğlu ve Atasoy, 2000: 12). Ya da çocuk bezlerinin bulunduğu rafların yanlarında oyuncaklar ve çocuk kitapları sergilenerek çağrışım yapılır. Denetim ilkesi, tüketici market arabasıyla kasaya geldiğinde dahi geçerli olabilir. Kuyrukta bekleme esnasında, bütün bir alışveriş süreci boyunca unutabileceği ama sıklıkla satın alınan bazı mal-

lar çoğunlukla kasanın hemen önünde sergilenerek tüketicinin kendisine hatırlatılır. Bu tür örnekler boldur, ama asıl önemli olan, süpermarketlerin insanları istediklerinden daha çok şey almaya yönlendirecek şekilde yapılanmış ve dizayn edilmiş olmasıdır. Neticede, Baudrillard'ın (2004: 18) dile getirdiği gibi, mallar her zaman “yönlendirici kanallar açmak, satın alma arzusunun nesnelere ağına yönelmek, baştan çıkarmak ve kendi mantığına uygun olarak, yapabileceği en yüksek yatırıma ve ekonomik potansiyelinin sonuna götürmek için düzenlenir”. Ama onun burada vurgulamadığı nokta malların aynı zamanda tüketicileri yönlendirecek şekilde sergilendiğidir. Süpermarketlerde daha fazla malın satın alınması için akla gelmedik teknikler kullanılırken, bakkal gibi geleneksel bir alışveriş mekânında bu teknikleri kullanmak çoğu zaman mümkün bile olmamaktadır. 30-50 metre-karelik dükkanlarda müşteri ürünle doğrudan temas edememekte, sadece tezgahın arkasından siparişini vermektedir (Türkel, 2006: 33). Büyük tüketim ortamlarında, tezgâhın gerisinde bir tezgâhtar olmaması tüketicinin ürün ile doğrudan ilişki kurmasına imkân verir. Seçim yapma olanağı sağlayan bu duruma “görünmez bir satın alma etkisi” eşlik eder. Esasen, küçük dükkân-larda da alışveriş süreci yönlendirmeye açıktır. Ancak bu yönlendirme süpermarketler göz önüne alındığında daha dolaysız, kişisel ve duygusal bir şekilde gerçekleşir (Durakbaşı ve Cindoğlu, 2005: 93). Ancak, malların yerleştirilmesinde bilimsel tekniklerin uygulanarak müşteriyi daha fazla mal aldirmaya yönlendirmek bir yana, bakkal sahibi kendi erişimini kolaylaştırmak amacıyla malları belirli yer ve şekillerde yerleştirerek müşterinin isteği doğrultusunda kendisini yönlendirir.

Denetim ilkesinin bir diğer boyutu müşterinin süpermarket içerisinde uzunca bir zaman tutulmasında kendisini gösterir. Türkiye’de bir müşteri alışveriş için süpermarket içerisinde ortalama 40 dakikasını – ki, bu Amerika Birleşik Devletlerindeki ortalamanın neredeyse yarısıdır - harcamaktadır. Bu uzun süre, ilk bakışta verimlilik ilkesi çerçevesinde çelişkili gibi görünse de, satın alınan mal miktarının bir hayli fazla olmasından dolayı esasen bu ilkenin gerekleriyle örtüşmektedir. Tüketicilerin özellikle büyük süpermarketlerde raflar arasında uzun bir zaman boyunca dolaşmaları çoğunlukla “aylakça” bir gezinti değil, farklı bir denetim şeklidir. Zamanın nasıl geçtiğini fark edemeyen müşteriler, gerçekte pek çok şeyi farklı çatılar altında sunan ve insanları tüketime çekmek için estetik ve bilimsel olarak tasarlanan süpermarketlerde dolaştırılır. Tüketicilere, rafların arasında dolaşırken Packard’ın (1981) deyimiyle, “kendi kendini kandırma hizmeti” sunan süpermarketler, müşterileri bu duruma sokarak daha fazla mal ve hizmet görmesini, mallarla flört etmesini, dolayısıyla da daha çok satın almasını olanaklı kılar. Gerçekte Zorlu’nun (2003: 116) ifade ettiği gibi, süpermarkette tüketicilerin kalma süreleri arttıkça satış baskısına maruz kalma olasılıklarının da arttığı söylenebilir. Dolayısıyla, kısa bir liste ya da iki üç parça malı satın

alma düşüncesiyle alışveriş merkezine gelen tüketici, malların çekici ve büyültü etkilerine kapılıp, zincirleme bir alışveriş sürecinde bir nesneden öbürüne giderek çoğunlukla planladığından çok daha fazla malı satın alıp dışarı çıkar (Baudrillard, 2004; Bowlby, 1997; Yanıklar, 2006). Diğer taraftan, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, süpermarketler tüketicileri piyasada üretilen malları satın almaya zorlarken, iç dizaynı daha fazla malın satılması için tasarlanmayan bakkallar, yalnızca müşterinin o andaki ihtiyacını tedarik etmeye çalışarak hizmeti ön plana çıkarmaya çalışır. Bütün malları tüketicinin iştahına sunan ve mallar arasında gezinti yapmasına izin veren süpermarketlerin aksine, bakkal sahibinin ne tür malların olduğunu çoğunlukla göremeyen müşteriye hatırlatabileceği tek şey başka bir isteğinin olup olmadığıdır.

Şimdiye kadarki tartışma göz önüne tutularak geleneksel ve modern tüketim ortamlarının bir karşılaştırması Tablo 4’de sunulmuştur. Burada değinilmesi gereken son bir nokta, denetim ilkesi söz konusu olduğunda tüketiciler için geçerli olan durumun başka bir açıdan çalışanlar için de geçerli olduğudur. Müşterilere karşı “uygun” davranışları göstermeleri beklenen çalışanlar, her zaman için katı bir disiplin altında tutulur. Ayrıca onların yaptıkları işler nitelik gerektirmemekte; beceri, otorite ve kişisel yaratıcılığa neredeyse hiç yer bırakılmamaktadır. Çoğunlukla düşük ücret alan çalışanların yüksek oranda bir devri daimi tipik olarak gözlenen bir durumdur.

Bu bağlamda, akılcılaştırma süreci ile ilgili bir çelişkinin ortaya çıktığını söylemek mümkündür; akılcılaştırma süreci Taylorizm olarak adlandırılan bilimsel yönetim ve yüksek ücret politikalarının yanı sıra yoğun çalışma ilkelerini ön plana çeken Fordizm’in ilkeleriyle örtüşmesine rağmen, Ritzer (2000)’in “Mcİşler” olarak adlandırdığı bu tür istihdamlar, tipik olarak düşük ücretlidir ve güvenceden yoksundur.

Tablo 4: Geleneksel ve Akılcılaştırılmış Tüketim Mekânlarının Karşılaştırılması

	Geleneksel Tüketim Mekânları	Modern Tüketim Mekânları
V	Sınırlı sayıda mal mevcuttur	Büyük miktar ve çeşitlilikte mal mevcuttur
V	Müşteri profilleri hakkında bilgi toplanmaz	Tüketici profilleri hakkında bilgi toplanır
V	Müşterilerle birebir ilgilenilir	Müşterilerle kitlesel düzeyde ilgilenilir
V	Alıcı ve satıcı arasında etkileşim vardır	Alıcı ve satıcı arasında etkileşim sınırlıdır ya da yoktur
V-D	Yalnızca mal satılır	Malların teşhir edilmesi ve reklamının yapılması temel bir ilkedir
V-D	Malların reklamı yapılmaz	Yüksek teknolojinin ve bilimsel bilginin kullanılması temel ilkedir
V-D	Teknolojinin ve bilimsel bilginin kullanımı sınırlıdır ya da yoktur	Alışverişle ilgili faaliyetlerin çoğu müşteri tarafından gerçekleştirilir
V-D	Alışverişle ilgili bütün gereklilikleri satıcı yapar	Farklı tekniklerle müşteri her zaman yönlendirilmeye çalışılır
D	Müşterinin yönlendirilmesi temel bir ilke değildir	Daha fazla satın alınması için mallar mutlak bir düzenlilik içerisinde sergilenir
D	Mallar çoğunlukla düzensizlik içinde sunulur	İç mekân satın alma arzusunun uyan-dırmak amacıyla estetik ve bilimsel olarak dizayn edilmiştir
D	İç mekân çoğunlukla estetik ve bilimsel olarak dizayn edilmemiştir	Seçenekler, ürünler ve mekân standartlaştırılmıştır
Ö	Seçenekler ürünler ve mekân standart değildir	Malların mekân içerisinde sergilenmesi büyük farklılıklar göstermez
Ö	Malların mekân içerisinde sergilenmesi farklılıklar gösterir	Düşük fiyatlar, indirimler ön plana çıkarılarak nicelik vurgulanır
H	Çoğunlukla nitelik ön plana çıkarılır	

V: Verimlilik; D: Denetim; H: Hesaplanabilirlik; Ö: Öngörülebilirlik.

Kaynaklar: Corrigan (1997); Miles (1998); Ritzer (2000); Yanıklar (2001); Zorlu (2003).

SONUÇ

Süpermarketler yeni tüketim araçları ya da tüketim katedralleri olarak adlandırılan işletmelerin öncüsüdür (Humphery, 1998). Bunlar diğer akılcılaştırılmış tüketim mekânları gibi, aynı zamanda büyütlü, hatta bazen kutsal bir karaktere sahiptir ve insanları tüketim tapınağında tapınmaya çekerler (Baudrillard, 2004: 19; Corrigan, 1997: 56). Piyasadaki başarıları akılcılaştırmanın ilkelerini uygulamayla orantılı olan süpermarketlerin geleneksel alışveriş mekânlarına olan üstünlükleri, tüketicilere verimliliği ve öngörülebilirliği sunmaları ve daha az para karşılığında daha çok mal vaat etmeleri nedeniyledir. Ayrıca bu mekânlar, yalnızca ürünleri değil, “arzulanan” yaşam tarzları, farklı beklentileri ve kimlikleri satmalarından dolayı da, bir pazarlama avantajına sahip olurlar. Zorlu'nun (2003: 118) gerçekleştirdiği araştırmanın bulguları tarafından da desteklendiği gibi, büyük tüketim mekânlarından “alışveriş yapma yalnızca ekonomik bir faaliyet değil, estetik, hedonist, aidiyet ve iletişim gibi öğeleri içeren çok boyutlu bir aktivitedir”. Tüketicileri cezbeden bol miktarda malların bulunması ve bu malların çekici bir şekilde sergilenmesi, iç mekânın genelde estetik ve bilimsel olarak tasarlanması, özgürce mallara bakabilme ve seçme olanağının var olması, sürekli çalan müzik ve serinlik sağlayan iklimlendirme düzeni ve bazı durumlarda çocukların oynayabileceği bir oyun yerinin bulunması gibi tüketiciyi rahatlatacak birçok nitelik, süpermarketleri özellikle kentli insanların hafta sonları hoşça alışveriş yapmak ve vakit geçirmek için gittikleri vazgeçilmez mekânlardan biri ve yaşam tarzlarının bir parçası haline dönüştürmüştür (Durakbaşı ve Cindoğlu, 2005; Bali, 2002; Yanıklar, 2006). Benzer bir şekilde, Türkiye’de de hızlı kentleşme, nüfusun yoğunlaşması, kişi başına düşen gelirin artması, otomobil sahipliğinin yükselmesi, çekirdek aile sayısının artması, kredi kartı kullanımının yaygınlaşması, tüketicilerin alışverişi aynı zamanda boş zaman faaliyeti olarak görmesi, reklamların ve aynı malın farklı türlerinin bulunması gibi nedenler, büyük tüketim mekânlarını daha cazip hale getiren koşullardır. Ayrıca otomobil sahipliğinin hızla artması ve toplu alışveriş yapmanın cazip görülmesi değinilmesi gereken diğer nedenlerdir¹¹. Bu tür koşullar ve Tablo 4’de özetlenen diğer pek çok özellik, akılcı-

¹¹ Bakkalların aksine coğrafi yakınlık anlamında büyük tüketim mekânlarına ulaşımın özel ulaşım araçları sayesinde gerçekleşmesi nedeniyle bu mekânların daha fazla harcanabilir gelire sahip olan orta ve üst sınıflar için uygun olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü, tüketicinin daha geniş bir tüketim şebekesine bağlanabilmesine aracılık eden otomobil, Türkiye’de genel anlamda orta ve üst sınıfların elde edebileceği bir araç olmaya devam etmektedir. Yine de, yürürlüğe koydukları toplu taşıma araçları sayesinde pek çok süpermarket, farklı sınıflara üye olan tüketicileri kendilerine çektiğini işaret etmek gerekir.

laştırılmış bir tüketim mekânını temsil eden süpermarketleri geleneksel bir tüketim ortamını temsil eden bakkallara karşı piyasada avantajlı bir konuma yerleştirmektedir.

Esasen bakkalların piyasada tutunabilmelerine yönelik olarak öneriler getiren bazı yazarlar, bakkal esnafının süpermarket benzeri işletmeler tarafından yok edilmesini önlemek için rekabet yasalarının düzenlenmesi, bu tür işletmelerin şehir dışına kaydırılması, çalışma zamanlarının kısıtlanması gerektiğinin yanı sıra, bakkalların eğitilmesi ve yeni bir imaj kazandırılmasının zorunlu olduğunu ifade etmektedirler (Demir, 1998, Ögüt, 2000). İkinci bir grup yazar ise, bakkalcılık tarzındaki klasik esnaf anlayışını savunmak yerine, onu rekabet edebilir bir yapıya kavuşturacak tedbirleri almanın daha gerçekçi olacağını savunmakta ve onların çağın şartlarına göre yeniden yapılanmaları gerektiğini ifade etmektedir (Bocutoğlu ve Atasoy, 2000). Ancak bu noktalar, dolaylı bir şekilde, onların akılcılaştırma sürecine dahil olması gerektiğini, aksi halde toplumsal denge açısından önemli görülen ve bazı durumlarda istihdama önemli katkılarda bulunan bakkal ve geleneksel tarzda piyasada bulunan diğer esnafın akılcılaştırılmış tüketim araçları karşısında varolmalarının uzun vadede oldukça zor olacağına işaret etmektedir.

Çalışmada geleneksel işletmelerin bir modeli olarak değerlendirdiğimiz bakkalların sayılarının azalması ve süpermarketlerin çoğalması gerçeği, esasen en yüksek düzeyde ürün satışı gerçekleştirme ve kâr elde etme amacıyla verimli olmayı ve etkin örgütlenmeyi zorunlu kılan akılcılaştırmanın giderek gelişmekte olduğunu önermektedir. Ve bu durum, sadece Türkiye için değil, kapitalist sisteme sahip bütün formasyonlar için geçerlidir. Dolayısıyla aşağıda ele alacağımız bu süreçle beraber ortaya çıkan çelişkili sonuçlar, evrensel bir tüketim kültürü etkisi altında bulunan bütün tüketiciler için geçerlidir.

Akılcılaştırma süreci, tüketim alanında pek çok avantaj ve yararları (çeşitlilik, daha ucuz mallar, çoğunlukla daha hızlı hizmetler gibi) beraberinde getirmesine rağmen, süpermarketler, en özgül şekliyle akılcılaştırılmış sistemlerin mantıklı olmayan, çelişkili sonuçları ortaya çıkarması ve kendi içlerinde çalışanların ve hizmet edilenlerin insanlığını, insan aklını inkâr etmesi anlamında bazı akıldışılıkları da beraberinde getirirler (Ritzer 1994: 154). Esasen sadece süpermarketler değil, diğer bütün modern tüketim araçları akılcı, yani son derece etkin ve hızlıdır, ama insana özgü yaratıcı ve etkileşimci özellikleri yok ederler. Bu tür ortamlarda, “kişisel iletişim ve etkileşimden ziyade arzu edilen objeler üzerinde daha yoğun bir enerji harcanır” (Durakbaşı ve Cindoğlu, 2005: 93). Yine bu mekânlarda, yeni yönetsel ideolojiler tarafından, Durakbaşı ve Cindoğlu (2005: 95)’nin deyimiyle, “kurumsal logoyu taşıyan üniformalı bir takımın üyeleri” olarak tanımlanan çalışanların önceden belirlenen yönergelere göre hareket ederek malları raflara yerleştirmeleri ve müşterilerle belirli cümle kalıpları ile iletişim kur-

maları istenir. Benzer bir şekilde, kasiyerlerden de yapmaları beklenen davranış, neredeyse yalnızca malları barkodlardan geçirmektir¹². Gerçekte süpermarketler çalışanlarına asgari ücret düzeyinde bir ödeme yaparken, müşterilerine de satın almak istedikleri malları seçtirerek, toplatarak ve kasyaya taşıtarak adeta ücretsiz işçilere dönüştürmüştür. İşletme açısından buradaki sonuç, daha yüksek düzeyde kazanılan kâr oranlarıdır. İşletmeler bu aşamada, yapılan tasarrufların karşılığında müşterilerine daha ucuza mal ve hizmet sunduklarını iddia edebilirler. Fakat bu durumda bile, rekabet gücünü artırdıkları ve daha büyük oranlarda kâr elde edebilecekleri gerçektir.

Ürünlerin niceliksel merkeziliğinin düşünmeye çok az yer bıraktığı ve faydacı bir yol izlemeyi dayattığı süpermarketlerde, olağanüstü sayı ve çeşitlilikte mal sunulmasına rağmen, tüketici açısından yorumlama ve karar verme nadiren gerekli olur ya da bu karar verme genellikle aynı ürünün benzer türleri arasında bir seçimin yapılmasını içerir (Bryman, 1999). Gerçekte, bu mekânlarda binlerce malın teşhir edilmesi, niteliğin genellikle büyük miktarlarda mala eşit olduğu duygusuna yol açarken, fiyatlarda yapılan indirimler ve her zaman ön plana çıkarılan düşük fiyatlar, niteliğin öneminin dışlanmasına neden olmaktadır. Akılcılaşımayla ilgili diğer bazı akıldışı-lıklar; bu mekânlarda çoğunlukla uzun kuyrukların ve bekleyişlerin olmasının yanı sıra tüketicilerin sürekli olarak daha fazla tüketmeleri için yönlendirilmesidir. Ancak, bu işletmelerin beraberinde getirdiği en önemli akıldışılık, belki de insan etkileşimini neredeyse tamamen yok etmesidir. Geleneksel tüketim mekânlarında çoğunlukla ön planda olan, ama akılcılaşıma sürecinin aleviyle eriyip giden insanı ilişkiler, modern tüketim mekânlarında yerini nesnelere ilişkiye bırakmaktadır.

SUMMARY

This study aims to discuss how supermarkets and groceries, which are considered here as paradigm cases and which epitomise traditional and modern consuming places respectively, differ from each other in retailing business and to analyse what mechanisms lie behind modern consumption. For this purpose, the introductory part presents some existing statistical data as to the general situation of these businesses. Data presented here show that in recent years while number of supermarkets and their customers are

¹² Büyük tüketim ortamlarında çalışanlarla ilgili bazı bulgular için, bkz; Cindoğlu ve Durakbaşı (1996) ve Durakbaşı ve Cindoğlu (2005: 95-8).

increasing, traditional ones' are decreasing. But this is also a change indicating the development of rationalisation process which is employed in this study as the basic concept. The second part of the study, assesses what basic characteristics these businesses have and how they differ from each other on the basis of four aspects of manifestation of rationalisation process, that is, efficiency, calculability, predictability and control, which are identified by Ritzer who has taken central elements of the work of Weber.

As supermarkets offer the customer life styles, identities and because they seem to offer more goods for little money, they are successful in retail business. They are also successful because, in contrast to groceries, they are able to exert control through nonhuman technologies over customers, and they are designed to get customers to behave the way the retailer wants them to. They also use technologies and various techniques which groceries are not able to, for attracting more customers and for enticing them to buy more. Many other characteristics and principles of the supermarkets referred in this section indicate that they apply principles of rationalisation and therefore, they have an advantaged position over groceries. On the other hand, while offering many benefits to their customers, they bring about some consequences which can be seen as paradoxical as they deny the basic humanity, the human reason, of the people who are served by them.

KAYNAKÇA

AYATA, S.

2005 “Yeni Orta Sınıf ve Uydu Kent Yaşamı”, **Kültür Fragmanları**. D. Kandiyoti ve A. Saktanber (der.), İstanbul: Metis Yayınları.

AYATA, A. ve S. AYATA.

1996 **Konut, Komşuluk ve Kent Kültürü**, Ankara: T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı.

AYDIN, K.

1992 **Perakendecilik ve Departmanlı Mağaza Müşterilerinin Sosyo-Ekonomik Özellikleri**, İstanbul: Özgül Matbaası.

BALÍ, R. N.

2002 **Tarz-i Hayat'tan Life Style'a: Yeni Seçkinler, Yeni Mekânlar, Yeni Yaşamlar**, Ankara: Dost Kitabevi.

BAUDRILLARD, J.

2004 **Tüketim Toplumu**. (Çev. H. Deliceçaylı), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

BOCOCK, R.

1997 **Tüketim**. (Çev. İ. Kutluk), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

BOCUTOĞLU, E. ve ATASOY, Y.

2000 “Yükselen Süpermarket Olgusu Karşısında Bakkaliye Sektörünün Yeri ve Trabzon Örneği”. <http://www.tusob.org.tr/atasoy.htm>.

BRUBAKER, R.

1984 **The Limits of Rationality: An Essay on the Social and Moral Thoughts of Max Weber**, London: Allen and Unwin.

BRYMAN, A.

1999 “The Disneyization of Society”, **Sociological Review**, 47 (1).

BOWLBY, R.

1997 “Supermarket Futures”, **The Shopping Experience**. P. Falk ve C. Campbell (der.), Londra: Sage.

CAMPBELL, C.

1987 **Romantic Ethic and the Spirit of Modern Consumerism**, Oxford: Blackwell.

CİNDÖĞLU, D. ve A. DURAKBAŞA.

1996 **İşyerlerinde Cinsiyete dayalı Ayrımcılık ve İşverenlerin Kadın Çalışanlarına Karşı Tutumu: Büro ve mağaza Çalışanlarına Derinlemesine Bir Bakış**, Proje Raporu, Ankara: Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.

COLLINS, R.

1980 "Weber's Last Theory of Capitalism: A Systematization". **American Sociological Review**, 45: 92-105.

CORRIGAN, P.

1997 **The Sociology of Consumption**, Londra: Sage.

DEMİR, F.

1999 **Esnaf ve Sanatkârları İlgilendiren Yasalarda Yapılması Zorunlu Değişiklikler**, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

DURAKBAŞA, A. ve D. CİNDÖĞLU.

2005 "Tezgah Üstü Karşılaşmalar", **Kültür Fragmanları**. D. Kandiyoti ve A. Saktanber (der.), İstanbul: Metis Yayınları.

FEATHERSTONE, M.

1996 **Postmodernizm ve Tüketim Kültürü**, (Çev. M. Küçük), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

HUMPHERRY, K.

1998 **Shelf Life: Supermarkets and the Changing Cultures of Consumption**, Cambridge: Cambridge University Press.

KALBERG, S.

1980 "Max Weber's Types of Rationality": Cornerstones for the Analysis of Rationalization processes in History". **American Journal of Sociology**. 85: 1145- 1179.

KOCACIK, F.

1998 **Tüketim Eğilimleri ve Sorunları; Sivas Merkez İlçe Örneği**. Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, No. 69.

MARCUSE, H.

1997 **Tek-Boyutlu İnsan.** (Çev. A. Yardımlı), İstanbul: İdea.

MILES, S.

1998 **Consumerism – As a Way of Life,** Londra: Sage.

ORÇAN, M.

2005 **Osmanlı'dan Günümüze Modern Türk Tüketim Kültürü,** İstanbul: Kadim Yayınları.

ÖĞÜT, B.

2000 **Hiper-Grosmarketler Karşısında Bakkal ve Market Esnafının Durumu**", <http://www.tesk.org.tr/tr/yayın/rapor/4.html>.

PACKARD, V.

1981 **The Hidden Persuaders,** Harmondsworth: Penguin.

RITZER, G.

1994 **Sociological Beginnings: On the origins of Key Ideas in Sociology.** McGraw-Hill.

RİTZER, G.

1998 **Toplumun McDonaldlaştırılması.** (Çev. Ş. S. Kaya), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

RİTZER, G.

2000 **Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek.** (Çev. Ş. S. Kaya), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

SICA, A.

1998 **Weber, Irrationality and Social Order,** Berkeley: University of California Press.

SÖNMEZ, M.

1997 "İstanbul'un Hipermarketleri". **İstanbul Dergisi**, 18, 101-104.

TOKATLI, N ve Y. BOYACI

1997 "Internationalisation of Retailing in Turkey", **New Perspectives on Turkey**, 17, 97-128.

TOKATLI, N ve Y. BOYACI

1998 "The State and the Corporate Private Sector in the Recent Restucturing of Turkish Retailing", **New Perspectives on Turkey**, 19, 79-111.

TÜRKEL,

2006 "Perakendecilikte Hala İşin Başındayız". **Çerçeve Dergisi**, 38, 25-34.

WEBER, M.

1999 **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, (Çev. Z. Gürata), Ankara: Ayraç.

YANIKLAR, C.

2001 **Class, Status and Gender**. Yayınlanmamış doktora tezi. University of Essex.

YANIKLAR, C.

2005 "Modernleşme Aracı Olarak Tüketim Kültürü", **Akademi Günlüğü**, 1,105-120.

YANIKLAR, C.

2006 **Tüketimin Sosyolojisi**, İstanbul: Birey Yayıncılık.

ZORLU, A.

2003 "Tüketicilerin Ankara'daki üç Hipermarketi Tercih Etme Nedenleri". **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, 2: 93-121.

ZORLU, A.

2006 **Modern Tüketimin Tarihinden Tüketim Araştırmalarına Tüketim Sosyolojisi**, Ankara: Glocal Yayınları.

KÜRESELLEŞME VE İYİ YURTTAŞIN ÖLÇÜLERİ*

Yasemin Nuhoglu Soysal**

ÖZ

İyi yurttaş kime denir, iyi yurttaş olmak ne anlama gelir? Bireylerin ne tür haklara, yükümlülüklere, kimliklere, aidiyetlere sahip olmaları beklenmektedir? Bu beklentiler zaman içinde nasıl değişmiştir? Bu makale, değişik ulusal bağlamlarda eğitim alanına odaklanarak yirminci yüzyılın son aralığında yeni bir ulusötesi normativitenin ortaya çıkışını izlemektedir. Makalede, bu normativitenin giderek kendini örgütleyen ve yaşamın her yönüyle ilgili kurallar getiren küresel bir yapı içinde bireyi esas alan bir normative olduğu ileri sürülmektedir. Bu normatif çerçeve içinde yurttaşlığı oluşturan özellikler giderek evrenselleşirken, ulusun yurttaşlığın odağı olarak yüceltilmesinin giderek azalması yönünde bir eğilim gözlemlenmektedir. Makalenin sonunda bu normativitenin doğurduğu beklenmeyen ya da paradoks içeren sonuçlar, olası kırılma çizgiler üzerine düşünceler sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Yurttaşlık, İnsan Hakları, Eğitim

ABSTRACT

What does it mean to be a good citizen? What kind of rights, responsibilities, identities and belongings are individuals expected to have? How have these expectations changed over time? Focusing on the sphere of education in various national settings, this paper traces the emergence of a new transnational normativity of citizenship in the latter part of the 20th century. This normativity takes as its basis an increasingly 'reified' individual embedded in an increasingly 'rationalized' and globally ordered world, which affords rules encompassing all aspects of (social) life. Within this normative frame, the trend is towards the decreasing valorization of the nation as the collective focus of citizenry, whereas citizenship values and qualities are increasingly universalized. I conclude by reflecting on the unintended consequences, paradoxical outcomes, and potential fault lines of such normativity.

Sosyoloji disiplini hegemonik modernizasyon paradigmasına iki alterna-

* V. Ulusal Sosyoloji Kongresi Kapanış Konuşması, Malatya, Eylül 2006

** Essex Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

tif üretti. Bunlardan birincisi, ulus-devletin analitik önemini geriye atan çeşitli küreselleşme kuramları (Robertson, 1992). İkincisi, modernliğin dünya üzerinde bir örnek dağılımını haklı olarak sorgulayan ve yerel koşulların değişik modernite programlarına yol açtığına dikkat çeken çoklu modernite kuramları (bkz. Deadalus, 2000, Special Issue on Multiple Modernities). Bu perspektife göre modernitenin gelişimini belirli bir ulusal-kültürel noktadan kalkarak incelersek modernitenin farklı (ve hatta uyumsuz) gelişim çizgilerini ve oluşumlarını çözebiliriz.

Bir birinden oldukça farklı görünmelerine karşın bu iki yaklaşım, küreselleşme ve çoklu moderniteler, iki ana sosyolojik sürece işaret etmekte: Ayrışma ve birleşme (*divergence* ve *convergence*). Bazı toplumsal oluşumlar birleşip bütünleşirken, artan sayıda farklılaşma ve ayrışma örnekleri görmektediriz.

Bu kendi başına yeni bir şey değil doğal olarak, ve sosyolojinin birçok alanı modernite projelerinin paradokslu sonuçlarını inceleme altına almış bulunmakta. Yine de, küreselleşen bir dünyanın bize sunduğu çoğullukların, akışkanlıkların, ve paradoksların kavranmasında ne kadar derinleşmiş olsak da ulusötesi ve ulusalın nasıl birbirini oluşturdukları ve işaretlediklerini anlamakta yeterli olduğumuz söylenemez. İşte bu analitik alana, ulusötesi ve ulusalın buldukları noktalara, odaklaşarak küreselleşme ve çoklu moderniteler üzerine oluşturduğumuz kuramsal çerçeveleri bir adım daha ileri götürüp derinleştirebiliriz.

Çoklu modernite yaklaşımı “modernitenin bugün için küreselleştiğini ama bir ana söylemden yoksun olduğunu” önermektedir (Gaonkar 2001: 14). Bu yaklaşıma karşı giderek yaygınlaşan, ulusal ve yereli zorlayıp aşındıran bir ulusötesi normativitenin varlığını gösterebiliriz. Söz konusu olan, giderek rasyonel biçimde küreselleşen bir dünyada—yani giderek kendini örgütleyen ve yaşamın her yönüyle ilgili kurallar getiren küresel bir yapı içinde—bireyi esas alan bir normativitedir (Meyer et al, 1997). Sosyologlar olarak bütünleşmeyi genellikle pazar ekonomisi, devlet politikaları, kentsel oluşumlar ve tüketim pratikleri gibi kurumsal yapılanmalar çerçevesinde düşünürüz. Kültürel ifadeler ve ahlaki çerçeveler ise esas olarak farklılaşmanın, farklı düzeylerin dışı vurumları, göstergeleri olarak ele alınır. Güçlü, otoriter bir ulusötesi normativitenin ortaya çıkışı bu tür ikili karşıtlıkları zorlayan bir durum yaratmaktadır. Gözlemlenmekte olduğumuz ulusötesi normativite bir yandan farklılığı ulus, milliyet, din, toplumsal cinsiyet ve cinsiyet kategorileri içinde standartlaştırmakta, güçlendirmektedir. Öte yandan, normativitenin uygulamaya geçirilmesi dayandığı ilkeleri doğrularken, genellikle paradokslu ve zaman zaman beklenmeyen sonuçlara yol açmaktadır. Diğer bir deyişle, uygulamalar bir yandan modernite deneyimini çoğullandırıp modernitenin evrenselci dilini sarsarken, aynı zamanda ulusötesi

normativitenin ortak ilkelerini hakim kılmakta ve hayata geçirilmesine yol açmaktadır.

Söz konusu normativitenin ana unsurlarına farklı ulusal ve kültürel mekanlarda rastlamak mümkündür. Konuşmamda giderek oteriter bir nitelik kazanan ulusötesi normativitenin özel bir yönüne, bu normativitenin “iyi yurttaşın” ölçülerini ve ulus temelli vatandaşlığın tanımını yeniden düzenlenmesine, değinmek istiyorum.

Savaş sonrası dönemde—ki bununla İkinci Dünya Savaşı sonrası katediyorum—bir dizi içiçe geçmiş kurumsal, siyasal ve ideolojik gelişme devlet/yurttaş ilişkileri ve bireyin (ve bireyin hak ve görevlerinin) tanımında değişime yol açmıştır. Ayrıntılara girmeden bu konuşma açısından önemli olan üç değişime değinmek istiyorum:

Bunlardan birincisi insan haklarının yasal, bilimsel ve popüler söylem ve kurumlarda ağırlığının artması ve kodlanması. İnsan hakları ilkeleri bir yandan bireyin aktörlüğüne ve seçimine vurgu yaparken bir yandan da ulusal toplumlarda geleneksel olarak marjinalleştirilmiş din, milliyet, toplumsal cinsiyet ve cinsiyet temelli kimlikleri meşrulaştırmaktadır.

İkinci değişim liberal pazar ideolojisinin ve demokratik prensiplerin iki kutuplu dünyanın yıkılmasıyla birlikte artan hegemonyası. Liberal demokratik modele alternatif siyasal ideolojiler ve örgütlenme prensipleri meşruluk dışına itilirken var olan mevcut refah devletinin tanım ve kurumları ve buna bağlı devlet-yurttaş ilişkileri de aşındırılmaktadır.

Değineceğim son değişim çok-düzlemli siyasal toplulukların yaygınlaşması. Bunun en belirgin örneğini Avrupa Birliği’nde görmekle birlikte ben daha genel anlamda uluslararası bir dizi anlaşma ve konvansiyon aracılığıyla global bir düzen olarak kurumlaşmasına dikkat çekmek istiyorum. Bu bir yandan ulus-devlet dışındaki coğrafya ve otoritelerin meşrulaşması, ve dolayısıyla kaynakların, bağların (commitment) ve tanınmanın (recognition) çoğullaşması anlamına gelmekte. Diğer yandan da yeni (gerçek ve varsayılan) bağımlıkların ortaya çıkması, yani kapalı ulusal topluluk modellerini aşan bireysel becerilere, kimliklere, esnekliklere ihtiyaç duyulması, anlamına gelmektedir.

Bu ve benzeri gelişmeler yeni bir iyi yurttaş ölçüsünün ortaya çıktığı çerçeveyi oluşturmaktalar. Bu yeni “İyi Yurttaş” kimdir? İyi yurttaş olmak ne anlama gelmektedir? Bireyin ne tür haklara, sorumluluklara, aidiyetlere sahip olması beklenmektedir? İyi yurttaş olmayla özdeşleştirilen yurttaşlık değerleri ve siyasal kimlikler nelerdir?

Bu soruları eğitim alanındaki gelişmelerden kalkarak irdelemek istiyorum. Eğitim analitik bir alan olarak önemli, çünkü toplumların kendi-

şadığı yabancı istilalar, siyasal karışıklıklar, yoksulluk gibi zorlukları öne çıkarıp, Çin'de insan haklarının gerçekleşmesinin özgün bir yol izleyeceğini belirtmekte. Gelişmekte olan bir ülke olarak, Çin yaşama, var olma ve ekonomik gelişmenin insan haklarının temelinde olduğunu ilan etmekte. Çin ders kitapları "Batı modeli" diye tanımladığı bir insan hakları düzenine karşı çekingene davranmaktaysa da, yine de yurttaşlık eğitiminde insan haklarına önemli bir yer vermektedir.

Yurttaşla atfedilen evrensel değerlerin bir uzanımı da kültürel farklılık ya da çeşitlilik. Avrupa özelinde bunu bölgesel çeşitliliğe ve dil farklılıklarına yapılan vurguda ve göçmenler, ulusal azınlıklar gibi aramızdaki "ötekileri" tanıma ve kültür alışverişine verilen önemde görmekteyiz. Bir örnek vermek gerekirse, İslam'la ilgili konularda bir yandan İncil ve Tevrat yanısıra Kuran'dan sureler aktararak tanticı bilgiler verilmekte, bir yandan da hepimizin Batı'dan geldiğini düşündüğümüz sofrada adabı, çatal-bıçak kullanımının Haçlı Seferleri sırasında daha medeni olan Araplardan alındığı anlatılmakta. Hatırladığıma göre ilkokulda bize bunun tam tersi, sofrada adabının Batı'dan geldiği öğretilmişti.

Dünya toplumlarının homojen olmadığı fikri Asya'daki ders kitaplarına da girmiş bulunmakta. Japon ders kitaplarında insan haklarının Japonya'daki tüm etnik oluşumlara yönelik bir proje olarak ele alınmasında ve Çin ders kitaplarında ulusu oluşturan çok sayıdaki azınlıkların ve "farklı kültürlerden insanların" tanıtılmasında olduğu gibi. Bütün bu örneklerde ortaya çıkan kültürel çeşitliliğin ulusal sınırlar içinde ve ötesinde yaşayan insanlar arasında anlayış, tolerans ve işbirliği için bir çıkış noktası olarak alınması. Yani başka bir deyişle, çeşitliliğin bir normatif değer haline gelmesi.

Asya ve Avrupa örneklerinde gözlemediğimiz eğitimdeki bu öncelikler ulusal toplulukla sınırlı bir iyi yurttaş modelinden ulusötesi bir normativite üzerinde yükselen bir modele doğru kayıldığına işaret etmekte. Bu ulus-merkezli bir tarih ve yurttaşlıktan, insan hakları, demokrasi, tolerans ve kültürel çeşitliliğin kamu hayatını düzenleyen değerler olarak alınmasına doğru bir yönelim. Müfredatlar ve ders kitapları kendini çevreleyen daha geniş bir dünyanın farkında olan ve onun içinde hareket edebilen evrensel bir yurttaş anlatmakta artık.

Bu yine de ulusal eğitim sistemleri tek tip, özgünlüklerden yoksun küresel bir yurttaş temel alıyor anlamına gelmiyor. Tersine, ortaya çıkan küresel bir yurttaş değil. Yurttaşlar yine birbirleriyle rekabet eden ulus-devletler için yetiştirilmekte. Farklı olan rekabetin ulusötesi normativiteye yapılan katkı noktasında şekillenmesi. Ulusal övünç yine var ve bir özgünlük kaynağı ama bu kez ulusun küresel olana, yani değerli olana, katkısıyla ölçülmekte. İngiliz öğrencilere İngiliz olmaktan endüstriyel değişime ve ilerlemeye katkıla-

rından dolayı övünç duymaları öğretilmekte. Fransız öğrencilere yurttaşlık düşüncesini dünyaya armağan ettikleri ve dolayısıyla Avrupalılaşmaya bir ivme kazandırdıkları ve dünyaya insan hakları bildirgesini verdikleri için övünç duymaları anlatılmakta. Çinliler evrensel ekonomik insan haklarını kazandıran devrimleriyle gurur duymakta, Japonlar dünyadaki teknolojik gelişmelere yaptıkları muazam katkıdan dolayı gururlanmaktalar. Kısaca, yeni iyi yurttaş modelinde ulusal, ulusötesi normativiteye tabii olmakta, meşruiyetini oradan almakta.

Bu noktada ortaya çıkmakta olan yeni normativitenin farklı yerel, bölgesel ve ulusal çerçeveleri değişik ölçülerde etkilediğine dikkat çekmekte yarar var. Daha önce de belirttiğim gibi bu normativitenin en belirgin biçimde Avrupa'da gözlenmesi şaşırtıcı bir gelişme değil. Uzun süredir bir bütünleşme çabası içinde olan Avrupa ülkeleri, buna bağlı olarak yurttaşlık değerlerini ulusal önyargılardan uzak ve daha evrensel bir içerikle öğretilmesi yönünde eğitim reformlarına girişiler. Bu tür ortaklaşa reform çabaları Avrupa Birliği'nin ortaya çıkmasından çok daha önce başlamıştı. Başlangıcı iki savaş arası döneme, 1930'lara uzanan bu girişimler, İkinci Dünya Savaşı sonrası UNESCO ve Avrupa Konseyi'nin kurulmasıyla daha da bir ivme kazanmış ve kurumsallaşmıştır. Söz konusu uluslararası aktörler ve onların çatısı altında faaliyet gösteren çok sayıda öğretmen dernekleri, akademisyenler, uzmanlar ve sivil toplum örgütleri Avrupa'daki hakim yurttaşlık kavramlarını ve bununla ilişkili demokrasi ve insan haklarının çerçevesini aktif olarak yeniden şekillendirmekteler.

1990'lardan bu yana, iki kutuplu dünyanın çöküşü ve insan hakları ilkelelerinin uluslararası düzeyde artan hegemonyasıyla birlikte, sözünü ettiğim yeni yurttaşlık idealleri Çin ve Japonya örneklerinde gördüğümüz gibi dünyanın diğer bölgelerinde de yavaşça olsa giderek yaygınlaşmakta. Doğu ve Güney Doğu Avrupa'da ve Balkanlarda, Avrupa Birliği'nin normlarına uyum kaygılarının da baskısıyla içten ve dıştan gelen eğitim reformu talepleri artmaktadır. AB üyesi veya aday olan bu ulus-devletlerin "tam/gerçek bir Avrupa'lı" statüsüne kavuşma istekleri ulusötesi normativiteyi benimseme çabalarını daha belirgin, şematik yapmakta, çelişkileri öne çıkartmakta. Nitekim, son onyılda, Türkiye ve Yunanistan'da dahil olmak üzere bütün bu ülkelerde müfredat ve ders kitaplarında, eğitimde ulusötesi bir bakışı benimseme, evrensel haklara, demokratik değerler ve çevre bilincine ağırlık verme yönünde değişiklikler gözlemliyoruz. İki binli yıllardan itibaren, hem Türkiye hem de Yunanistan'da, ulusal önyargılardan arındırılmış, ulus ve dünya perspektiflerini birleştiren, tarih eğitimini güncelleştiren ders kitapları ve müfredat yönünde çabalar var.

Buna karşılık bu ülkelerde kitap üretimi ve müfredat geliştirmenin devlet-merkezli niteliği ulusal modeller ve ideolojilerin hakimiyetini büyük ölçüde korumasına yol açmaktadır. Hükümetler reform çabalarını doğrudan kontrol altında tutmakta, siyasal konjonktöre bağlı olarak entellektüel etkilenmeleri, devlet dışı aktörlerin, sivil grupların, akademisyen ve uzmanların girişimlerini engellemektedir. Buna ilaveten Doğu ve Güney Doğu Avrupa'daki siyasal karmaşa ve karışıklıklar varolan öğretim politikalarının sürdürülmesine yol açmakta, ulusal önceliklerin ağırlıklı olarak öne çıkmasını güçlendirmektedir. Sonuçta, çelişkili gibi görünen ifadeler, anlatımlar bir arada karşımıza çıkmakta, müfredat ve ders kitapları insan haklarının evrenselliğine ve ulusal değerlerin kutsallığına aynı anda vurgu yapmaktadır. Türkiye'de İnsan Hakları dersleri ve Askerlik Bilgisinin aynı müfredatta yer alabilmesi bunun bir örneği. Yine de reformlar yeni yurttaşlık normalarının artan hakimiyetine işaret etmekte, giderek artan sayıda ülke isteyerek ya da istemeden yeni kuşakları yeni yurttaşlık değerlerine uygun bireyler olarak yetiştirme arzusunda olduklarını ifade etmekte.

Buraya kadar genel hatlarını çizdiğim ulusötesi normativite üzerine bazı düşüncelerimi belirterek konuşmamı sonlandırmaya çalışacağım.

Söz konusu normativite uluslararası arenada üzerinde düşünülmeden kabullenilen, yurttaşlık tanım ve pratiği için bir çeşit hegemonyacı bir çerçeve oluşturan, ilerlemenin, medeni olmanın ölçülerini belirleyen bir normativite olarak karşımıza çıkmaktadır. Normativitenin dışında kalanlar küreselleşen dünyanın gelişmemiş üyeleri olarak nitelenmektedirler. Aynı zamanda yeni normativite tutarlı, bütünlüklü bir prensipler kümesi olarak sunulmaktadır.

Buna karşılık ulusötesi normativitenin değişik alanlardaki uygulamalarına baktığımızda paradokslarla karşılaşmaktayız.

Bunu daha iyi görebilmek için Avrupa'daki göçmenlerin yurttaşlık pratiklerine, özellikle de Avrupa normlarına uymadığı iddiasıyla sorunlu durumlara yol açan kimlik ve hak taleplerinde ulusötesi normativitenin nasıl çalıştığına bakmak yeterlidir sanırım.

Yaşadıkları ülkelerin yurttaşı olsun ya da olmasınlar genel olarak göçmenlerin Avrupa'nın içinde fakat modernitenin dışında, Avrupa'nın norm ve yurttaşlık pratiklerine yabancı olarak kendi kültür ve geleneklerinin kurallarına göre yaşadıkları öngörülmüştür. Bu tür yaklaşımlar son dönemlerdeki terörizm karşıtı politikalar ve İslam'ın radikalleşmesinden duyulan endişelerle birlikte giderek yaygınlık kazanmakta. Sorumuz Müslüman ya da göçmenlerin ileri sürdükleri kültürel taleplerin ne denli modernitenin dışında olduğu. İleri sürülen kimlikler ne denli zaman ve mekandan bağımsız kültürel yapılanmaların (örneğin, Türklüğün ya da İslam'ın) yansımaları?

Avrupa'daki göçmenler anadil eğitimi, etnik temelde örgütlenme, din temelli okullar açma ve sürekli tartışma konusu olan başörtüsü örneklerinden görüleceği gibi gerçekten de özgün (particularistic) kimlikler ve dayanışmalar ileri sürmekte. Fakat, paradoks gibi görünmesine karşın, bu talepler esas olarak evrensel insan hakları ilkeleri çerçevesi içinde formüle edilmekte, hakim eşitlik söylemlerinden beslenmekte, ve talep sahiplerinin çeşitli kamu alanlarının içinde yer almasını sağlamaktadır. Bu talepleri harekete geçiren bizzat evrensel insan hakları ideolojilerinden kaynaklanan kültürel farklılık ve haklar söylemidir. Daha da önemlisi, kültürel taleplerini kamu alanlarında dile getirerek göçmenler doğrudan yurttaşlık pratiğinin içine girmektedir.

Bu noktada, bağdaşmaz karşıtlıkların ortaya çıkma ve ahlaki çerçevelerin farklılaşma olasılığı sözkonusudur. Buna Danimarka'da yayınlanan peygamber karikatürleri ve Papa Innocente'nin İslam üzerine yaptığı yorumları, ya da Fransa, Türkiye ve Almanya'nın bazı eyaletlerinde uygulanan başörtü/türban yasakları, dahası İslam/gelenek çerçevesinde gündeme gelen töre cinayetleri, görücü usulü evlilik ve kadınların sünnet edilmesi gibi uygulamaları örnek olarak sayabiliriz. Söz konusu durum evrensel insan hakları rejiminin homojen ve tümüyle tutarlı bir söylemler toplamı olmamasından, kültürel hakların, örneğin insan hakları rejiminin köşe taşlarından biri olan toplumsal cinsiyet eşitliğiyle, fikir özgürlüğünün inanç özgürlüğüyle, laikliğin kişisel seçim özgürlüğüyle karşı karşıya gelmesinden kaynaklanmaktadır.

Ortaya çıkan durumda siyasal kuramcı Şeyla Benhabib'in belirttiği gibi, kültürel tartışma ve çatışmayı görmezden gelmek, toplumsal uyuma gereğinden öte vurgu yapmak yerine, "sivil toplumun kurumları ve toplumsal hareketler içinde olabildiğince tartışmaya olanak verecek bir tartışmacı demokrasi (deliberative democracy)" uygulamasına yönelmek daha anlamlı görünmektedir (Benhabib, 2002: ix). Böylece çelişkinin, farklılığın üstü örtülmeden tartışılmasının, çelişkiden öğrenmenin, ders almanın yolu açılacaktır.

Benhabib'in kendisinin de kabullendiği gibi demokratik tartışma (deliberation) riskli bir önermedir, içinde risk barındırır. Tartışma kendini incelemeye, yenilemeye yol açabildiği gibi savunmaya, direnmeye de götürebilir. Bugün Avrupa'da ortaya çıkan savunmacı, içe kapanan ortam da gözlemlediğimiz gibi. Ortak noktaların oluşturulması ve taleplerin karşılanmasına yol açabildiği gibi çatlaklara ve anlaşmazlıklara da götürebilir. Bu belki de alınması gereken bir risktir. Benhabib'in belirttiği gibi demokrasinin ve kamusal katılımın gücünün sınanmasıdır.

Konuşmamda ulusötesi normativitenin iyi yurttaş tanımlarken, farklılığı bir ahlaki değer olarak onayladığını, bizzat ürettiğini ve standartlaştırdığını

YAZARLAR HAKKINDA

Çisil Akalın: Lisan öğrenimini Hacettepe Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü ve yüksek lisan öğrenimini Hacettepe Üniversitesi İşletme Bölümünde tamamlamıştır. Halen özel sektörde görev yapmaktadır.

Öznur AŞAN: Yardımcı Doçent Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Yönetim ve Organizasyon Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Semra Güney: Doç. Dr. Semra Güney, 1983 yılında Ankara Bahçelievler Deneme Lisesi'ni, 1989 yılında Hacettepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. İşletme Bölümü'nü bitirdi. 1990 yılında Hacettepe Üniversitesi İşletme Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak göreve başlayan Güney, "Kadın Yöneticilerin Liderlik Davranışları" adlı tezini 1997 yılında vererek doktor ünvanını aldı ve 2003 yılında doçent oldu. Halen, Hacettepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. İşletme Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapan Semra Güney'in insan kaynakları yönetimi, örgütsel davranış ve girişimcilik konularında değişik dergilerde yayınlanan çeşitli makaleleri bulunmaktadır. Semra Güney, İ.İ.B.F. İşletme Bölümü lisans, yüksek lisans ve doktora programında dersler vermektedir.

Şehriban Şahin Kaya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyoloji bölümü öğretim üyesidir. 2001 yılında New School Social Research'den (ABD) doktora derecesini almıştır. *Current Sociology ve International Sociology* gibi uluslar arası dergilerde makaleleri yayınlanmıştır.

İbrahim Kaya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyoloji bölümü öğretim üyesidir. 2001 yılında Warwick University'den (İngiltere) doktora derecesini almıştır. *Social Theory and Later Modernities* (2004) kitabının yazarıdır. *European Journal of Social Theory, Social Science Information, East European politics and Societies* gibi uluslar arası dergilerde makaleleri yayınlanmış olan Kaya 2006 yılı TÜBA Üstün Başarılı Seçkin Genç Bilimci ödülünü ve 2007 yılı Bilim Teşvik ödülünü kazanmıştır.

Elif Kuş: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Sosyoloji Bölümü'nde araştırma görevlisidir. 1998 yılında aynı bölümden lisans ve 2001 yılında da yüksek lisans derecelerini almıştır. Halen aynı bölümde

doktora çalışmalarına devam etmektedir. *Nitel-Nitel Araştırma Teknikleri ve Sosyal Bilimlerde Bilgisayar Destekli Nitel Veri Analizi: Örnek Program NVivo ile Gösterimler* adlı iki kitabı bulunmaktadır.

Cevdet Özdemir: 1962 Ankara doğumlu. İlköğretimden lisansüstüne değin bütün öğrenim sürecini Ankara'da tamamladı. Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümünü bitirdikten (1986) sonra Bingöl, Mersin, Ankara ve Tokat'ta altı yıl felsefe grubu öğretmeni olarak görev yaptı. Aynı üniversiteden Yüksek Lisans (1995) ve Doktora (2000) derecelerini aldı. Adnan Menderes Üniversitesi'nin 1994'te açtığı sınav sonucunda araştırma görevlisi olarak akademik yaşamına devam etti. Halen Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümünde yardımcı doçent olarak görev yapmaktadır. Temel akademik ilgileri; metodoloji, küreselleşme.

Nadir Suğur: Lisans eğitimini Ankara Üniversitesi DTCF Sosyoloji Bölümü'nde, doktora eğitimini Bristol Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde tamamlamıştır. Anadolu Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesidir.

Serap Suğur: Lisans eğitimini Ankara Üniversitesi DTCF Sosyoloji Bölümü'nde, doktora eğitimini Bristol Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde tamamlamıştır. Anadolu Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesidir.

Temmuz Göncü-Şavran: Lisans ve yüksek lisans eğitimini Anadolu Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde tamamlamıştır. Anadolu Üniversitesi'nde Sosyoloji ana bilim dalında doktora eğitimini sürdürmektedir. Anadolu Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim görevlisidir.

Suna Tekel: 1993 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden lisans, 1996 yılında yüksek lisans ve 2001 yılında da doktora derecesini aldı. 2002 yılından bu yana da İnönü Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde Yrd.Doç.Dr. olarak öğretim üyeliği yapmakta.

Cengiz Yanıklar: Yardımcı Doçent. 1993 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi sosyoloji bölümünden mezun oldu. 1996 yılında genel sosyoloji alanında yüksek lisans, 2001 yılında da doktora derecesini Essex Üniversitesinden alan yazar, halen Kafkas Üniversitesi Eğitim Fakültesinde yardımcı doçent olarak çalışmalarını sürdürmektedir.

7. Dergide ‘APA’ yazım sistemi kullanılmaktadır. Kaynaklara göndermeler, metnin içinde açılacak ayraçlarla yapılmalıdır. Ayraç içinde yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı, sayfa numaraları bulunmalıdır. Karşılaşılabilecek farklı durumlar için aşağıdaki örnekler verilmiştir.

... kanıtlanmıştır (Kıray, 1992:160-165).

... Yasa (1990:16)’nın belirttiği gibi...

... (Köseihal ve Berkes, 1971:265).

... (Gökçe vd., 1994:33-35).

... (Fındıkoğlu, 1976:1365; Ülken, 1979:284-285)

Metinde gönderme yapılan bütün kaynaklar, kaynakçada belirtilmeli; gönderme yapılmayan kaynaklar, kaynakçaya konmamalıdır. Kaynaklar, ayrı bir sayfada alfabetik sırayla yazılmalıdır. Dergi ve derlemelerdeki makalelerin sayfa numaraları kesinlikle belirtilmelidir. Kaynakçada aşağıda örneklenen biçim kurallarına uyulmalıdır:

GÖKÇE, Birsen

2004 **Türkiye’nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar**, Ankara: Savaş Yayınları, 2. Baskı.

KONGAR, Emre (der.)

1982 **Türk Toplum Bilimcileri**, İstanbul: Remzi Kitabevi.

ATAY, Tayfun

1996 “Sosyal Antropoloji’de Yöntem ve Etik Sorunu: ‘Klasik Etnografi’den Diyalojik Etnografi’ye Doğru”, iç. **İnsan, Toplum, Bilim: 4. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler 1995** (der. Kuvvet Lordoğlu), İstanbul: Kavram Yayınları, s.221-240.

ÖZCAN, Y. Ziya ve Ali ÇAĞLAR

1994 “Who are the Future Police Elites? Socio-economic Background of the Students of Police Academy in Turkey”, **Policing and Society**, Cilt: 3, No: 4, s.287-301.

8. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi’nde yayınlanan yazıların her hakkı saklıdır. Dergide yayınlanan eserlerden alıntı yapılması halinde, kaynak belirtilmesi yeterlidir. Sosyoloji Derneği’nin yazılı izni olmadan eserin bir

kısımının veya tamamının kullanılması, görsel veya işitsel malzemelerle çoğaltılması hiçbir surette yapılamaz.

9. Dergide yayınlanması uygun görülen makalelerin yazarlarına makalelerinin yayınlandığı dergiden üç adet ücretsiz olarak gönderilecektir.
10. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi'nde yayınlanan yazıların içeriğinden ve tartışılan düşüncelerden yazarların kendileri sorumludur. İleri sürülen görüşler Sosyoloji Derneği'ni bağlamaz.

STYLE GUIDE FOR AUTHORS

1. The journal publishes articles, translations of articles, and book reviews.
2. The submissions can be either in Turkish or in English. Each manuscript needs to have two 150-word abstracts (*öz*), one in Turkish and the other one in English. Six keywords are to follow the abstract. For articles in Turkish, a 500-word summary in English and for articles in English, a 500-word summary (*özet*) in Turkish needs to be added as a separate page at the end. The articles, therefore, have the following sections in order: **Title, Abstract, Keywords, Öz, Anahtar Kelimeler, Article Text, Notes, Summary/Özet.**
3. The articles are 8,000 words or less. The submissions are expected to be double-spaced, aligned left, with margins of 2.5 cm on all sides and printed on single side of A4 size paper. For the subheadings, use bold font that is one size smaller than the main text and aligned left.
4. Send four copies of the manuscript. Do not write the name(s) of the authors on three of these manuscripts that will be sent to the referees. Include the name(s) and contact information of the authors in a separate envelope in your submission. Also add a 100-word biography of the author(s) and e-mail it to sosder@gmail.com.
5. The submissions are first examined by the Editorial Board for content, format, grammar, and spelling. The manuscripts are then sent to at least two anonymous referees. The referees decide whether the manuscript can be published as it is or with revisions, or rejected, which is then announced to the authors. Authors who are asked for a revision need to resubmit their manuscripts within one month. The revised manuscripts, typed in Times New Roman Font (font size 12) are to be sent to the Editorial Board on a disk. Manuscripts which are not received within a month can be reaccepted for the editorial process of the following issue.

6. To cover administrative and mailing costs, send 25 YTL to the following bank account and mail the photocopy of the receipt with the submission: **Sosyoloji Derneği, İş Bankası, ODTÜ 385825 or Kavaklıdere 331307.**

7. The journal uses APA style guide and in-text citation. The surname of the author, publication date, and page numbers are to be written in parenthesis.

Please refer to the following examples:

... kanıtlanmıştır (Kıray, 1992:160-165).

... Yasa (1990:16)'nın belirttiği gibi...

... (Köseihal ve Berkes, 1971:265).

... (Gökçe vd., 1994:33-35).

... (Fındıkoğlu, 1976:1365; Ülken, 1979:284-285)

All and only those references in the text need to be included in the references section. The references are to be provided in alphabetical order on a separate page. Page numbers of works in journals and edited volumes are to be presented. Please refer to the following examples for the references section:

GÖKÇE, Birsen

2004 **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar**, Ankara: Savaş Yayınları, 2. Baskı.

KONGAR, Emre (der.)

1983 **Türk Toplum Bilimcileri**, İstanbul: Remzi Kitabevi.

ATAY, Tayfun

1997 "Sosyal Antropoloji'de Yöntem ve Etik Sorunu: 'Klasik Etnografi'den Diyalojik Etnografi'ye Doğru", iç. **İnsan, Toplum, Bilim: 4. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler 1995** (der. Kuvvet Lordoğlu), İstanbul: Kavram Yayınları, s.221-240.

ÖZCAN, Y. Ziya ve Ali ÇAĞLAR

1994 "Who are the Future Police Elites? Socio-economic Background of the Students of Police Academy in Turkey", **Policing and Society**, Cilt: 3, No: 4, s.287-301.

8. All rights of the published articles are reserved. All quotations taken from the articles need to provide a reference. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by

any means without the prior written consent of the Sociological Association.

9. The authors will receive three complimentary copies of the journal in which their articles are published.
10. The authors bear the sole responsibility for the content and the ideas expressed in the articles. The Sociological Association is not responsible for the opinions expressed in the articles.

